

Василь ЯБУР
Кветослава КОПОРОВА
Анна ПЛІШКОВА

МОРФОЛОГІЯ І СЛОВОТВОРІНЯ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

ПРЯШІВСКА УНІВЕРЗИТА В ПРЯШОВІ
Центер языків і культур народностных меншын
Інштітут русиньского языка і культуры

Василь Ябур
Кветослава Копорова
Анна Плішкова

МОРФОЛОГІЯ І СЛОВОТВОРІНЯ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

Пряшів
2016

МОРФОЛОГІЯ І СЛОВОТВОРІНЯ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

Доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.

Рецензенты: проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

проф. ПгДр. Осиф Сїпко, ПгД.

Языковый редактор: ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Технічний редактор: Инж. Ярослав Гавріла

Выдаватель: Пряшівска універзіта у Пряшові – Центер языків і култур народностных меншын – Інштїтут русиньского языка і културы

Выдания перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властника авторьских прав.

Predkladaný text vznikol v rámci trojročného projektu KEGA č. 025PU-4/2014. Názov projektu: Morfológia a slovotvorba rusínskeho jazyka.

© Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2016

ISBN 978-80-555-1691-2

ОБСЯГ

Вступне слово	7
---------------------	---

МОРФОЛОГІЯ Василь Ябур – Кветослава Копорова

1 Граматіка	10
1.1 Основны понятя граматікы	10
1.2 Способы і средства выражіння граматічных значінь	12
1.3 Граматічна форма	12
1.4 Граматічна категория	13
1.5 Понятя морфемной будовы слова	13
2 Морфологія (курта характерістіка)	16
2.1 НАЗЫВНИКЫ – субстантывы (podstatné mená)	17
2.1.1 Граматічны категории назывників	18
Граматічна категория паду	22
2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників	26
2.1.3 Парадігмы назывників	26
Склонёваня назывників singularia tantum (маючіх лем	
еднотне чісло)	34
Склонёваня назывників pluralia tantum (маючіх лем	
множне чісло)	35
2.2 ПРИДАВНИКЫ – адъєктивы (prídavné mená)	36
2.2.1 Лексіко-граматічна класіфікація придавників	37
2.2.2 Ступнёваня придавників	38
2.2.3 Склонёваня придавників	40
2.3 ЧІСЛОВНИКЫ – нумералії (číslovky)	43
2.3.1 Класіфікація чісловників	44
2.3.1.1 Кількостны чісловники	44
Морфологічна характерістіка кількостных чісловників	45
Сінтаксічны особитости кількостных чісловників	46
Склонёваня кількостных чісловників	46
2.3.1.2 Громадны чісловники	47
Склонёваня громадных чісловників	48
2.3.1.3 Дробны чісловники	48

2.3.1.4 Невызначено-кількостны чісловники.....	49
2.3.1.5 Порядковы чісловники.....	49
Фунгованя порядковых чісловників.....	50
2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ – прономіны (zámená).....	52
2.4.1 Особны містоназывнікі.....	52
2.4.2 Рефлексіўны (вертаны/зvratný) містоназывнік себе, ся.....	53
2.4.3 Присвойны (посесіўны) містоназывнікі.....	54
2.4.4 Указуючы містоназывнікі.....	54
Склонёваня указуючых і присвойных містоназывніків.....	55
2.4.5 Водпрсно-адносны містоназывнікі.....	55
2.4.6 Вызначены (або вызначаючы) містоназывнікі.....	57
2.4.7 Негуючы (адпоруючы, záporné) містоназывнікі.....	58
2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназывнікі.....	58
2.5 ЧАСОСЛОВА – верба (slovesá).....	62
2.5.1 Часованя часослов (конъюгація).....	64
2.5.2 Асновa часослова (slovesný kmeň).....	64
2.5.3 Класіфікація часослов на класы.....	65
2.5.4 Конъюгачны тыпы часослов.....	66
2.5.5 Катэгорія выду.....	70
2.5.6 Катэгорія способу.....	71
2.5.7 Парадзігмы часослов подля клас і груп.....	72
2.6 ПРИСЛОВНИКЫ – адвербіі (príslovky).....	97
Морфалогічны прызнакі присловніків.....	97
2.6.1 Тыпы присловніків.....	98
2.6.2 Словотворіня присловніків.....	99
2.6.3 Ступнёваня присловніків.....	100
2.7 ПРЕДІКАТИВЫ.....	102
2.8 МОДАЛНЫ СЛОВА.....	104
2.8.1 Функцыянаваня модалных слов.....	104
2.8.2 Морфалогічны тыпы модалных слов.....	105
Сінсемантычны часты речі.....	106
2.9 ПРИНАЗЫВНИКЫ – препозіціі (predložky).....	107
2.9.1 Значіня і поужыта глaвнїшых прыназывніків з непрымыма падамы.....	108

2.9.2 Правопис приназивників	110
2.10 ЗЛУЧНИКЫ – кон'юнкції (spojky)	111
2.10.1 Класифікація злучників подля морфологічного зложіння	111
2.10.2 Класифікація злучників подля синтаксичной функції	112
2.10.3 Правопис дакотрых злучників	114
2.11 ЧАСТКЫ – партікулы (častice).....	115
2.11.1 Діління часток подля штруктуры.....	115
2.11.2 Класифікація часток подля функцій.....	116
2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ.....	118
2.12 ЧУТЄСЛОВА – інтер'єкції (citoslovcia).....	120
3 Морфонологія (Основны інформації).....	121

СЛОВОТВОРІНЯ Анна Плішкова

1 Теорія творіння слов.....	132
1.1 Діління засоби слов (словной засоби) з погляду утворености.....	132
2 Основны тіпы словотворной мотивації.....	138
3 Деріватологія – наука о словотворній мотивації.....	141
3.1 Морфематична штруктура слова.....	142
4 Деріватема – основна єдиніця словотворіння.....	146
5 Словотворна форма деріватемы	151
5.1 Морфематична і словотворна штруктура слова	153
6 Словотворна основа.....	155
6.1 Словотворны основы залежны од части речі	155
6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотивованости	157
7 Словотворный формант	159
7.1 Словотворный суфікс.....	159
7.1.1 Варіації словотворного суфікса	159
7.1.2 Варіанти словотворного суфікса.....	160
7.2 Словотворный префікс.....	163
7.2.1 Функції часословных префіксів	164
7.3 Граматична морфема	165
7.4 Самостатны морфемы	165
7.5 Комбінований формант	165
8 Словотворный образец	168

9 Способы словотворіня в русиньскім языку	171
9.1 Типы морфологічного способу творіня слов	171
9.1.1 Афіксація.....	171
9.1.2 Безафіксалны словотворны поступы.....	171
9.2 Неморфологічны способы творіня слов	172
10 Способы словотворіня окремых частей речі	173
10.1 Творіня назывників	173
10.1.1 Творіня назывників суфіксами.....	173
10.1.2 Творіня назывників префіксами	175
10.1.3 Творіня назывників сучасно префіксами і суфіксами	175
10.2 Творіня придавників	176
10.2.1 Творіня придавників суфіксами.....	176
10.2.2 Творіня придавників префіксами	176
10.2.3 Творіня придавників сучасно префіксами і суфіксами	177
10.3 Творіня часослов	178
10.3.1 Творіня часослов суфіксами.....	178
10.3.2 Творіня часослов префіксами	178
10.3.3 Творіня часослов сучасно префіксами і суфіксами	178
10.3.3.1 Часослова утворены од мен	179
10.3.3.2 Часослова утворены од часослов	179
10.4 Творіня присловників.....	179
10.4.1 Творіня присловників суфіксами.....	179
10.4.2 Творіня присловників префіксами	180
10.4.3 Творіня присловників сучасно префіксами і суфіксами	180

Вступне слово

Высокошкольський учебник *Морфологія і словотворіння русинського языка* є другим високошкольським учебником, котрый предкладаєме штудентам і є выслідком роботы трёх авторів. Першый з них – доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н., є єдним з кодифікаторів русинського літературного языка на Словакії і як першый спрацовав цілу граматику русинського языка – то значить вшыткы ей языковы ровины. Самособов, не вшыткы лінгвістичны проблемы при єднотливых языковых ровинах были вирішєны, зато виходить другый учебник, котрый є зложеный з двох частей: Морфології (авторами котрой суть Василь Ябур і Кветослава Копорова) і деріватології/словотворіння (авторков є Анна Плішкова). Далшым важным імпульзом к написаню той публікації были дакотры планованы зміны у правописі русинського языка на Словакії по двадцятёх роках ёго хоснованя. Пропонованы языковов комісіов (при Інштїтуті русинського языка і културы ПУ) зміны іщі не суть офіціалны, бо не вшыткы проблемы, котры суть у вшыткых языковых ровинах (але передовшыткым в ровині морфології) суть уже дефінітівно вирішєны і схвалєны шыршым кругом языковой комісії, то є – вжывателями норматівной подобы русинського языка, котры з ним нарабляють як професіоналы в окремых сферах културно-сплоченьского жывота Русинів. Зато сьме пропованованы зміны означіли позначками під чаров, а даный учебник є написаний іщі подля правил з року 1995, акцептуючі і першу управу, котра набыла платность в році 2005 (позерай: Ябур – Плішкова: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русинського языка*. Пряшів: 2005). Зміны ся дотыкають розлічных частей речі, но передовшыткым назывників, придавників, містоназывників і часослов, і суть планованы з тым заміром, абы полегшыти правопис, но при тім сучасно заховати характер русинського языка як єдного з виходославянських языків ай з ёго шпєціфіками. Многы із пропованованых змін суть выслідком проекту *Языкова култура і языкова норма в русиньскім языку*, в рамках котрого авторка К. Копорова довгодопо слїдовала найчастішы порушования в орфографії в русиньских друкованых медіях і в красній літературі на Словакії. На основі найфреквентованішых порушованиях были пропованованы дакотры зміны у правописі. Іншы проблемы не были достаточо вирішєны при кодифікації в році 1995, ани при управі правил з року 2005. З оглядом на тоты вшыткы факты сьме вы-

рішили сконціповати даний учебник як компілат попередніх двох високошкольських учебників – *Лексикологія і словотворіння русинського языка* (авторка Анна Плїшкова) і *Морфологія і синтаксис русинського языка* (автор Василь Ябур) і доповнити го приправлєванима змінами у правописі і таксамо новыма – росшыреныма частями в окремых капітолах учебника. Доповнінєм суть таксамо задачі к окремым капітолам. Вірime, же послужать штудентам на упевніня знань з морфології і словотворіння і научать їх апліковати освоєны знаня в їх будучім професіоналнім жывотї.

Наше подякованя належить рецензентам публікації проф. Др. Михайлови Капралєви, к. н., з Мадярьска і проф. ПгДр. Осифови Сїпкови, ПгД., з Пряшівской універзїты за їх цїнны рады в процесї концїпованя учебника.

Автори

МОРФОЛОГІЯ

Василь Ябур – Кветослава Копорова

1 Граматіка

Ток речі ся складать із слов, сформованых до wypowiedі або речіння. Складаня слов до речінь мусить проходити подля правил, бо лем хочь-як wypowiedжены або написаны слова не творять реч або язык. Нато, жебы сьме словами wypowiedі якусь думку, жебы тоты слова служыли средством комунікації міджі¹ людми, треба слова даяким способом zorganizовати, придати їм потребу форму (напр. субст. нелем в номінативі, або верба нелем в інфінітиві) і звязати їх міджі собов подля екзистуючих в данім языку законів до словных споїнь і до wypowiedей або речінь. Лем хочь-як поскладаны слова, напр. *когут, курка, богачови, не хоче, художному, несе ся, а, ани (Богачови ся і когут несе, а художному ани курка не хоче)* // не wypowiedять таку думку, яку хоче wypowiedіти автор (бісідник, бісідуючий). Лем кідь ся слова zorganizують або поскладають подля екзистуючих законів в данім языку або подля правил даного языка, дістанеме зрозумілы словны споїня і wypowiedі, котры передають таку закінчену думку, котрій каждый (бісідуючий на данім языку) розумить.

Сістема екзистуючих і обективно функціонуючих (фунгуючих) в языку законів **творїня слов, зміны їх форм і їх споїня до wypowiedей** (речінь) творять **граматічну будову языка**.

Наука, котра ся заоберать граматічнов будовов языка ся называть **граматіков** (од грецького слова *gramma* – буква). Граматіка ся складать з двох частей – **морфології і синтаксису**.

Мы ся будеме заоберати першов з них – морфологів. Але скоріше, помы перейдеме к основній темі предмету, мусиме сі высвітлити іщі даякы іншы понятя, з котрыма ся будеме далше стрічати.

1.1 Основны понятя граматікы

В граматічній сістемі ся одображають розманітны споїня міджі фактами обективного світа, зафіксованыма тым, як суть оформлены слова. А оформлїня слова залежить од того, якы споїня міджі факта-

¹ В рамках корекції правописных норм, котры выпрацовала языкова комісія при Інштитуті русиньского языка і культуры, вертать ся правопис слов *міджі, кідь, кідьже, кібь* ід першій нормі з року 1995, де было: *меджі, кедь, кедьже, кебы*. О тій корекції, як ай о інших змінах, котры настали по десятїх роках од кодифікації (в році 2005) ся мож дочітати в *Народных новинках* ч. 35 – 41/2005 в статі авторів В. Ябура і А. Плїшковой: *Русиньский язык в світлі першых змін правил правопису*.

ми об'єктивного світа (або скutoчності) ся передають языком. Якраз на основі оформлїня слова (або форми слова) граматїка виводить свої граматїчны поймы, котрыма оперує при освоїню граматїчної сїстемы як сїстемы з їстыма граматїчныма законами.

А тепер кус конкретнїше:

Кажде самостатне слово представлять єднотность (єдноту, єднїсть) двох значїнь: **лексїчного і граматїчного**. Під лексїчным (або лексїкальным) значїнєм треба розумїти реальный обсяг слова (напр. *стїл* – предмет, на котрїм їме, пишеме їтп. *коза* – звїря, котре давать молоко, обїдать крякы, пасе ся і т. п.). Але слово нелем штось называють, оно єдночасно выражать якесь одношїня: одношїня к їншым словам у выповїдї, одношїня к реалности, одношїня к часу, к особї, кїлькости, конкретности, абстрактности і т. д. Таке одношїня выражены словом становлять єго граматїчне значїня. То значїть, же граматїчне значїня одображать реальный вияв словом названого факту через одношїня ку їншым фактам, котре є закрїплєне у споїнях мїджі словами. Напр. при высїтлєваню слова – *сын* – означїме го як цїлославянське слово, котре патрїть до їндоевропского словного фонду, означать назву родинных контактів (є то член родини), може ся вживати і в переноснїм значїню (сын русиньского народа) і т. д. – то є **лексїчне значїня** слова *сын*.

З граматїчного погляду слово *сын* – назывник (субстантів, substantivum), назва особы, друге склонєваня (2. деклїнація), тверда група, мужский род (то значїть, же має кат. роду), склонює ся во вшыткых падах єднотного і множного чїсла (значїть – розлїчать категорїю чїсла і кат. паду).

З повїдженого виходить, же лексїчне значїня є значїнєм **їндївїдуалным**, котрым ся слово выдїлює спомїджі їншых слов. Але граматїчне значїня є **тїпове**, бо є сполочне (або таке їсте) про много слов (нелем про єдно конкретне слово). Подля граматїчного значїня ся споюють або групують слова до їстых тїпів, напр. слова на означїня предметів, чїнностей, дїятельства, якости, одношїня, кїлькости їтд.

Замїр або цїль грам. значїня є: виявити сполочны знакы слов, стяговати слова до сполочных груп, до єднакых тїпів подля роду, чїсла, паду, способу, особы, часу, виду, мїры (ступня) якости і т. п. З того можеме зробити вывод, же **слова з роздїлныма (розлїчныма) лексїчныма значїнями мають сполочны або єднакы граматїчны значїня**, напр.: *нога* – *лука*, *кїнь* – *пень*.

1.2 Способи і средства вираження граматичних значінь

Про вираження граматичних значінь вужываємы такы способы і средства:

1. Флексія (флектівна морфема/закончіня/кінцёвка/koncovka) - то є найчастішыи способ вираження граматичных значінь: *ног-а, ног-ы, ноз-ї, ног-у, ног-ов, чорн-ый, чорн-ого..., чорн-а, чорн-ы; пиш-у, пиш-еш...*

2. Формотворчі суфіксы і префіксы (tvarotvorné přípony a předpony): *чорн -йш-ый; горн 'а – горн 'ат -и; за-писати, пере-писати...*

3. Притиск, акцент (přízvuk) – лем формотворчіи: *жены' – жéны;*

4. Служобны слова (помічны слова, незмінны слова – služobné slová alebo časti reči): *мати пришла – мати **бы** пришла; вошов **до** двора – стояв **на** дворї;*

5. Алтернація (заміна/выміна) звуків (alternácia, striedanie hlások): *везти – возити, молоти – мелеш, тріска – трісок, трафити – трафляти і т.п.*

6. Суплетівізм (поужываня суплетівных форм – supletívne formy) – то є тогды, кідь ся з помочов різних слов виражають граматичны формы єдной лексеми: *я – мы, мы – нас, він – ёго; брати – взяти, класти – положитьи; еден – першыи, два – другый; малый – меншыи, великый – векишыи/бівшыи...*

7. Порядок слов (словослід, slovosled) – грає лем помічну роль при вираженію граматичного значіня, напр.: заміна функцій субекту (подмету) і обекту (предмету): *Холод выкликує мороз. Мороз выкликує холод.* Або переміна єдноскладного речіня на двоскладне ці наopak: *Быв теп-лый літній вечур. Літній вечур быв теп-лый.*

1.3 Граматічна форма

Граматічне значіня і способ вираження того значіня суть тісно звязаны міджі собов. Граматічне значіня не екзистує окреме од способу ёго вираження і без нёго не може быти выявлене а наopak – способ вираження граматичного значіня свідчить о екзистенції граматичного значіня. Споїня грамат. значіня із способом вираження вытварять **граматічну форму** слова, котра выділює слово як функчну (або функціоналну) єдиніцю. Граматічна форма заховує формалну і обсягову єднотность і забезпечує, же словоформа є способна повнити комунікатівны задачі.

1.4 Граматічна категорія

Як уж было спомянуто, задачов граматіки є освоїня граматічних форм як носителів граматічних значінь з боку їх обсягу і з боку їх виражіня. На основі сумарізації (обобціня) граматічних форм як носителів граматічних значінь, виділюють ся граматічны поймы (понятя) высшого ступня (высшой уровни) – **граматічны категорії**.

Під граматічнов категорію ся розумить зосумарізований або обобщеный абстрактный поєм (понятя), котрый споює взаємноодносны або єднородны граматічны значіня, виражены языковима (або ліпше – формалныма) средствами ці способами.

Грамаічны категорії не суть звязаны з конкретным лексічним значінєм слов. Про грамаічны категорії числа, паду, роду і інших, є цалком єдно, яке реалне значіня мають напр. слова: *стіл, стіна, староста, крейда, перо, Прага* і т. п. Про них є важне лем того, які одношіня в різних речовых споїнях тоты слова виражають.

Познаме грам. категорії: числа, роду, паду, часу, виду, способу, особы і дакотры інші. Дакотры з них фунгують лем в єдній части речі, але векшына фунгує у вєще частях речі.

Грамаічна категорія є найабстрактніший поєм (понятя) граматіки, котре споює взаємноодносны (або єднородны) подля обсягу і способу виражіня граматічны значіня до єдної сістємы. Зато говоримє, же язык – то є сістєма граматічних категорій, виражєных граматічныма формами.

1.5 Понятя морфемной будовы слова

Морфємами слова суть: корінь, суфікс, префікс, закончіня (флексія). Членіня слов на такы елементы называють морфємнов будовов (морфємным зложінєм) слова. Морфємы суть найменшы визнамовы части слова а тот розділ граматіки, в якім ся штудують тоты морфємы і морфємна будова слова ся называєть **морфєміков**. Розділ міджі звуковим і морфємным зложінєм слов можемо указати (демонштровати) на прикладах: *домик* = *д-о-м-и-к* – *дом-ик*; *розрыти* = *р-о-з-р-ы-т-и* – *роз-ры-ти*; *пересадити* = *п-е-р-е-с-а-д-и-т-и* – *пере-сад-и-ти* і т. д.

Морфємы самостатні (самы од себе) в языку не екзистують, але лем в єднотливых словах. Наприклад, морфєма (конкретно – суфікс) **-иск-** ізовано в языку ся не хоснує, находимє єй лем в сло-

вах типу: *домиско, хлописко, двориско, жениско* і т. д.

В процесі бісіды (говоріння, речі) єдны морфемы зістають немінны, незалежно од того, з котрыма іншыма словами в речіню дане слово ся хоснує, другы морфемы ся але, в завіслости од контексту міняють. К немінным ся односять: корінь, суфікс, префікс а к змінным – закончіня (флексія).

Слово ся може складати лем з незмінных морфем (*тоненько, співаючі, по русиньскы* і т. д.). Кідь мають слова окрем незмінных і змінны морфемы, так такы слова ся называють склонюючі, змінны, флектівны (*ohybné slová*), напр.: *дом-ы, жен-ы, біл-ый, читал-и* і т. п.

Змінна морфема, котра вытваряє новы словоформы і служить на споїня слов в речіню, ся называє **закончінём** (флексіов, кінцёвков) або **флектівнов морфемов**, напр.: *червен-ый, червен-ого, червен-ы, червен-а, червен-ой* і т. п.

Флектівній морфемі ся протиставлять стала (незмінна) часть слова, як сума немінных морфем. То є **лексічна основа** слова. До лексічної основы входять ушыткы морфемы, окрем флексії (закончіня).

На закончіня і основу можеме розділити лем змінны слова, напр.: *садов-ый, ног-ов, пеленк-а, папірѣв-ый, тверд-а, солодк-ый* і т. д.

Закончіня (флексію) не мають незмінны слова, напр.: *вночі, вчера, скоро, весело, пишучі, коцябкы* і т. д. Незмінны слова мають лем лексічну основу, котра ся часто называє **чістов основов**, напр.: *завтра, допереду, днесь* і др.

В лінгвістичній літературі ся часто чістов основов называють і слова з невыраженим закончінём, напр.: *стіл, чай, братів, спав, співай* і т. п. Але накілько то суть змінны слова, ту треба радше (і справніше) говорити о **нуловій флексії** (нуловім закончіню).

Основы суть двоякы: **неодводжены** (недерівованы) і **одводжены** (дерівованы). Сполочна часть одводжених основ є творцём родинных (родацьких/príbuzných) слов, напр.: *спів-0, спів-а-ти, спів-ан-к-а, спів-ай-уч-ій, спів-ник* і т. д. Сполочна часть таких слов ся называє **корінь**, напр.: *ліс-0, ліс-н-ый, ліс-ник; стіл-0, стол-ик, стол-ов-ый, стол-ов-а-ти, пре-стол-0* і т. д. Гласны і согласны коріня слова можуть алтерновати (міняти ся), напр.: *рік – 0, рок-ами, річ-н-ый* і т. д.

Часть основы, яка стоїть перед корінём і придаєть слову нове значіння або новий одтінок, ся называє **префіксом**, напр.: *за-пис-*

а-ти, до-пис-а-ти, пере-пис-а-ти, під-пис-а-ти, рос²-пис-а-ти і т.п. Слова мають переважно по єднім префіксі, але суть приклади із веце префіксами, напр.: *до-під-пис-ов-а-ти* і др.

Часть основи, котра стоїть між корінєм і флексіов, ся називать **суфіксом**, напр.: *стол'-ар'-0*, *старост-лив-ый*, *нов-ен'-к-ый* і ін. Суфікси ділиме на **словотворчі** і **формотворчі**. **Словотворчі суфікси** придають слову нове лексічне значіня, напр.: *школ-а*, *школ-ник-0*, *школ'-ар'-0*. **Формотворчі суфікси** творять або помагають творити розлічны формы, того самого слова, напр.: *з-роб-и-ти*, *з-роб-и-в*, *з-роб-и-л-а* ітд.

Виділення морфем в слові ся називать **морфемнов аналізов**. Префікси, суфікси і флексії ся єдним словом називають **афіксами**. То значіть, же афікси суть ушыткы морфемы, окрем коріня слова.

ЗАДАЧІ

1. Уведьте вшыткы варіанты корінєвых морфем у слідуєчїх словах: *быти, брати, він, печі, ходити, давити, гнати, вовк, паліця, четверь, рука, запорток, премілий, няньків*.
2. Назвийте морфемы подля поставліня у словах: *пришов, дівчатка, писати, вивідовати ся, робила, розглас, роздавить, жена, водовод, невалушний*.
3. У высшеуведжєных словах вызначте основу і корінь слова.
4. Менуйте, якыма способами суть утворєны єднотливы корінєвы морфемы у слідуєчїх словах: *писати – пишуть, копати – копеш, обробити – обрабляти, рука – руці, метати – шмарити, метати – мече ся, росплюціти – роспляціти*.

2 В приправлєваных змінах у правилах правопису по двадцятїх роках од кодифікації языкова комісія пропонує писати лем префікси **роз-**, і **без-** (подля фонемно-морфемного прінципу), а не подля прінципу фонетічної асіміляції, як то было зафіксоване в правилах правопису з року 1995.

2 Морфологія

(курта характеристика)

Морфологія як складна часть граматікы ся заоберать:

1. формалнов сторонов слов, т. зн. граматічныма **формами слов** або змінныма **формами слов**.
2. **граматічным значінём слов**, то є вытварянём і значінём **граматічных категорій**;
3. **класіфікаціов слов на части речі**.

Морфологія встановлює прінціпы діліня слов на граматічны класы, на т.зв. **части речі** на основі лексікално-граматічных знаків даных слов.

Слова подля їх семантичного значіня, подля їх морфологічных знаків і подля їх граматічної функції в речіню ділиме на:

1. **повнозначны**, самостатны або **автосемантичны** слова;
2. **неповнозначны**, служебны або **сінсемантичны** слова. Повнозначны части речі означують предмети, признакы предметів (якость або властность), діяня або став, признакы признаків і кількість.

Є ту і група слов, котра ніч не называть, але повнить указуючу функцію (містоназывники/zámená), котры лем указують на особы, предмети або признакы. Они у відповідных функціях заступують іншы части речі.

Повнозначны части речі мають самостатне лексічне значіня і самостатне граматічне значіня. В речіню выступають в функції главных або другорядных членів (компонентів) речіня.

К повнозначным частям речі односимо:

1. **Назывники** (субстантíвы/podst. mená)
2. **Придавники** (адъектíвы/prídav. mená)
3. **Чісловники** (нумераліі/číslovky)
4. **Містоназывники** (прононімы/zámená)
5. **Часослова** (верба/slovesá)
6. **Присловники** (адвербіі/príslovky)
7. **Предікатівы** (predikativy/vetné příslovky).

Неповнозначны слова указують на одношіня міджі повнозначныма словами як членами речіня і міджі речінями а тыж придають відповіді

різны одтінки. Тоты слова не маюць номінативну (назывну) функцію, не маюць властне лексічне значіння (або го маюць барз ослабене), повнять лем граматічну функцію. Они не суть членами речіння, але входять до складу речіння.

К неповнозначным або служобным частям речі заділюємо:

8. **Приназывники** (препозиції/predložky),
9. **Злучники** (кон'юнкції/spojky),
10. **Модалны слова** (modálne slová),
11. **Часткы** (партікулы/částice),
12. **Чутєслова** (інтер'єкції/cítoslovčia).

2.1 НАЗЫВНИКЫ – субстантывы (podstatné mená)

Назывники суть самостатны, автосемантічны змінны слова, котры называють самостатны понятя граматічных предметів (субстанцій) в шырокім смыслі.³ Назывники выражають предметность в рамках граматічных категорій роду, чісла і паду.

Під понятєм граматічного предмету (або грам. предметности) треба розуміти не лем назвы реалных предметів (*книжка, перо, стіл, лавка*), але і назвы особ (*жена, хлоп, сын, дівка, тета, брат*), назвы звірят (*ворона, мачка, корова, кінь, вівця*), матеріаловы назвы (*вода, цукерь, мед, желізо*), назвы одрізків часу (*день, вечур, ніч, вакації*), назвы процесів (*бісіда, біг, спів, ходжіня*), назвы ставу (*спаня, сон, страх, веселость*), назвы кількості (*стовка, єднічка, двойка*). **Вшыткы тоты назвы означают предметность (субстанцію), бо діспонують граматічними характеристіками субстантывів. Суть то назвы екзистуючі самостатно, независло од їх чінителя (творця, творителя) або носителя.**

Вшыткы остатні части речі называють свої значіння несамостатно. В речіню субстантывы выступають в функції ушыткых ёго членів, як главных (субекта, предіката і предікативной основы), так і другорядных (обекта, атрібута, предікативного атрібута, обставника адвербіала і апозиції).

3 В приправлєваных змінах у правилах правопису языкова комісія пропонує писати змысел (подля прінціпу фонетічної асімілації), подобно, як є то ай в словацькім языку.

Лексіко-граматичні групи називників:

Називники можемо розділити на такі лексіко-семантичні групи (громади):

1. конкретні мена (назви) – <i>напр.: хлоп, лев, липа, двір, дівка</i>	абстрактні мена (назви) <i>доброта, хыба, гнів, краса, думка</i>
2. зрахователні (почітателні) мена – можуть означувати єднотність і множність, мають єднотне і множне число: <i>палець – пальці, нота – ноти, окно – окна</i>	громадні і матеріалові мена • не можуть означати єднотність і множність, суть лем в єднотнім числі: <i>свалство, дубина, листя, аристокрація, генераліта, мука, масть, цукерь, кров, мед</i> і т. п. • матеріалні можуть мати і множне число – але в значіню – сорты
3. невластні мена, назвы – напр.: <i>мама, ріка, дідо, грушка, співанка, хліб, татарка...</i>	властні мена, назвы <i>Андрій, Аня, Торіса, Біловежа, Братіслава, Снина...</i>
4. жывы мена (особні і звірячі) – напр.: <i>нянько, мати, брат, сестра, баран, кінь, віця, коза...</i>	нежывы мена (предмети, абстрактні понятя) <i>бандурка, горня, грушка, коса, стром, небо, душі...</i>

Тоты групи (громады) ся перекривають, нежывы мена можуть означати конкретні і абстрактні назвы, матеріалові і зрахователні можуть быти властні і невластні і т. п.

2.1.1 Граматичні категорії називників

Значіння називників як назв самостатно екзистуючих субстанцій ся ближе высвітлює граматичныма категоріями роду, числа і паду. Они ся найповніше (найкомплексніше) реалізують при склонёваню (деклінації) називників. Але тоты категорії мають і свої самостатні значіння. Їх куртый опис:

Категорія роду

Вшыткы субстантивы ся заділюють к єдному із трёх родів: мужському, женьському або середньому. Граматичный род ся поважує за найпризначнішу морфологічну категорію субстантивів зато, бо ей (ю) **мають ушыткы називники**.

Семантичну мотивованість категорії роду мож позоровати у **живых субстантивів**, главно у мен особ, але і у векшыны мен звірят (фауны). Обычайно назвы (субстантивы) мужского поглавя (пола) патрять к муж. роду а женського поглавя – к жень. роду, напр.: *хлоп – жена, паробок – дівка, брат – сестра, вовк – вовчіця, коза – цап, вівця – баран, кінь – кобыла* і т. д.

Многы назвы дітей і малых звірят ся зачленюють к серед. роду: *куря, гуся, теля, гача, паця* і т. д.

Такий способ установлїня кат. роду хыбує у дакотрых назв фауны: *воробель, крокодїл, муха, оса, пчола* і т. д. Немотивованість їх роду ся высвітлює непотребностєв колись давно в практичнім животі людей розлічати став такого звіряти.

Такий способ (подля поглавя) урчіня категорії роду не є в языку основным. Таким ся явить граматічний род, котрый фунгує подля інших крітеріїв. Але і подля того не мож доказати, чом єдны субстантивы суть женського роду (*мыш, вош, ніч...*), або мужского роду (*жаль, плач* і т. д.)

Граматічний род (то зн. род семантично немотивованый) **мають вшыткы живы і неживы субстантивы** (на розділ од біологічного роду, котрый є выражений лем у назвах особ або звірят).

Граматічныма крітеріями зачленїня субстантива к єдному із трьох родів **суть формалны знаки**, главні **флексія і закончіня основы** в номінативі єднотного чїсла.

1. К мужскому роду относиме:

а) вшыткы субстантивы з основов на **твердый согласный**, маючі в ном. єд. ч. нулову (експліцитно не выражену) флексію а в ген. єдн. ч. флексію **-а** (графічно і **-я**) або **-у (-ю)** (главні у матеріаловых назывників), напр.: *ангел, вітор, -а/-у; дїм, -а; дым, -у; криж, -а; ліс, міх, рукав, обід, образ* і т. д. Ту належать і субстантивы з основов на **-ч і -й**, напр.: *кутач, колач, край, рай, май* і т. д., хоць то суть мнягкы согласны!

б) назывники в ном. з нуловов (0) флексіов, назывники з основов на **мягкий согласный а** в ген. єд. ч. на **-а (гр. -я)**, напр.: *кінь, апріль, вінець, коваль, поштарь, нохоть, окрасць, ремінь, царь* і т. п.;

в) назывники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч., котры называють особы муж. поглавя, напр.: *газда, председа, староста, судця* і т. д.;

г) назывники з флексіов на **-о** в ном. єд. ч. называючі особы або

звекшени предмети, напр.: *дїдо, нянько (нянѣ), стрыко, уйко, Юрко; домиско, дубиско, хлописко* і т. д.

2. К женьському роду односимо:

а) вшиткы назывники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч. (окрем мужских особ тіпу – *староста* і середнього роду на **-мя** тіпу – *вымя*), напр.: *женá, баба, бандурка, бідá, борозда, дівка, дыня, дочка, молга, солома, корчма, правда, пчола, свічка, фара, фарба, хыба, хмара, буря, неділя, скриня, белетрія, діскузія* і т. д.;

б) назывники з нуловов флексіов, основов на **мягкий согласный** і з флексіов **-и** в ген. єд. ч., напр.: *долонь, мідь, милость, скупость, путь, сіль, тварь, тїнь* і т. д.

в) назывники на **-ов** в ном. єд. ч. тіпу: *буков, морков, церьков, драгов, кров* і т. д.

г) дакотры назывники на все **твердый согласный** тіпу: *мыш, вош, молодеж* і т. п., або на все **мягкий согласный** тіпу: *ніч, поміч* і т. п.

3. К середньому роду ся односять:

а) вшиткы назывники з флексіов **-о, -е (-є)** в ном. єд. ч. (окрем наз. тіпу - *уйко*), напр.: *болото, вино, войско, глядило, дно, коліно, корыто, крыло, небо, око, село, сито, скло, ухо, чудо, шыло, ярьмо; лице, море, плечé, поле, сердце, сонце, яйце* і т. п.;

б) назывники на **-а (-я)** в ном. єдн. ч. означуючі назвы дітей або малых звірят ці предметів, напр.: *дівча, хлопя, гача, кача, мача, теля, гуся, потя, ягня, горня, вістря, рїджа*; а тыж слова vznikшы контракціов із старых слов на **-еніє > -іня**, напр.: *терпіня, лічіня, дорозуміня, хотїня* і т. п.;

в) назывники на **-мя (-мня)** в ном. єд. ч. тіпу: *вымя (вымня), тїмя (-мня), імя* (в церьк. шт.) і т. п.;

г) назывники з флексіов на **-а (-я)**, напр.: *быля, зіля, зáпястя, насіня, обыстя, шматя, смітя* і т. п.

Дакотры слова можуть быти і т. зв. двоякого роду, напр.: *сирота* (тот, тотá), *каліка, бештія, пнянюга, потвора* і т. д.

Категорія чїсла назывників

Категорія чїсла є єдным із средств реалізації предметного значіння назывників. Нїв ся означать кількість або даяке множество предметів означеных даным субстантивом. В русиньскім языку розознаємо дві форми чїсла – єднотне і множне чїсло.

Субстантивны, реалізуючі ся в формі **єднотного чісла означають, же названий предмет треба розуміти як єден, вычлененый із якогось множества предметів**, напр.: *дім, окно, чоловік, воробель* і т. д.

Субстантивны **множного чісла указують, же названий предмет ся не розуміє як єден, але як два і веце єднакых предметів, особ** і т. п., напр.: *домы, окна, люде, вороблі* і т. д.

Формы єдн. чісла можуть мати семантичны одтінкы, значіння многости, напр.: *дружство* або *чета* (вояків), *ряд, фронта* (людей) і т. п.

Форму лем єднот. чісла мають найчастіше субстантивны, што означають матеріал, масу, котры ся не піддають чіселному зрахованню, напр.: *железо, молоко, сіль, сїно, мука* і т. п.

Подля значіння выраженого формов чісла, субстантивны можеме розділити на:

а) назывники, котры мають формы єднотного і множного чісла, напр.: *стіл – столы, дівка – дівкы* і т. д.,

б) назывники, котры мають лем форму єднот. чісла (*singularia tantum*), напр.: *голод, красá, пісок* і т. д.;

в) назывники, котры мають лем формы множного чісла (*pluralia tantum*), напр.: *вечуркы, ножычкы, прядкы, празднины, ногавиці, кліщі* і т. д.

Найпродуктивнішы з того погляду суть субстантивны розлишуючі формы обидвох чісел.

К назывникам лем з єднотным чіслом (*sing. tantum*) заділюєме:

1. Індівідуалны властны назвы, напр.: *Снина, Дунай, Гавай, Ціроха, Колонія, Вігорлат, Духновіч* і т. п.;

2. Абстрактны субстантивны выражаючі емоції, чувства, якість, став, різны абстрактны понятя, напр.: *гнів, голод, лінивость, здоровья, слава, холод* і т. д.

3. Громадны назывники, означаючі споїня єднакых предметів, выступаючих як єдно ціле, напр.: *людство, інтелігенція, генераліта, звірина, зеленина, челядь* і т. п.;

4. Матеріаловы назвы, котры ся не піддають рахунку:

а) потравины, напої, течучі суровины і продукты, напр.: *мука, мясо, сыр, вода, цукерь, нафта, бензин, тинта* і т. п.;

б) сільськогосподарскы културы: *жыто, овес, татарка, цвикла, лен, капуста* і т. п.;

в) хемічны елементы і лікы, напр.: *фосфор, аспірін* і т. п.;

г) різні матеріали і виробки, напр.: *цімент, бетон, вапно, ваков-ка, скло* і т. п.;

г) остатки чогось, напр.: *полова, пиловія, смітя* і т. п.;

д) назви полотен типу: *брокáт, гадваб, замат, кашмір* і т. п.

У матеріалових субст. суть можны і форми множ. чісла, але тогды означають різны сорты: *вода* – *мінералны воды*; *коняк* – *французькы конякы*; *пиво* – *чеськы пива* і т. п.

У матеріалових треба розлічати і т. зв. сингулативы типу: *горох* – *горошок* (єдно зерня), *ярець* – *єдно зерня*, *капуста* – *головка капусты* і т. д..

5. Назывники на означіня розлічных політичных смеровань, назв теорій і т. п., напр.: *дарвінізм, реалізм, романтізм, лібералізм* і т. п.

6. Астрономічны понятя типу: *Земля, Марс, Сонце, Місяць* і т. п.;

7. Назвы хворот типу: *хрипка, шарлах, задух* і т. п.

8. Назвы гер, видів шпорту типу: *фотбал, баскедбал, волейбал, пінгпонг, шпортка, кено, матес* і т. п.

К назывникам лем множного чісла (plur. tantum) заділюємо:

1. Дакотры властны субстантывы типу: *Алпы, Татры, Карпаты, Бжаны, Пыхні, Якубяны, Чуколавці* і т. п.

2. Абстрактны субстантывы означаючі:

а) різны процеси, ставы: *вольбы, інтрігы, клопоты, вечуркы, чары* і т. п.

б) народны обычаї, обряды, свята: *комашні, крестины, менины, на-роденины, роковины, заручіны* і т. п.;

в) одрізки часу типу: *вакації (празднины), жнива* і т. п.

г) назвы дакотрых хворот, напр.: *осыпкы, сухотины* і т. п. г) іншы слова типу: *аліменты, выдавкы* і т. п.

3. Дакотры назвы конкретных предметів зложених з частей типу:

- обличія: *гачі, ногавіці, тренірки, тексаскы, теплакы* і т. п.;

- предмети на роботу: *вилы, граблі, гуслі, кліщі, ножычкы* і т. п.

- дакотры іншы предмети типу: *гарадічі, пінязі* і т. п.

4. Одпадкы, остаткы, або выслідок даякого процесу: *помий, об-грызкы, одпадкы, óтрубы, по́шкрябкы* і т. п.

5. Іншы назвы конкретных предметів типу: *дріджі (дрожді), дрыва, макароны, шпроты, сардинкы* і т. п.

Граматична категорія паду

Тов граматичнов категоріов ся означує одношіня даного субстантїва к другим членам речїня, чім пад указує на ёго синтаксїчну функцію.

Категорія паду ся в русиньскім языку реалїзує в шестїх рядах (кїдь брати до увагы вокатїв так в семох) форм, каждая з котрых є носителєм конкретных грамат. значїнь. Суть то:

1. номінатів – хто? што?
2. генїтів – кого? чого?
3. датів – кому? чому?
4. акузатів – кого? што?
5. локатів (локал) – (о) кїм? (о) чїм?
6. інштрументал – (з) кым? (з) чїм?
7. вокатів – кличуча/клична форма – хоснує ся при ословлїню

Формы падів творять систему форм. В тїй системі **номінатів** фунгує як **основна словникова форма слова, називать ся прямим падом** а вшыткы **остатнї** ся **називають непрямима падами**. Номінатів ся нїгда не ужывать з приназывником, а локатів нїгда не фунгує без приназывника. Остатнї пады можуть ся ужывати як без приназывника, так і з приназывником. Каждый з непрямых падів може мати при собі цілый ряд приназывників, характерїстичных про каждый з них.

Основны значїня падів:

1. Номінатів – є носителєм субекту діяня (агенсом, діятелєм) або носителєм ставу приписованому му в предїкатї (пацієнсом). В речїню фунгує як субект (подмет), предїкат (присудок), предмет (обект), при-даток (атрібут), приложка (апозиція), напр.:

Брат є шофер (брат – суб., шофер – звязочно-менный предїкат).
Молода жена-докторка выписує рецепт на лікы.

↓	↓	↓	↓
суб.	прилож.	обект	незг. прида-ток

2. Генїтів – ёго найважнїшы значїня суть:

а) значїня приналежности/посесївности в шырокім значїню: *книжка мого брата, кормань біцігля, авта* і т. п.

б) значїня матеріалу, із котрого є штось виробене: *з дерева, з желїза, з папіря, з муку* і т. п.;

в) значіння об'єкту, на котрый є насмероване діяння, напр.: *декламація стишка, пиття пива, молока, читання книжки, організованя роботи* і т. д.;

г) означіння предмету рахунку і міры чогось (даяка часть чогось), напр.: *пять тыжднів, погар чаю, міх бандурок, кіло хліба, фляшка вина* і т. п.

г) значіння негациї, напр.: *ніт такой книжки, не маме масти, не было муки* і т. п.

д) значіння обставника часу, напр.: *єдного дня пришов, народив ся тамтого року* і т. п.

В речіню фунгує генітів як предмет, придаток або обставник.

3. Датів має такы главны значіння:

а) адресата діяння, напр.: *писати фрайрці/фраїрови; робити радість родічам, помочи камаратці/камаратови;*

б) семантичний субект ставу в неособных речінях: *Дідови ся у нас не любило. Штудентови ся видить, же...*

в) значіння з одтінком – што/кому: *памятник Духновічови, їдо дітём, сїно коровам* і т. д.

В речіню датів фунгує як предмет, обставник, приложка і звязочно-менный предікат.

4. Акузатів означать:

а) прямый предмет (об'єкт): *читати книжку, писати писмо, слухати радіо, позерати телевізор* і т. д.

б) непрямый предмет (об'єкт): *дяковати за поміч, платити за бензин, терпіти за брата, ударити ся о постіль (скриню, стїну, двері)* і т. д.

в) час і простор: *одпочівати місяць, не спати цілу ніч, перейти кілометр, міряти час* і т. п.

г) міру і рахунок: *зйїсти повну миску, порцію; выпити повный погар, горня* і т. п.

г) місто: *обыйти цілу загороду, найти свій готел, выйити через окно* і т. п.

В речіню ся форма акузатіву хоснує як предмет (прямый і непрямый), як обставник і як менна часть звязочно-менного предіката.

5. Локатів (локал) – найчастіше означають:

а) об'єкт діяння і ставу, напр.: *Вы мі росповісте о отцёви, о мамі, о братови, о сестрі...*

б) настрой (нарядя) діяння: *грати на гітарі, іти в (на) авті, писати на строю* і т. д.

в) місто діяння – то є найчастіше значіння того паду, зато даколи го клічуть **містний пад**, напр.: *робити в лісі, бивати в інтернаті, співа-ти на свадьбі, стояти на путі/дорозі* і т. д.

г) час діяння, напр.: *До школы-м наступив в септембрі* і т. п.

г) якість або признак, напр.: *Мясо печене в олію; душене на воді; выстояне в соли; намочене в молоці* і т. д.

В речіню форма локатіву функціонує як предмет, обставник, при-ложка і як менна часть звязочно менного предікату.

6. Інструментал має такы основны значіння:

а) інструмент або настрой діяння, напр.: *писати пером, рубати то-пором, різати пилок, креслити церузов* і т. д.;

б) діюча особа (агенс) в пасівных конштрукціях тіпу: *образ на-малёванный малярём. Работа написана студентков* і т. п.

в) способ, місто і смерованя діяння, напр.: *іти кроком, лісом, тра-вов...*

г) час, напр.: *робити цілыма ночами; вечерами сидіти в корчмі; лежати на постели (спати) цілыма днями* і т. д.

В речіню інструм. функціонує як предмет (об'єкт), обставник і як менна часть звязочно-менного присудку.

7. Вокатів (клична/кличуча форма) – хоснує ся на ословлїня, обернута ся к другій особі (особам) а тыж на персоніфікованы пред-меты, на што выужувать шпеціалны афіксы, напр.: *няньку/няню – няньк/ нянь, мамо – мам, уйку – уйк, Анё – Ань, Юрку – Юрк, брате, сестро, але тыж – краю, гаю, річко, дубе, траво зелена, квітко черве-на, місяцю ясный* і т. п.

На выражіння своїх сінтаксічных одношін з іншыма словами в речіню, категорія паду діспонує сістемов форм. Каждый пад суб-стантівів має свої (розділны) закончіня. Тым ся одокремлюють пады єден од другого, што помагать вызначіти справну граматічну (падо-ву) форму.

2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників

Скоро вшыткы назывники ся склонюють, то зн. же ся змінюють подля падів і чисел. **Зміна того істого слова (субст.) подля падів і чисел ся называть склонёванём/деклінаціов.** Зміна наставать в шістьчленній падовій системі флексій, де ся реалізують і диференціюють окремы падовы словоформи єднотного і множного числа. (Конкретно позерай: *Русиньский язык в зеркалі новых правил...* с. 45 – 53, што є єден з можных способів заділёваня субст. к тіпам склонёваня).

В учебниках теоретічного характеру суть і іншы способы заділёваня субстантівів до єднотливых деклінацій (тіпів склонёваня). В старых граматіках ся склонёвали назывники подля взорів, виходячих із закончіня основ (ктейов): -о – основа, -jo – основа, -и – основа, -а – основа і т. п. Нескорше ся зачали виділёвати т. зв. деклінації або склонёваня, а то главні подля флексії в ном. єдн. ч., животности і роду до таких груп:

- 1. деклінація (1-е склонёваня)
- 2. деклінація (2-е склонёваня)
- 3. деклінація (3-е склонёваня)
- 4. деклінація (4-е склонёваня)

То є основа такого членіня, але окрем того ся іщі виділюють до особитых груп:

Склонёваня назывників sing. tantum

Склонёваня назывників pluralia tantum

Склонёваня назывників адьєктивного походжіня: *Сухый, Чорна, Небесный...*

Несклонны/незмінны назывники: *аташе, лейді, Сочі, Баку, мадам, місс, фрау, бе (буква), СР...*

2.1.3 Парадігмы назывників

Перше склонёваня (I. деклінація)

До **першого склонёваня** належать назывники **женьского, мужского і подвойного** роду із закончінем **-а (-я)**: *жена, стіна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, каліка, судця*. Залежно од кінцевого согласного основы, назывники першого склонёваня ся ділять на дві группы: тверду і мнягку.

Таблічка флективних морфем називників 1-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жена школа	Дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
І.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-ёви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-ёви	-ї	-ї
І.	-ов	-ёв	-ов/-ом	-ём	-ов	-ёв
В.	-о	-ё	-о	-ё	-о	-ё

Пады	Множне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жены школы	дыні землі	старостове старосты	судцёве судці	сироты	партії
Н.	-ы	-ї	-ове/-ы-	-ёве/-ї	-ы	-ї
І.	-Ø	-Ø	ів/-Ø	-їв	-Ø	-Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ям
А.	-ы	-ї	-ів	-їв	-ы	-ї
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

І. деклінація, єднотне чісло:

а) в генітиві твердої групи є флексія **-ы**, в мнягкій **-і (-ї)**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дыні, землі, папучі;*

б) в датіві є закінчіня **-і (-ї)**: *жені, школі⁴, недїлі, лавці, кобылі, душі, доброті;*

4 Датів і локал демінутіва, утвореного од назывника *школа* (основа кінчіть на твердый согласный) буде: *школиці*, датів і локал демінутіва утвореного од назывника *дыня* (основа кінчіть на мягкий согласный) буде: *дыньці* (з мягкым знаком).

в) в інштрументалі ся хоснує флексія **-ов (-ёв)**: *женов, лавков, хыжов, землёв*;

г) интересный яв находиме в локалі, де ся в твердій групі хоснує флексія **-ї** з наслідным змягчінём посліднёго согласного основы: *лада – ладі (лад 'і), колода – колоді (колад 'і), стїна – ст 'ін 'і (с 'т 'ін 'і), скоро – скорі (скор 'і), роса – росі (рос 'і), коза – козі (коз 'і)* і т. п., але в мнягкій групі флексія **-и** з насліднов діспалаталізаціов посліднёй согласной основы: *земля (земл 'а) – земли, дыня (дын 'а) – дыни (дыни), кухня (кухн 'а) – кухни (кухни)*.

У вокативній формі ся найчастіше стрічає з флексіов **-о**: *жено, козо, дівко, землё (земл 'о)* і т. д. При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зъявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): *Марё – Марь, Анцё (Ан 'ц 'о) – Анць (Ан 'ц 'у), бабо – баб, мамо – мам* і т. д.

I. деклінація, множне чїсло:

а) в номінативі ся хоснують закінчіня **-ы, -і (-ї)**: *жены, дівкы, куркы, козы, лопты; недїлі (нед 'іл 'і), дыні, землі, папучі*;

б) в інштрументалі ся поужывать флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (дагде з высловностёв близков к - е): *коровами, курками, бабами; землями (земл 'ами), недїлями, дынями*.

Многы субстантывы на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тіпу: *староста, газда, тракторіста, сирота, калїка, потвора* і т. п., мають в єднотливых падах флексії I. або II. деклінації:

а) в ген. єд. ч. мають флексію **-ы**: *старосты, газды, сироты*;

б) в дативі єд. ч. і в лок. єд. ч. мають векшынов закінчіня **-ови**: *старостови, газдови, слугови*, але у назывників сполочного роду находиме флексію **-ї**: *сиротї, калїцї, потворї* і т. п.;

в) в акузативі єд. ч. мають флексію **-у**: *газду, старосту, слугу, сироту, калїку, пнянюгу* і т. п.;

г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ом, -ов**: *старостом – старостов, слугом – слугов, калїком – калїков, сиротом – сиротов, пнянюгом – пнянюгов*;

г) у вокативі мають флексію **-о**: *старосто, газдо, калїко*;

д) в номінативі множ. ч. суть можны роздїлны флексії: **-ове/-ы, -ёве/-ї**: *старостове/старосты, слугове/служы, судцёве/судцї*. Лем

флексію **-и** рекомендуємо у називниках: *трактористи, футболісти, журналісти, інваліди, пенсісти*;

е) в дат. мн. ч. паралельно з флексією **-ам** може ся хосновати і флексія **-ім**: *старостам/-ім, газдам/-ім, судцям/-ім*;

є) паралельні флексії **-ах/-ох** фунгують і в локалі: *старостах/-ох, газдах/-ох, слугах/-ох*;

ж) вокативна форма є така як в номінативі: *старостове/-и, таздове/-и*; *журналісти, каліки* і ін.

Склонёвання називників муж. р. закінчених в ном. єд. ч. на **-а** укажує, же в русиньскім языку назив. муж. р. на **-а** (*староста, газда, слуга, судця*) ся прихилили к мужській деклінації типу *сын* (бывшой **и** (**у**) – основы).

Друге склонёвання (II. деклінація)

До другого склонёвання належать називники **мужского роду з нуловым закінчінём** в ном. єд. ч. з основов на твердый і мнягкый согласный: *брат, маляр, край, кін, хліб*, і зо закінчінём **-о, -е** типу: *дідо, домиско, лісище*, а тыж називники **середнёго роду** на **-о, -е, -я, -є**: *село, поле, смітя, листя, условіє*. Залежно од кінцевого согласного основы ся називники 2-го склонёвання ділять на **тверду і мняжку** групу.

Таблічка падових закінчінь називників 2-го склонёвання

Пады	Єднотне число					
	Тверда	Мняжка	Тверда		Мняжка	
	сын стіл	учитель пень	дідо домиско	село	поле значіня	условіє
Н.	-Ø	-Ø	-о	-о	-е -я	-є
І.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, -Ø	-я, -Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, -ї	-ёви, -ю	-ови, у	-ї	-ю/ -ї	-ю/-ї
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ом
В.	-у, -е	-ю, -ю	-у, -о	-о	-е, -я	-є

Пады	Множне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове столы	учітелі пні	дзідове доміска	села	поля значіня	умовыя
Н.	-ове, -ы	-і	-ове, -а	-а	-я	-я
Г.	-ів	-ів	-ів, -Ø	-Ø	-ей/-Ø	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів, -ы	-ів, -і	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, -ы	-і, -і	-ове, -а	-а	-я, -я	-я

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

II. деклінація, єднотне чісло

а) в генітыві єд. ч. назывники муж. роду маюць окрема флексіі **-а (-я)** часта закінчэня **-у (-ю)** з дость цяжко выдзіленым значінём про єдну з флексій. Шырше бы ся могло увести, же закінчэня **-а (-я)** маюць назывники з канкретным значінём (*стола, воза, носа, пня, стрыка, четвёрга*⁵) а зак. **-у (-ю)** находіме у матэрыяловых і у веце абстрактных назывніків (*цукру, чаю, маку* (але – *сыра*), *крыку, гніву, жалю, розуму*).

б) в датыві єд. ч. жывых назывніків муж. роду є зак. **-ови (-ёви)**: *сынові, псові, конёві, Василёві, уйкові, дідові, нанашкові*. Нежывы назывники муж. р. і назывники сярэдняго роду маюць векшынов зак. **-у (-ю)**: *ножыку, букварю, палцу, краю, дубыску, дрэву, небу* (хоць в гаворывім штіль часта стрічае пераход к **-ови/-ёви**).

II. деклінація, множне чісло

а) в номінатыві множнаго чісла є дакілька варыянтыв флексій:

- **-ы** маюць назывники з асновов на тверды согласны (*быкы, псы, домы, дубы, когуты, музыканты*);
- **-і (-ї)** маюць назывники з асновов на мнягкый согласны (*ворблі, коні, зайці, самці, учітелі, горніці, ключі, обручі, злодії, обычаї* і т. п.);

5 При назывнику чётвёрь ся в єдн. чіслі у вшыткых падах окрім номінатыву і акузатыву а в множнім чіслі у вшыткых падах обявлять вставны согласны -г-: *чётвёрьга, з чётвёрьгом, чётвёрьгы, чётвёрьгів...* (із старославянського/цэрковнославянського: *черверг).

- **-и** мають називники із суф. **-ак-, -к-** з насліднов алтернацій на **-и-** (*вояци, вовци, жобраци, златници, Словаци*); а тыж два називники з твердов основов (*попи, хлопи*);
- **-е** мають називники з основов на **-ан** (*Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокытівчане, Сабіновчане, Цигане*);
- **-ове** мають називники як з основов на согласный, так ай на **-о**, означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношінь (*братове, сынове, дідове, зятёве, кумове, шовгрове, сватове, панове, членове*). Тота флексія (**-ове**) походить з бывшой старославянської **и (у)**-основы, заховала ся лем в русиньскім языку споміджі выходославянських языків;

б) в генітиві вшиткы высше спомнянуты группы субстантівів мають флексію **-ів (-їв)**, лем тіп *коні, гості* мають тыж паралелне закінчіня **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней), гостів (і гостей)*;

в) в датіві фунгує паралелна флексія **-ім (-їм)/-ам**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у нежывых і звірячіх називників зачінають витісняти зак. **-ам (-ям)** флексія **-ом (-єм)**: *дням/днём, псам/ псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тыж треба поважати за норматівне;

г) в акузатіві закінчіня **-ів** (як в ген.) мають субстантывы, означаючі жывы створіння: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже називники означаючі назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінативу, напр.: *віджу твої волы/пригнав повно волів; віджу вовкы/забили пять вовків; віджу два коні/пасло ся повно конів/-ей* і т. п. Обидві форми суть норматівны. Нежывы називники мають в акуз. звичайно флексію **-ы/-і (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї*.

г) в інштрументалі ся звичайно хоснує закінчіня **-ами (-ями)**, лем в односкладных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конями/кіньми*, хоть і не у вшиткых, напр.: *псами, домами, днями*;

д) про локал є характерістична паралелна флексія **-ах/-ох**: *на столах/-ох, в жолобах/-ох, ключах/-ох, вовках/-ох, конях/-ох, псах, коцурах, днях/днёх* і т. д.

Третє склонёвання (III. деклінація)

До третєго склонёвання належать називники **женьського роду з нуловим закінчінєм** в ном. єд. числа з основов на мнягкый согласный і на **-ов**: *тінь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж називники *мыш* і *мати*.

Таблічка падовых закінчінь називників 3-го склонёвання

Пады	Єднотне число					Множне число				
	тінь	ніч	морков	мыш	мати	тіни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
Г.	-и	-і	-и	-ы	-ер -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-ірь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ях	-ах	-ах	-ах	-ях
І.	-ёв	-ов	-овлѣв -ов	-ов	-ір -ёв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

III. деклінація, єднотне число

а) в генітиві, датіві, і локалі є закінчіня **-и**, напр.: *тіни, соли, постели, масти, пьсти, боли, пути, смерти, радости, кровли*⁶; окрем *ніч/ночі, мыш/мышы*;

б) в інштрументалі єд. ч. є закінчія **-ов(-ёв)**: *пастѣв, солѣв, мастѣв, ночов, мышов, постілѣв, ногов*. У називників тіпу морков ся в тім паді зьявлять у варіантній формі епентетічне (всувне) **-л-**: *морковлѣв, церьковлѣв, брытовлѣв*. У варіанті на **-ов** выпадує у словах *морков, церьков* з основы слова **-о-**. Форма інштрументалу тогды буде: з *морковов, з церьковов*. Ту ся зачленює і склонёвання називника *мати/матірь*, котрый ся склонює так: *мати/матірь, матери, матери, матірь, о матери, з матірѣв*.

III. деклінація, множне число

а) номінатів має флексію **-и**: *тіни, пьсти, соли, кости, пути, долоны, церькви, матери*; але – *ночі, мышы*;

б) в генітиві є флексія **-ей**, хоць чуєме **-и**, бо при высловности **-ј-** ту выпадать, впливнуши перед тым на зужіня **е** (*костей/костѣј/кости*,

6 Називник *кров* має дві форми генітиву і локалу: із вставным **-л-** (*кровли*), але і форму *кырве*. В датіві є лем форма *кровли*. В інштрументалі лем єдна форма: *кровлѣв*.

зато, же высловность $\hat{e} = \text{и}$).

Як з прикладів видно, до той деклінації належать називники женьського роду бывшой **і-основи**, котры сі в русиньскім языку в ген. єд. ч. заховали бывшу флексію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізують (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українського) одлічають од себе флексії генітиву, дативу і локалу бывших **і-основ** од таких самых падовых форм бывших **ја-основ**, напр.: *вышня – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнѣв – сілѣв*.

Четверте склонёваня (IV. деклінація)

До четвертого склонёваня належать називники **середнёго роду із закончінем -а (-я)**, якы ся при склонёваню росшырюють о суфікс **-ат- (-ят) -т-** або о суфікс **-ен-** в залежности од одношіня к бывшій **-т-**, ці **-ен** основі: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стілча, курия, тїмня, вымня* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь називників 4-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло			Множне чісло		
	ягня горня	гача стілча	тїмня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	темена вемена
Н.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-на -а
І.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -Ø	-ат -Ø	-ен -Ø
Д.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ам	-ат -ам	-ен -ам
А.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ен -а
Л.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ах	-ят -ах	-ен -ах
І.	-ят -ѣм	-ат -ѣм	-н -ѣм	-ят -ами	-ат -ами	-ен -ами
В.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ен -а

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

IV. деклінація, єднотне чісло:

а) в генітиві єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат, (-ят), -т-**, за котрым слїдує флексія **-и** у субстантивів бывшой **-т-** основы: *ягняти, пацяти, гусяти, горняти, стілчати* і т. п.

б) в дативі єд. ч. (на розділ од українського языка) є закінчіня **-и**: *ягняти, пацяти, гусяти, курияти* і т. д.⁷

7 Паралелна форма із закінчінем **-ю**: *гачати/гачатю, теляти/телятю* і т. д. є діалектнов формов і не будеме єй поважовати за нормативну.

в) називники бывшій ен-основи в ген. єдн. ч. як і в далшых не-прямых падах ся росшырюють о суфікс **-ен-**, або **-н-**, за котрым слїдує флексія -и: *тімени, вымени, сімени*, лем в інштр. є стягнута форма: *тімнём, вымнём* і т. д.

IV. деклінація, множне чісло:

В множнім чіслі можеме за особитость вважати лем форму інштрументалу, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д., але *теменами, веменами*.

Як видно з многих прикладів, субстантївы середнєго роду бывшій **еп-основи** (*вымня, тімня* і др.) в множнім чіслі, але многы з них і в єднотнім чіслі ся склонюють подля бывшій **о-основи**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж *сімя/сімня – сімени*).

Склонёваня називників *singularia tantum* (маючіх лем єднотне чісло)

Таблічка падовых закінчінь:

Пады	Єднотне чісло <i>Singularia tantum</i>		
	щастя	здравя/здоровя	думаня
Н.	-я	-я	-я
Г.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

Куртый коментарь к такому тїпу склонёваня:

Многы називники мають лем формы єднотного чісла. Суть то найчастїше субстантївы, означаючі матеріал, масу, не піддаючу ся чїселному зрахованю, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятя выражаючі емоції, чувства і т. п. Склонюють ся звичайно на основі свого задїлїня ку граматїчному роду подля взорів єдного з тїпів склонёваня. Про лїпшу наглядность уводжає дану таблічку падовых закінчінь трьх прикладів. Так ся склонюють звичайно мотївованы і девербатївны субстантївы на -я тїпу: *цілованя, обіцяня, обхаджаня, доїня; быля, галузя, зїля, обыстя, запястя, жаборїня, насїня* і т. д.

Склонёвання називників *pluralia tantum* (маючих лем множне число)

До той групи належать називники тіпу: *ворота, гуслі, граблі, тачі, двері, сіни, дріджі, кліщі, крижы, ногавкы, ножычкы, санкы, холошні, ціны, помыі, отрубы, вилы, ногавіці, плавкы, треніркы, вечуркы, ко-машині, хрестины, народенины, святкы, макарони, аліменты, грошы, пінязі, джмурькы, Карпаты, Кордільєры, Алпы, Татры* і т. д.

Таблічка падових закінчень:

Пад	Множне число <i>Plurale tantum</i>				
Н.	двері	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
І.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-ім	ножычкам	гусям	санкам	-ам
А.	двері	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-ёх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	-ї	-ы	-ї	-ы	-ы

Коментарь к дакотрым падовым формам:

а) кідь в групі согласных выступує **л, н** або **р**, та в генітиві ся зъявлять всувный гласный **є**: *гуслі/гусель, холошні/холошень, Татры/Татер* і т. д.;

б) кідь в сусідстві согласных перед кінцёвков выступує согласный **к**, та в генітиві перед тым согласным ся зъявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавкы/ногавок, треніркы/тренірок* і т. д.;

в) називник *двері* в інштр. має двояку форму: *дверями/дверьми*⁸;

г) векшына з тых називників мають в лок. двояку форму **-ах (-ях)/-ох (-ёх)**: *дріджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох* і т. д.;

г) вокатівна форма тых називників ся рівнять формі номінативу.

ЗАДАЧІ

- Встановте род уведжених субстантивів (природный і граматічний) і родову морфему: *камінь, наруча, балеріна, фіглі, хрестины, каліка,*

8 За норматівну будеме поважовати ай форму бывшой двоїны (*duálu*) *дверіма*, подобно як ай форму далшого називника бывшой двоїны *очі* – *очами/очіма*, котры ся доднесь вжывають в діалектах, взятых за основу кодифікації.

учителька, небіжчик, небожатко, когутя, когутик, баник, злодій, особность, капаціта, куфер, куфриско, чудак, чудачиско.

2. Заділіть субстантивні до конкретних і абстрактних: *сполоченство, краса, година, годинка, бігання, лодьство, дотык, редакція, темперамент, фамелія, хворота, червінь, плач, читання, глущочіна, їдло, страва, дітвак, дітина, кочанина, мати, псича, пулька.*
3. Найдійте одхылкы у склонёванню уведжєных слов: *четверь, стіл, кінь, вуйко, очі, двері, батіг, кров, сітуація, сердце, церьков, мати.*
4. Найдійте в тексті вербалны субстантивны: *Перед печінём колач треба посыпати цукрём. В часі засідання сьме были одкликаны до Прагы. Росплакав ся од радости і од доятя. Помагала мамі коло шыты і варіня. Петрови пришла дяка до їджіня і до питя. Не мам покоя ани коло питя кавы. Дала му грошы на приліпшіня. Зістав аж на напологаня таздыні. До посліднєй биткы не наступив про зраніня ногы. При перекладі мусять быти штуденты максіمالно концентрованы.*
5. В речінях встановте пады: *Кош коло дверей є на одпадкы. Людміла є добре дівча. Дома в загороді сьме слухали спів потят. Сегінь Юрко ся барз напудив, кідь му понад голову надлетіла ворона. Кава мі не робить добрі. Жыв міджі простыма людми на краю міста. Мав єм барз добру тету. Другой такой жєны не было на світі. Зістав без коруны. Были з ним лем самы старости одмала. В Улічу сьте уж даколи были?*

2.2 ПРИДАВНИКЫ – адьєктивны (prídavné mená)

Придавником ся называть тотa автосемантична часть речі, котра выражать категоріалне **граматічне значіння признака (ознакы)** предмету в подобі **граматічної завіслости (залежности)** од **субстантивна в граматічних категоріях роду, чісла і паду**. В речіню функціонує адьєктив як:

- а) **придаток/атрібут** – *добрый хліб, чіста вода, білый сніг;*
- б) **менна часть звязочно-менного предікату/присудку** – *воздух быв свіжый; Вода была каламутна;*

- в) предикативний атрибут (doplňok) – *Діти ся вернули домів спокійны;*
 г) одокремленого атрибуту (vytýčený přívlastok) – *На стіні вісів образ, старый і пожовклый.*

Ад'єктиви як автосемантична (змінна) часть речі ся змінюють:

- а) подля родів: *білый, біла, біле;*
 б) подля чисел: *мудрый – мудры, туній – туні;*
 в) подля падів: *добрый, -ого, -ому... добры, -ых, добрым*

Род, число і пад ад'єктивів суть цалком завіслы од роду, числа і паду субстантивів, з котрыма суть в тых формах згодні, напр.: *Брат вошов до теплої хыжы, попозерав на свою шумну жену, погладив по голові свої малы діти.*

2.2.1 Лексико-граматична класифікація придавників

В завіслости од свого лексико-граматичного значіння і од морфологічних і словотворных властностей, ся ад'єктиви ділять на дві групи:

- а) **якостны** (квалітативны) і б) **односны** (релативны).

В рамках односных придавників ся виділюють:

- в) **присвойны** (посесівны) ад'єктиви, котры выражають присвойность (приналежность) якогось предмета конкретній особі або рідше звірятю ці предмету.

Якостны придавники – указують на такий признак предметів, который може выражати різнородый ступень якости (квалітативности) предметів, напр.: *высокий – высый – найвысый, куртый, ясный, теплый, смачный, зеленый, веселый* і т. п. Лексичне значіння якостных придавників є різнорode. Они означають фарбу (*фіяловый*), просторовы понятия (*высокий*), властности і якости предметів (*солодкий, солёный*), поваговы признаки (*веселый, злый*), тілесны якости людей або звірят (*глухой, молодой*) і т. д.

Якостны придавники мають свої лексико-граматичны **особливости**, котры їх виділюють споміджі (од) односных і присвойных. Назвеме лем **главну** з них – **схопность творіння ступнів порівняня**, т. зн. схопность їх ступнєваня.

Односны придавники суть такы, котры означають признак не прямо, але через одношіня к другому предмету, яву або діянню. Они означають одношіня: **к особі** (*дитський сміх, людська слабость*), **к предмету** (*сливковий леквар, череши́нєва кістка, доджова квапка*),

вказують на матеріал (*гадwabне хустя, папірёвый обал*), одношіня к звіряти (*кінська грива, песя лаба*), одношіня к місту находжіня (*сільський уряд, лісны звірята*), к часу діяня (*марцовы морозы, вчєрашній концерт*), означають **назначіня/урчіня предмету** (*штудентський інтернат, танечна сала*) і т. п.

Признак, виражений односныма адъєктивима, є предмету все єднако властный, не має можность ся проявляти у векшій або меншій мірі, зато тоты адъєктивы не творять форми порівняня, не ступнюють ся.

Вшиткы **односны** адъєктивы **мають дерівовану т. є. одводжену** основу, одводжують ся (творять ся) од субстантивів. Зато **можуть мати синонімічны форми з непрямыма падами субстантивів**, напр.: *деревяный стіл – стіл із дерева, качачє мнясо – мнясо з качкы⁹, баюсатый дїдо – дїдо з баюсами* і т. д.

Даколи можуть односны адъєктивы переходити к якостным, а то в переноснім значіню, напр.: *желїзны нервы, златый чоловік, кремєва сорочка, камяне сердце* і т. д.

Присвойны (посесівны) адъєктивы мають властну словотворчу форму і означають признак приналежности особі або звіряти, напр.: *няньків калап, мамина блузка, кізе молоко, Шафранків образ, братів, сестрин, дївчин, псяча (песя, пся) будка, маччин хвіст* і т. п.

Присвойны адъєктивы, як і односны, не творять ступні порівняня (не ступнюють ся). **Їх семантичнов особитостєв є факт, же указують на індивідуалну приналежность**. Не можуть ся творити од вшиткых субстантивів, лем од тых, котрым мож привластнити даякый предмет. Одповідають на вопросы: чій?, чія?, чіє?, чії?

Творимє їх од живых назывників суфіксами -ів, -ова, -ове; -ин/-ін, -а, -є; -ій, -ський, напр.: *братів, -ова, -ове; сестрин, -а, -є; вовчий, -а, -є; сабіновський, -а, -є; рокытівський, -а, -є* і т. д.

2.2.2 Ступнєваня придавників

Про якостны адъєктивы є характерна **словозмінна категорія – творїня ступнів порівняня**. Суть три ступні або три форми ступнєваня:

- **основний ступінь** (позітів) – виходжа форма порівняня, котра ся рівнять формі номінативу;

⁹ Друга форма придавника, утвореного од назывника качка буде **каччин**, напр.: *каччин хвіст*, але то уж буде присвойный (посесівный) придавник.

- **высший ступінь** (компаратів), або другий ступінь;
- **наивысший ступінь** (суперлатів), або третій ступінь.

Основный ступінь (позитів) не означають порівняння, але є важний зато, бо лем в порівнянню з ним ся можуть реалізовати форми компаративу і суперлативу.

Высший ступінь (компаратів) ся творить суфіксами -ш або -іш + флексія позитиву:

1. Суфікс -ш- – ся хоснує главно при недерівованых (неодводженных) адъєктивах, котрых основа ся кінчить **на єден согласный** і тогды, кідь суфікси -к-, -ок-, -ек-, -г-, выпадають, напр.: *лег/к/ый – лег-ш-ый, глуб/ок/ый – глуб-ш-ый, дал/ек/ый – дал-ш-ый, дов/г/ый – дов-ш-ый* і т. д. Далшы приклады: *богатый – богатыйшый, молодой – молодойшый, слабый – слабыйшый* і т. д. Але і на групу (споїня) согласных -рд-, -рт-: *твердый – твердыйшый, куртый – куртыйшый* і т. п.

2. Суфікс -іш- ся хоснує:

а) главні тогды, кідь ся основа кінчить на **групу согласных** (збіг согласных) з посліднім (фінальным) **л, н, р, т**, напр.: *вірный – вірнийшый, давный – давнийшый, міцный – міцнийшый, мудрый – мудрийшый, світлый – світлийшый, спокойныйшый, теплыйшый* і т. д.;

б) в дерівованых (одводженных) адъєктивах тіпу *вчаснийшый, отворенійшый*;

в) в придавниках, де ся основа кінчить на **ж, ч**, напр.: *свіжый – свіжішый, пекучый – пекучійшый, колячий – колячийшый...*

Наивысший ступінь/суперлатів – ся творить припоїнєм **префікса най-** к формі компаративу: *наймолодший, наивысший, найкуртший, найліпший, наймолодший, найкомунікатівнійшый, найспокійнійшый* і т. д.

Суперлатівна форма ся може зосилёвати частков **як**, напр.: *якнай-тунший, якнайгірший*. Іщі ся може суперлатів зосилнити префіксом **пре-**, напр.: *предобрый, премилый, прелюбезный...* Таки форми означаєме в языку терміном **елатів**, што є высший ступінь од суперлативу. Елатів не можеме утворити од ушыткых адъєктивів, лем од дакотрых. Форму елативу находиме напр. у приповідках в таких конштрукціях як: *...быв добрый-предобрый; мудрый-премудрый...*

В русиньскім языку ся стрічає і зо **суплетівныма формами** (способами) творіня компаративу і суперлативу, напр.: *великий – векийшый*

або *бівший*; *добрий* – *ліпший*, *злий* (в зн. *недобрий*) – *гірший*; *малий* – *менший* і дакотры іншы.

Од ад'єктивів з так званов абсолютнов якістєв ся формы компаративу і суперлативу не творять, напр.: *босый, глухой, голый, лысый, мертвый, порожній, слійний, хромы* – они означають незмінний признак.

2.2.3 Склонёваня придавників

Ад'єктивы ся змінюють подля родів, чисел і падів. В русиньскім языку розознаєме два основны тіпы склонёваня придавників:

1. Склонёваня з **твёрдым закончінём** основы якостных, односных і присвойных придавників, т. зв. твердый тіп склонёваня, напр.: *новый, -а, -е, -ы; деревянный, -а, -е, -ы; сестрин, -а, -е, -ы*. З того виходить, же до твердой группы склонёваня односime:
 а) якостны і односны придав. на -ый, -а, -е, -ы;
 б) присвойны придавника на: -ин/-ін, -ів, -ій, -ы.
2. Склонёваня з **мягкым закончінём** основы якостных і односных придавників, т. зв. мягкий тіп склонёваня, напр.: *синій, -я, -е, -і*. До мягкого тіпу заділюєме якостны і односны придавники з флексіов -ій, -я, -е, -і: *туній, порожній, крайній, літній, ранній* і т. д.

Тіпы склонёваня придавників (ад'єктивів)

Твердый тіп: *новый, мамин*

Мягкий тіп: *синій, песій*

Пад	Єднотне число		Множ. ч.	Єднотне число		Множ. ч.
	Муж. і серед. род	Женьский род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьский род	Про вшыткы роды
Н.	новый нове	нова	новы	синій синє	синя	сині
Г.	нового	новой	новых	синёго	синёй	синіх
Д.	новому	новій	новым	синёму	синій	синім
А.	як Н. або А.	нову	як Н. або А.	як Н. або А.	синю	як Н. або А.
Л.	новім	новій	новых	синім	синій	синіх
І.	новым	новов	новыма ¹⁰	синім	синёв	синіма

¹⁰ Друга форма – із закінчінєм **-ми**, напр.: *новыми, синіми...*, (позерай: *Правила русиньского правопису* з року 1995) не є в русиньскім языку на Словакії хоснована і не будеме єй поважовати за нормативну. Тота зміна ся дотыкать ай указуючих, присвойных

Позначки к системі форм придачників:

а) Так ся склонюють нелем якостны і односны придачники, але ай присвойны: *няньків, мамин* – подля твердого тіпу а *песій, песья, песе* – подля м'якого тіпу.

б) Множне число має єднакы формы про вшиткы три роды.

Куртый коментар к дакотрым падовым формам:

В системі форм придачників **єднотного числа** можеме позоровати такы особитости:

а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі ад'єктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетичный варіант флексії **-ый**: *добрый, твердый, веселый, червеноый, повный, зеленоый* і т. п. М'якы тіпы ад'єктивів ту мають зак. **-ій (-їй)**: *вчєрашній, тепєрійшній, нижній, чуджій, горячий*;

б) в генітиві ад'єктивы жєньского роду мають стягнуту форму: *высокой¹¹, доброй, синей (син'ой), горячей, чуджой*;

в) в інструм. сі придачники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**: *добрым, твердым, веселым, червеным, мягкым*. При м'ягкій основі ту є закінчєня **-ім (-їм)**: *вчєрашнім, синім, вовчим, чуджім*;

г) в локалі ся хоснує лєм єдна флексія **-ім**: *на высокім, червєнім, женатім*.

В множнім числі:

а) в формі номінативу ся про вшиткы три роды твердої основы хоснує закончєня **-ы**, а в м'ягкій **-і (-ї)**: *добры, тверды, весєлы, червєны, повны, зелєны; вчєрашні, тепєрійшні, нижні, чуджі, горячі*;

б) в інструм. мають ад'єктивы твердої основы флексію **-ыма**; придачники м'ягкої основы **-іма (-їма)**: *червєныма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчєрашніма, синіма, когутячіма, баранячіма*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердої основі а **-іх (-їх)** при ад'єктивих м'якого тіпу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, вівчіх, вчєрашніх, когутячіх*.

і в вопросно-односных містоназывників в інструменталі плуралу, напр.: *чіма, самыма, моїма, тыма, котрыма...*, а таксамо кількостного числовника **єден** в інструменталі плуралу: *єден – єдныма*.

11 Колишня повна форма ад'єктивів середнього роду: *высокоє, доброє, синє* ся хоснує доднесь в діалектах Русинів на Україні. Таксамо ад'єктивы жєньского роду в генітиві єднотного числа мають в підкарпатських діалектах нестягнуту форму: *од высокої, доброї, синєї...*

Присвойны адьсктiвы ся твораць суфіксами **-ин (-а, -е) або -ів (-їв), -ова, -ове**: *сестрин – сестрина – сестрине*; *Іванів – Іванова – Іванове*; *ковалiв – ковалёва – ковалёве*.

Несклонны адьсктiвы

Є то невелика група перевзятых адьсктiвiв, котры ся iз субстантiва-ми найчастiше споюють постпозитiвно, напр.: *язык комi*; але тыж тiп: *мiнi, мiдi, максi сукня; мока кавей, нетто вага* i т. д.

Субстантiвацiя адьсктiвiв

Приклад: **Сытый** голодному не вiрить. В автобусi ся стрiтили двома приятелi: еден **тучный**, а другый - **худый/сухий**. **Старых** треба честовати. **Стара**, зроб мi чай з румом! Топонiмiчны назвы: *Руське, Рiвне, Збiйне, Дрiчна, Хмелёва*. В речiнню повнять функцiю субстантiвiв.

ЗАДАЧI

1. У речiнях найдийте якостны, односны i присвойны придавники.
До невеликого склепу увыйшла старша панi. Нянькова мати – моя невластна бабка замолода годовала качкы. По занедбанiм дворi все побiговало повно жовтых качат. Як малы дiти сьме барз любили качаче м'ясо. Сестрине дiвча ходить уже на другый ступiнь основной школы. Їд повинным предметам на середнiх школах патрять ай два свiтовы языкы.
2. Управте речiня так, жебы сьте iз субстантiвiв (там, де є то може) утворили адьсктiвы. Формулуйте умовiя, за яких є субстiтуцiя можна.
Воздух быв повный спiву птахiв. Каждый тяжко несе смерть своiй мамы. Хыжа мого нянька стояла на кiнцi села. В кухнi ся все розкладавав огонь, жебы было тепло в цiлiм обыстю, зато была цiла закурена од дыму. Сегiнь Юрко собi взяв тоту найбрыдшу, найлiнвишу i найклебетнiшу жену з цiлою околицi. Представлiня, што вчера грали в Театрi А. Духновiча ся нам барз любило.
3. Высклонюйте призвiска: *Конечный, Шехнi, Толстой, Достоевский, Бiлский, Долейшi.*
4. Высклонюйте споiня: *когутячий спiв, кучерявый паробок, веселе паця, дiвчина хыжа, п'яна муха.*

2.3 ЧІСЛОВНИКИ – нумералії (číslovky)

Чісловником ся називать автосемантична (повнозначна) часть речі, котра означать:

а) **чісловы понятия**: *єден, два, пять, десять, пятьдесят, сто, єдна третина, дві восьмины, десять стотин...*;

б) **кількість єднородных предметів в формі цілых чисел або дробовых** (ці дробных) величин: *дві сестры, пять братів, пятьдесят метрів, сто літрів, півдруга рока, єдна шестина поля, третина маєтку, четверта частка з...*;

в) **чиселне розміщення предметів або признаков в ряді єднаких предметів або признаков**: *перший апріль, десята лавка, восьме куря, пятнадцята хыжа...*

Чісловники означають (творять):

а) **єдно ціле** в споїно з рахованыма предметами: *два дні, три дівки, десять годин*;

б) **уміщення предмету при ёго рахованю**: *сєма сторінка, третій ряд, десятого мая і т. п.* І кідь суть позбавены значіня предметности, можуть називати **абстрактны чісловы понятия**: *два плус три є пять, три раз три є девять, пять без трєх є два і т. п.*

З морфологічного боку можеме нумералії характеризувати як часть речі, котра має категорію **паду**, але не має категорію **роду** (окрем *єден, -а, -о* і *два, -і*) і категорію **числа** (окрем *єден, -ы*). Квантитатівна характеристіка многости ту хыбує, бо при рахованю од 2 выше є многость імплікована в самотнім лексичнім значіню чісловника.

Категорія **паду** нумералій є презентована шестєма формами, в котрых флексії суть іншы, як у субстантивів. В зложєных чісловниках ся склонює лєм послїдня часть (*шістьдесят, о шістьдесятєх...*).

Із синтаксичного погляду чісловники ся споюють з називниками як ёго квантитатівный детермінант: *дві книжки, три окна, пять днів і т. п.*

В непрямых падах ся чісловники згоджують (конґруують) з субстантивами: *трєх романів, трєм романам, о трєх романах, з трєма романами*.

З семантичного боку нумералії мають значіня абстрактного числа, бо не суть мотивованы даяким іншым значінєм, напр.: *три і тройка* – то суть слова, означаючі кількість (як квантіфікацію), але – чіслов-

ником є лем слово *три*, бо *тройка* патрить уж к субстантівам зато, же означать кількість лем в споїню з невыраженим субстантивом (*оцінка/знамка в школі, руська тройка, лодька з 3 парами весел, даяка комісія з 3 членами* і т. п.). Слово *тройка* уж має так значіня предметности, зато патрить к субстантівам.

2.3.1 Класіфікація чісловників

Подля семантичних особитостей, подля граматичних характеристик і характеру ужываня, чісловники ділиме на пять клас (груп):

1. кількостны,
2. громадны,
3. дробны,
4. невызначено-кількостны,
5. порядковы.

Групи чісловників 1. – 4. означають абстрактну кількість а пята група – порядковы чісловники означають місто в ряді предметів при їх рахованю.

2.3.1.1 Кількостны чісловники

Кількостны чісловники суть такы, што означають абстрактны числа або кількість предметів: *два, сім, сто тридцять девять; пять штук-дентів, десять кілометрів, тристо шістьдесят пять днів, сто корун* і т. п.

Подля морфемного зложіня і подля способу творіня ділиме кількостны чісловники на:

- просты,
- зложены,
- складны.

К **простым** односиме:

а) недерівованы (неодводжены) чісловники, котры мають лем єдну морфему (1 – 10, сто, тісяч). Они служать як словотворча база про вшыткы остатні (зложены і складны) кількостны чісловники, громадны і дробны чісловники, а тыж про рахунковы слова (порядковы чісловники);

б) дерівованы (утворены од іншых) чісловники, котры суть зло-

жены з єдної коріньової морфемі і суфіксів – надцять і – дцять (11 – 19, 20, 30, 40).

К **зложеным** односимо такы чісловники, котры ся складають з двох коріньових морфем (50 – 90, 200 – 900).

К **складным** чісловникам заділюємо тоты, што ся складають з двох і веце слов, т. зн. простых або зложеных чісловників (21, 98, 102, 937 і т. п.). К складным односимо і дробны чісловники типу: *пять десятин*, *една восьмина* і т. п.

Морфологічна характеристіка кількостных чісловників

Кількостны нумералії не мають категорію чісла зато, же они лексично виражають значіння чісла (поняття чісла). Кількостны чісловники не мають ані категорію роду зато, же они суть позбавены предметного значіння.

З морфологічного боку виділюють ся міджі кількостными чісловниками слова: *єден*, -а- о; *два*, -і; *тісяч*, *мільон*, *мільярда*. Напр.:

- чісловник **єден** ся виділює зато, же має признакы, характерны про ад'єктивы: змінює ся подля родів (0, -а, -о), подля чісел (0, -ы), має і падовы форми ад'єктивів (-ого, -ому...);
- чісловник **два** зато, же має і форму – *дві*; *два* – про муж. род: *два дні*, *два столы*, *два місяці*, *два коні*, *два пси*; але (!) – при означіню особ – *двома хлопцями*, *штудентами*, *сыновями*, *газдами*, *попами* і т. д. Форма **дві** ся уживать на означіння женьського і середнього (!) роду, напр.: *дві руки*, *дві жєны*, *дві години*; але *тыж – дві корыта*, *дві копыта*, *дві села*, *дві пива*; але – *двоє дівчат*, *курят*, *гусят*, *телят* і т. д., то значить – в споїню із субст. бывшій -nt- основи ся хоснує чісловник – **двоє**.
- чісловник **тісяч**, **мільон**, **мільярда** ся хоснують в значіню субстантивів.

Чісловник **двоі** ся уживать в споїню з назывниками *pluralia tantum* типу: *двоі вилы*, *ножычкы*, *кліщі*, *ногавиці*, *санкы*, *двері*, *гуслі* і т. д.

Нумералії **обидва**, **обидві** ся уживають в значіню кількостных чісловників **два**, **дві**, але не творять форми порядкових чісловників.

Сінтаксичні особистості кількостних числівників

Числовник еден, -а, -о ся згоджує з субстантивом в роді, в числі і в паді (*еден день, едного дня...*).

Числовники 2, 3, 4 ся згоджують з називниками в формах падів множного числа (*три стілці, трёх стільців, трём стільцям...*).

Числовники од 5 вище споюють ся із субстантивами в формі ген. множ. ч. (*5 стільців, днів, столів, хлопів...*).

Числовники в сполученні із субстантивами стоять все препозитивно (перед субст.): *пять метрів, десять кроків, 33 роки, 52 сливки, 60 минут* і т. п.

Склонёвання кількостних числівників

Числовник *еден, -а, -о, -ы* Числовники *два, дві, три, штири, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне число			Мн. ч.	Мн. ч.		Мн. ч.			
	М.р.	С.р	Ж.р.	Про вш. роdy	М.р.	Ж.р. С. р.	про вшыткы роdy			
Н.	єден єдно		єдна	єдны	два	дві	три	штыри	пять	пятьдесят
Г.	єдного		єдно́й	єдных	двох		трёх	штырёх	пятьёх	пятьдесятёх
Д.	єдному		єдній	єдным	двом		трём	штырём	пятьём	пятьдесятём
А.	як Н. або Г.		єдну	як Н. або Г.	як Н. або Г.	дві	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	єднім		єдній	єдных	двох		трёх	штырёх	пятьёх	пятьдесятёх
І.	єдным		єднов	єдныма/ -ми	двома		трёма	штырёма/ -рьма	пятьёма/- тьма	пятьдесятёма/- тьма

Подля тіпу **пять** ся склонюють числовники 5 – 20, 30, 50, 90. Числовники сто, двасти, тристи – девятьсти і тисяч ся не склонюють (*сто корунам, о сто корунах...*).

2.3.1.2 Громадны чісловники

Нима ся означать вызначена кількість предметів або особ як **спосных доведна**, т. зн. таких, котры творять єдно ціле. Громадны чісловники суть утворены од кількостных чісловників простых і зложених: *двоє, троє, четверо... двадцятєро...* Не творимє їх од складных чісловників (21, 37, 89, 147...).

Творимє їх або суф. – є/је (двоє, троє), або суф. -ер -о (*четверо, пятеро, восьмеро, десятеро*). Є то заперта, непродуктивна група чісловників, котра не має категорію роду. Реалізують они категорію паду во вшыткых формах.

К їх синтаксичным особитостям можеме однести факт, же ся споюють лем з малым округом субсантівів:

а) чісловники двоє, троє, четверо ся ужывають в споїню з субстантивами в ген. мн. ч.: *двоє хлопців, троє дівчат...*, але в споїню з субст. *pluralia tantum* ся ужывають форма тіпу двої з ном. мн. ч.: *двої вили, трої санки, шестєры ногавиці* і т. п.;

б) громадны чісловники ся хоснують тыж в споїню з субстантивами в формі генітиву мн. ч. тых субсантівів, што означають дітей, малы звірята: *троє телят, четверо мачат*. Тоты субстантivy можеме хосновати і в споїню з кількостными чісловниками: *три мачата, сім кізлят...*;

в) громадны чісловники ся хоснують і в споїню із субст. діти, люде: *троє дітей, людей*;

г) громадны чісловники находимє і в споїню з формами особных містоназывників мы, вы, они: *Пришло нас пятеро. Было їх восьмеро* і т. п.;

г) громадны чісловники ся споюють із субст. *pluralia tantum* в формі ном. мн. ч.: *двої чіжмы, трої боканчі, четверы штримфлі* і т. д.; або ся міняють на споїня – *дві пары чіжем...*

К громадным чісловникам односимє і слова: **обос, обидвос**.

Кідь ся ужыють громадны чісловники ізоловано, так означають особы як мужского так і женського роду: *Троє єдного не бють. Семеро єдного не чекають* і т. п. Тогды чісловники троє, семеро... выступають в фунції субъекту/подмету.

Склонёваня громадных чісловників

Чісловники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	чотверо
І.	обидвох	двоїх	троїх	чотверых
Д.	обидвом	двоім	троім	чотверым
А.	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	чотверых
І.	обидвома	двоіма	троіма	чотверыма

Як тіп **чотверо** ся склонюють і остатні громадны чісловники такой формы.

2.3.1.3 Дробны чісловники

Они означають кількість як часть цілого. Така кількість ся означує кількостныма чісловниками в формі номінативу а назва части стоїть в формі генітиву множ. ч. або номін. єд. ч.: *една пята, дві третини, пять восьмин, сім стотин* і т. п.

При склонёваню ся змінюють обидві части дробных чісловників.

Склонёваня дробных чісловників

Н.	една третина	три четвєртины	сім пятин	една ціла і пять стотин
І.	едной третини	трѣх четвєртин	семах пятин	едной цілой і пятѣх стотин
Д.	едній третинї	трѣм четвєртинам	семом пятинам	едній цілій і пятѣм стотинам
А.	едну третину	три четвєртины	сім пятин	едну цілу і пять стотин
Л.	едній третинї	трѣх четвєртинах	семах пятинах	едній цілій і пятѣх стотинах
І.	єднов третинов	трѣма четвєртинами	секома пятинами	єднов цілов і пятѣма стотинами

2.3.1.4 Невизначено-кількостны чісловники

К таким односime невелику групу слов із значінєм неvизначеной кількостi (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немного, не-мало, кiлько, тiлько, дакiлько* і т. д.

Од кількостных чісловникiв ся тота група слов видiлюе своёv семантичноv неvизначеностёv, неточностёv (*nepresnost'ou, neurčitost'ou*) порiвнай напр.: *пять учiтелiв – мало учiтелiв, сто голубiв – много голубiв* і т. д.

Тоты чісловники ся характеризують шпeciфічным ужыванiем і шпeciфічным творiнiем форм, не характерiстичным про остатнi чісловники. Зато, же означують неясну (непресну) кiлькостъ, можуть ся споёвати із абстрактнымa субстантiвами, напр.: *велё щастя, много радости, мало приcмного* і т. п., і можуть мати тьж формы порiвнянiя (*барз мало*) – што не можеме найти у кiлькостных чісловникiв.

Семантика і граматичны особитости той групи чісловникiв iх зближуе з присловниками (адвербiями), напр.: *много людей – много вiдiти* і т. п.

В функцii неvизначено-кiлькостных чісловникiв функцiонують тьж дакотры субстантiвы тiпу: *громада смiтя, маса проблемiв, копа людей* і т. п.

2.3.1.5 Порядковы чісловники

Такыма называе слова, означаючі наслiдностъ (послiдовностъ) ёднородных предметiв при iх рахованю: *першый ряд, третiй хлоп, четверта хыжа, десятый кiлометр* і т. д.

Дакотры лiнгвiсты односять порядковы чісловники к адъектiвам зато, же з формального боку суть iм подобны або такы iсты (ёднакы), напр.: *четвертый, -а, -е, -ы; третiй, -я, -е, -i* і iх падовы формы суть такы як твердый і мягкый тiп адъектiвного склонёванiя: *новый* або *синiй* і т. п.

Порядковы чісловники ся творять од кiлькостных: *пять – пятый, -а, -е; десять – десятый, -а, -е* і т. п., лем **першый, другый і четвертый** ся творять од iншой основы.

Склонюють ся порядковы нумералii як адъектiвы твердого тiпу – *новый*, окрем чісловника **третiй**, котрый ся склонюе подля мягкого тiпу склонёванiя адъектiвiв (*синiй*).

Складны порядковы чісловнікі при склонёваню змінюють лем послідне слово, напр.: *тристо пятьдесят семей, тристо пятьдесят сегого...* Творять таксамо формы чісла і роду.

Фунгованя порядковых чісловніків

Порядковы чісловнікі функціонують в речіню як придаток (атрібут), згоджують ся із субст. в роді, в чіслі і в паді: *перша хыжа, першой хыжы...*

Поряд. чісловнік **першый** має дость много одтінків значіня, напр.:

а) якостно-порядкове значіня: *першый крок* – в знач.: *несмілый, непересвідчєный, неведальый*; *першы квітки* – зн.: *скоры ярьні* і т. д.

б) якостне значіня: *першый школяр* – в зн. найліпшый. Тото значіня выражать і першость вынайджіня, зробліня, поужытя і т. д., напр.: *написав першый о тій реакції*; *першый вынашов тот закон* і т. д.

Порядковы чісловнікі ся субстантівують главні в фразеологічных конштрукціях тіпу: *Де ся двоє бють, там выгравать третій*. Або: *першый до работы*; *першый до їджіня*; *першый од кінця* і т. п.

Коментарь к морфології нумералій

В русиньскім языку ся як в єдинім із выходославянських языків в чісловнику **єден** заховав первістный элемент **je-** (*jediny*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложєных чісловниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятєро, єденадцятєме*).

Чісловнік **два** (на означіня муж. р.) має і форму **дві** (на означіня жєньского і середнєго роду): *дві скрині, дві дівкы, дві руки, дві колеса, дві пера, дві пива...*

Выразным знаком русиньской нумералной морфології суть подобы росчленюючїх чісловніків *двоми, трєми, чотырєми/штырєми/штырьме, пятєми/пятьме, шестєми/шестьме, семами, восьмами, девятєми/девятьме, десятєми/десятьме* (далє 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особнымы назывниками муж. роду: *двоми хлопи, трєми газдове, пятьме панове* і т. п. Чісловнікі од 5 высше хоснують ся тыж в основній формі в спойню з формов генітїву множ. чісла рахованых субстантївів: *пять штудєнтів, шість шандарїв, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Коментарь к склонёваню чісловників:

а) чісловник *єден*, *-а*, *-о* ся склонює як містоназ. *тот*, *-а*, *-о*, а форми генітиву і інструменталу єд. чісла женського роду суть контрагованы: *єдної*, *єднов*;

б) кількостны чісловники 2–20 і вшыткы остатні высшы кількостны чісловники, якы ся кінчать на *-дцять* а *-десят*, ся склонюють єднако із чісловником *два* (*двох*, *двом*, *два/двох*, *двох*, *двома*);

в) кількостны чісловники закінчены на *-єден* (*двадцять єден*, *тридцять єден*...) ся в русиньскім языку (подобні як в словенчині) не склонюють;

г) чісловники 22 – 29, 32 – 369 і т. д. ся повекшыні не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трёма роками*;

ЗАДАЧІ

1. Высклонюйте уведжены словны споїня: *10 000 корун*, *156 років*, *2 очі*, *4 гуслі*, *½ планкы*, *1 ножычкы*, *1 000 жен*.
2. Уведжены чісловники прочітайте як кількостны, а наслідно як порядковы: *1*, *2*, *3*, *4*, *5*, *25*, *400*, *999*, *1 000*.
3. Высклонюйте словны споїня: *двої боканчі*, *четвероякы штримфлі*, *тристо двадцять вісем хлопів*, *сто пять парібків*, *єденадцять мышей*.

2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ – прономіны (záměná)

Містоназывником ся называють самостатна, повнозначна (автосемантична) часть речі, котра **указує** на предмети, на признаки, на кількість, але **не называють їх, не означають їх**.

Містоназывники ся виділюють споміджі остатніх автосемантичних частей речі тым, же не мають все того саме усталене лексичне значіння, бо ёго значіння ся мінять в завіслости од значіння того слова, на котре указує, котре заступує або намісто котрого є ужyte. Зато при містоназывниках говориме, же **то є часть речі, котра заступує** (хоснує ся намісто) **назывники, придавники і чісловники**. Зато тыж, на розділ од споминаных частей речі, **містоназывники односиме к указуючим (дейктічным) словам**. Конкретне значіння дістає містоназывник лем в контексті, в споїну з другыма словами.

Подля семантично-морфологічних признаків прономіна ділиме на такы части:

2.4.1 Особны містоназывники

Особны містоназывники: я, мы (1. особа), ты, вы, (2. ос.), він, она/вна, оно/вно, они/вни (3. ос.).

Містоназывник **я** указує на особу бісідника (говорячого), містоназывник **ты** на адресата, на особу, ід котрій ся обертають бісідник, або на чоловіка як такого (обще) – тогды дістає обобщено-особне значіння.

Тоты містоназывники не мають граматічний род а формы множ. чісла **мы, вы** мають кус інше значіння: не я + я + ... = мы, але мы = я + іщі хтось; не ты + ты + ... = вы, але вы = ты + іщі хтось. Род містоназывників **я, ты** ся встановлює подля контексту, на основі реального роду особы, на котру они указують: *я був в кінї, я співала; ты ходив, ты спала* і т. д. Містоназывник **мы** окрем значіння „я + іщі хтось“ ся ужывають даколи в значіню містоназывника **я**: *Мы о тім уж колись писали*; або в значіню 1.-ой особы єд. ч. (выраженій імпліцитно)! *Як сьме ся днесь выспали? Так уж сьме зачали думати о приправі на скушuku?* Містоназывник **вы** ся окрем значіння „ты + хтось іншый“, хоснує і в значіню обернута ся ку єдній особі – формы „выканя“: *То вы принесли, вуйку?*

Містоназиви 3-ої особи мають і категорію роду – **він, она/вна, оно/вно**; і категорію числа – **они/вни**.

При склоненні містоназиви **я, ми, він, она/вна, оно/вно, они/вни** настає зміна основ в непрямах падах.

Склонення особних містоназиви

Особні містоназиви: *я, ты, він, вона/она, ми, вы, вони/они*

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне ч.			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Провшутки роди
Н.	я	ми	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
Г.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нєго/єго/го	нєй/єй	нєго/єго/го	них/їх
Д.	мені/мі	нам	тобі/ті	вам	нєму/єму/му	нїй/їй	нєму/єму/му	ним/їм
А.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нєго/єго/го	нєю/єй/ї	нєго/єго/го	них/їх
Л.	мені/мі	нас	тобі	вас	нїм	нїй	нїм	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нєв	ним	нима

Позначка: Спеціфічним знаком русинських особних і рефлексівного містоназиви є скорочені форми генітиву, дативу і акузативу єд. числа: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котрі єть омного фреквентованіші як їх повні пенданти. В звязній речі (тексті) они звичайно фунгують в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принєсь мі, дай му* і т. п.

2.4.2 Рефлексивний (вертаний/zvratný) містоназиви себе, ся

Указує на одношія к діючій особі, т. є. на виконавателя (агенса) діянн. З морфологічного боку рефлексивний містоназиви є характеризований тым, же **не має ани форми роду, ани форми числа**.

Склонює ся як містоназиви ты, але **не має форму номінативу**,

лем форми непрямых падів. В трёх падовых формах має дві подоби повну і стягнуту: генітив – *себе, ся*; датів – *собі, сі*; акузатів – *себе, ся*.

2.4.3 Присвойны (посесівны) містоназывнікі

Указують на приналежность вшыткым трём особам: **мій, наш** – 1-й особі; **твій, ваш** – 2-й особі; **ёго, сй, іх** – 3-йй особі; а доведна про вшыткы особы – **свій**.

Присвойны містоназывнікі **мій, твій, наш, ваш** творять подля того групу особно-присвойных містоназывніків. Містоназывнік **свій** є рефлексівно-присвойный. А на означіня приналежности 3-йй особі ся выужывають формы ген. третей особы особных містоназывніків – **ёго, сй, іх**.

З морфологічного боку присвойны містоназывнікі характеризують тот факт, же мають формы роду і числа (*мій, моя, моє; мої* і т. п.).

2.4.4 Указуючі містоназывнікі

Указуючі містоназывнікі - **тот, такый, тамтот, гэвтот, нон** (заст.), **сесь** (заст.), **оный** (заст., церьк.-конфесный).

З морфологічного боку указуючі містоназывнікі суть характеризованы тым, же мають формы роду і числа (тот, -а, -о, -ы; такый, -а, -е, -ы; тамтот, -а, -о, -ы; гэвтот, -а, -о, -ы; нон, -а, -о, -ы; -сесь, -я, -е, -і; оный, -а, -о, -ы).

Містоназывнік **тот** – указує на близший предмет подобный тому, о котрім ся уж говорило, але даколи дістає і значіня векшой міры якості або ставу. Містоназывнікі **нон, сесь, оный** ся хоснують дость рідко (в говореній подобі языка), але містоназывнік **сесь** напр. в підкарпатських діалектах є дуже частый.

Вшыткы указуючі містоназывнікі в речіню функціонують як придаток (атрібут) і згоджують ся із субст. в роді, числі і паді. Дость часто ся указуючі містоназывнікі субстантївізують, тогды повнять тоты самы функції, што і субстантївы, напр.: *Видиш тоту дівку? Тота ся мі барз любить. Ближить ся Святый Вечур. Тот я все дуже любила.*

Склонёвання указуючих і присвійних містоназивників

Указуючі, присвійні і визначені містоназивники: *тот, тота, того, мій, моя, моє, сам, сама, саме, тоты, мої, самы*

Пад	Єдотне число						Множне число		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
Г.	того	той	мого/ моєго	моєї	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моєму	моїй	самому	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мою	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моєв	самым	самов	тыма	моїма	самыма

2.4.5 Вопросно-односны містоназивники

Вопросно-односны містоназивники – **хто, што, який, котрий, чій, кільки**.

Они суть характерны семантичних і граматичнов многозначностей в тім значінню, же можуть фунговати раз як вопросны слова, а раз як односны (або злучны) слова.

Вопросны містоназивники не указують на предмет, особу або признак, лем обсягують (выкликають) вопрос о них: *Што запишеш? Хто пришов?*

В функції односных слов тоты містоназивники не обсягують вопрос, але фунгують як слова, котры припоюють прирядны речіння к іншым речінням: *Хто глядає, тот найде. Хто ніч не робить, тот ани хыбы не робить.*

З морфологічного боку про містоназивники **хто, што** є характерістичне тото, же в них хыбує категорія роду і числа. Містоназивник **хто** ся односить к живым особам, **што** – к живому звірячому світу і неживым предметам. З часословами **ся** **хто** вяже з формами муж. р.: *Хто був з вас, дівчата, вчера в кінї? Што* – навязане на середній р.: *Што упало з поду? Што ся вам стало?* і т. п.

При spoїню із субст., є род часослова завіслый од субстантiва, а не од містоназивника: *То є тота стара сливка, што посадив нянько* і т. д.

Містоназивники **хто, што** ся склонюють як містоназ. **тот** або як адъєктиві тiпу **новый** з тым розділом, же в непрямых падах мають iнакшы основи: **хто – кого, што – чого...**

Склонёваня вопросно-односных містоназивників

Пад	Єднотне чiсло							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чій, чіє	яка	котра	чія
Г.	кого	чого	якого	котрого	чієго	якой	котрой	чієй
Д.	кому	чому	якому	котрому	чієму	якій	котрій	чій
А.	кого	што	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіім	якій	котрій	чій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіім	яков	котров	чієв

Пад	Множне чiсло		
Н.	якы	котры	чії
Г.	яких	-ых	чіїх
Д.	якым	-ым	чіїм
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	яких	-ых	чіїх
І.	якыма	котрыма	чіїма

В речiню містоназивники **хто, што** в формі номiнати́ву выступають у функції субекту: *Хто тото написав? Што ся вам стало?* У формі непрямых падів фунгують як обект: *Од кого пришло тото писмо?*

Містоназивники **котрый, чій, який** мають формалны знакы адъєктивів, зато в речiню выступають у функ. атрiбу́ту (придатку) або звязочно-менного предикату: *Яку книжку теперь чiтаєш? Яка буде то-*

горічна ярь? Містоназ. **котрый, який** можуть выступати і в значінню злучника і споєвати підрядне речіння з головним, напр.: *Збачів желізну лавочку, котра (яка) стояла під орїхом.*

2.4.6 Визначены (або визначаючі) містоназівники

Визначены (або визначаючі) містоназівники – **сам, самый, каждый, жадный (жаден), вшыток, цілый, вшеліакый, іншый** – ся дость міджі собов діференціюють.

Містоназівник **сам** має значіння „самостатно, без дачіёй помочи“, напр.: *Тоту семінарну роботу я написала сама́.* Далше ёго значіння – „лем еден“, „нихто веце“: *Дома зістав сам.*

Містоназівники **каждый, вшеліакый** указують на якийсь еден предмет, взятий або выбраний з множества дакількох, може ся замінити містоназівником вшытки, напр.: *Як ся паска посвятила, каждый шатовав домів (вшытки шатовали домів).*

Містоназівники **вшыток, цілый** мають громадне значіння. Они указують на зєдночіня явів або повноту обсягнутя чогось доведна, напр.: *Вшыток час єм промарнив з нёв. Співали сьме цілу ніч.*

Містоназівник **жаден¹²/жадный** має значіння „ани еден, ниhto“, напр.: *Жаден із будителів не був так споєный із народом, як А. Духнович.*

Містоназівник **іншый** має значіння „не тот“, напр.: *Іншы люде днесь на валаї жыють, іншы звїзды їм світять, як колись.*

Містоназівник **самый** має веце значінь:

а) на визначіння міста або часу, або огранічіня простору ці часу: *Коло самой хыжы...; Аж до самого потемку сьме робили на полю;*

б) на потверджіня тотожності в споїню із субстантивом або указуючім містоназівником: *тота сама хыжа; тото саме горня;*

в) на зосилніня указуючого значіння містоназівників: *тот самый, тота сама, на тім самім місті* і т. д.;

г) кідь треба указати на найвысшу якість або міру: *то не молоко, а сама сметанка. Голов мав саму гырю. Наше поле, то сама груда...*

12 Жаден є старша форма, котра є фреквентованіша як форма жадный. Подобны формы: *винен/винный, голоден/голодный*, таку форму має ай модальне часослово *годен* (в значінню *може, докаже*), напр.: *Він то не годен зробити.*

Склонёвання визначених містоназивників

Пад	Єдотне число						Множне число		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
І.	того	той	мого/ моєго	моєї	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моєму	моїй	самому	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або І.	тоту	як Н. або І.	мою	як Н. або І.	саму	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моєв	самым	самов	тыма	моїма	самыма

2.4.7 Негуючі (одпоруючі, záporné) містоназивники

Негуючі (одпоруючі – záporné) містоназивники: **нихто, ніч, ниякый, ничій**.

Они мають цілкове значіння неговання (негації, одпоровання). Суть утворення од вопросно-односных містоназивників негуючов частков ни-/ні-. Лем містоназ. **ніч** є уж скорочена (стягнута) форма (*НИЧЬ-ТО) – праслав. *ni-сь(то), старослав. /церковнослав.: *ни-чѣто.

Негуючі містоназ. означають:

а) повне хыбіня предмету як субекту, так і обекту діяння: *Ту нихто не сидить. Мы никого не кликали. Мы никому не давали...*

б) неповне хыбіня признаку предмету: *Ничій співанкы ня так не розвеселили, як співанкы моєї теты.*

2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназивники

Указують на екзистуючі, але неконкретны особы і предмети: **дахто, дашто, хтось, штось, хтоська, штоська, хоцьхто, хоцьшто**; таксамо неконкретны якості: **дакотрый, даякый, якыйсь, якыйська, котрыйсь (-ка), дачій, чійсь, хоцькотрый, хоцьякий**; а тыж неконкретну кількість: **дакілько/даскілько**.

Уж з обсягу єднотливих слів видно, же тоты містоназывники мають значіння приближного указаня на предмет або признак, напр.: *Да што єм о тім чула, але велё того не знам, бо уж даяк міджі людей не ходжу. Штоська сьте хотіли повісти о...*

Твориме тоты містоназывники од вопросно-односных препозитівныма частками **да-**, **хоць-** (*дакто, хоцьякий*), постпозитівныма частками **-сь**, **-ська** (*хтось, штоська*) і сучасно **да-** і **-сь** (*дачійсь*).

Лем дакотры невызначены містоназывники мають форму роду і чісла. Категорію паду мають вшиткы (*дакий, -а, -е, -ы*).

При склонёваню ся частка не змінює, змінює ся лем містоназывникова часть слова.

Склонёваня негуючих і невызначених містоназывників

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дакто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Г.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьного
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьному
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	нікім	нічім	кімсь/ кімесь	чімсь/ чімесь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьнім
І.	ніким	нічім	кымсь/ кымесь	чімсь/ чімесь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьнім

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В области прономінальної морфології має русинський язык дакілько шпеціфічних знаків. К таким знакам можеме однести:

1. Скорочены форми особных містоназывників і рефлексівного містоназывника у формах ген., дат. і акуз. єд. ч.: **ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му**, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты: **мене, тебе, себе; мені, тобі, собі**. Скорочены форми в текстї функціонують звичайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закінчіння **-ов-** (**ôŷ**): **мнов, тобов, собов, нёв**.

2. В ном. мн. ч. особных містоназывників ся заховали стары форми: **мы, вы**. Третя особа ту має форму: **вни/они**, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: **нима**.

3. Присвойны містоназывнікі муж. і серед. роду маюць в ген., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: **мого – моёго, твому – твоёму, свого – своёго**. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – **моім**; в інштр. мн. ч. – **моіма**.

4. Русиньскый язык має лем зложены подобы указуючїх містоназывніків: **тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты**.

5. Містоназывнік **сесь, сеся, сесе, сесі** є староруського походжіня а при формотворіню го можеме поважовати за мягкый варіант місто-наз. **тот** (*тот – того – тому; сесь – сёго – сёму*).

6. Невызначены містоназывнікі – **хтось, штось** маюць в локалі і інштрументалі (про ліпшу высловность) дві формы: локал – **кімсь/кімесь, чімсь/чімесь** інштрументал – **кымсь/кымесь чімсь/чімесь**, напр.: *З чімесь треба прийти на хрестины, бо лем так напорожнё, то брыдко*.

7. Невызначений містоназывнік **дакілько** має таксамо дві формы: **дакілько/даскілько**, причім друга форма – **даскілько** ся хоснує лем у номінатіві і акузатіві, напр.: *Даскілько фалатків хліба єм приніс ай домів. Віділа-м даскілько школярів коло воды*.

Переход містоназывніків на іншы части речі:

1. К субстантївам можуть переходити: **мій, мої, наш, наши, нічій, тот, каждый** і дакотры, другы, напр.: *Днесь наши (родічі) ідуть на свадьбу, буду дома самá. Мій вас просить, ці бы сьте не пришли помо-чі ку млатячці*.

2. К адьєктївам можуть переходити: **няякый, дакотрый, каждый** і іншы: *Нияка жена...; Дакотры дружба...*

3. К чісловникам можуть переходити: **дакілько/даскілько, тілько**: *На дворі зістало іщі дакілько хлопців*.

ЗАДАЧІ

1. В речінях доповнийте містоназывнікі (в належній формі): *тот, сам, самый, тот самый*.

Быв там лем єден топір, а рубав, таку мав міць. В хыжи бывала три роки. Умый облакы, ный суть хо-лем чісты. Опросьме ся людей, будуть наісто зна-ти одповідь. Він уже не, што быв даколи. не знаю, што

зо мнов буде дале. Быв то чоловік, котрый нам тогды пошкодив. На Святий вечур сьме мусили одыйти із села. Вернув ся ночі. Наконець ся одведячили обидвом – за роботу, а за геройство.

2. Позоруйте, як ся справують зворотны компоненти при повторёванню в текстї. Встановте, де їх треба повторити, а де не треба. Дако-тры речїня можуть мати ай два варіанти.

Все ся сміяв і сміяв (ся). Бояв ся признати (сі), же зробив хыбу. Бояв ся і тряс (ся). Скрутила ся і згорбила (ся). Легла сі і кус (сі) поспала. Потім ся облекла і попозерала (ся) до зеркала. Возьмий сі то і сядь (сі) до кресла. Повіджме сі, чім сьме (сі) ублизжили і одпустьме (сі) взаємно. Хоче ся мі спати, або (ся) мі не хоче?

3. Доповнийте вгодны містоназівники.

Пришло писмо, але пан велькоможный забыли на Чекала на з обідом. Не то уж была жєна, што даколи. Не звідуй, хто то зробив. Зробив єсь вечерю. Стало то перед Великоднѣм. Тїшыв барз на приход.

4. Утворьте речїня з розлічныма значїнями містоназівника *сáме, самé, сам, самá, сáма*. Позоруйте діштінктивну функцію акцента.

2.5 ЧАСОСЛОВА – верба (slovesá)

Часослово є повнозначна автосемантична часть речі, означуюча діяня як процес, а тым выражаюча **процесуальность** в категоріях **виду, часословного роду** (актів, пасів), **способу, часу, особи, чісла і менного роду**.

Із синтаксичного боку часослово функціонує в ролі **предікату** (присудку). В формі **інфінітиву** може повнити роль хочьякого члена речіння (главного або другорядного).

Поняття процесу або процесуальности ся може проявлёвати як:

- діяня особ, предметів, явів (*писати, будувати, читати, вертіти, танцёвати, плескати...*);
- переміщення (*ходити, летіти/літати, бігати...*);
- став (*лежати, спати, червеніти, сохнути/схнути...*);
- діяня органів чувств (*позерати, пахати, слухати, смакувати...*);
- одношіня ку комусь/чомусь (*любити, мати...*) і т. д.

Розлічними вербалними категоріями можемо выразити різны значіня процесуальности.

Подля семантичного значіня ділиме часослова на **повнозначны і неповнозначны**.

Приклады **повнозначных** часослов: *робити, грабати, косити, бо-літи, мерзнути, співати, спати* і т. д.

Неповнозначны можуть быти:

- а) помічны: *быти*;
- б) звязочны (копулатівны): *быти*;
- в) полозвязочны: *відіти ся, робити ся, раховати ся, стати/става-ти ся*;
- г) фазовы: *зачати, кінчати, перестати, продовжовати, їмати ся (газдовати)*;
- г) модалны: *хотіти, мочі, мати, мусити, доказати, знати*;

Способы выражіня значіня процесуальности часослов

Значіня процесуальности є модіфіковане єднотливими граматічними категоріями часослов так:

1. Категорія особи выражать одношіня діяня к субєктови: *пишу, пишеш, пише, пишеме, пишете, пишуть*. **Розпознаєме 3 особи в єднотнім чіслі** (*я, ты, він, она/вна, оно/вно*) і **3 особи в множнім чіслі** (*мы, вы, они/вни*) – доведна 6 форм.

2. Категорія способу указує на **одношіня процесу к скutoчності або реалности**: *пишу, писав, писав бы, пиш* і т. п., т. є. розлічає діяня реалны, нереалны і потенціалны. На основі виражіня того значіня выділюєме 3 форми категорії способу: **індікатів, кондіціонал, імператів** (ознамовый, подмінковый, розказовый).

3. Категорія часу виражать **одношіня часословного діяня к моменту речі**: *пишу, писав, буду писати*. Выходячі з того маме форми **теперішнєго, минулого і будучого часу** (презенс, претеріт, футурум).

4. Категорія виду характеризує діяня **виражене часословом в смыслі єго огранічіня або неогранічіня**. На основі того розпознаваме вид **завершений і незавершений**, напр.: *писати – написати, переписати – переписовати; копати – выкопати, перекопати – перекоповати – копнути; гнати – загнати – заганяти, приправити – приправляти/приправлєвати*¹³ і т. д.

5. Категорія часословного роду характеризує діяня **або процес в одношіню к єго субектови або обектови**: *Надя пише семінарну роботу. Семінарна робота є написана Надєв*. Выходячі з того значіня розпознаєме т. зв. **активны і пасівны** форми (актів, пасів).

6. Категорія чісла означає **одношіня діяня к єдному або к вєце субектам**: *пишу – пишеме, учу ся – учіме ся*. Зато говориме о формах **єднотного і множного чісла**.

Категорія **виду і роду** суть **цілочасословны** зато, бо суть властны змінным і незмінным (т. зн. ушыткым) часословным формам (ліпше – особным і неособным вербалным формам).

Категорії **особы, способу і часу** суть властны лем змінным (т. зн. особным) часословным формам.

К неособным (або менным) формам часослова односиме форми: **інфінітів, часоприсловник** (*prechodník, transgresiv*), **часопридаєвник** (*príčasť, participium*). Остатні форми часослов суть **особны** (змінны), можуть ся часовати.

¹³ В русиньскім языку маєме у дакотрых часословах дві форми незавершеного виду: єдну із суфіксом -ова-, -єва- а другу без нєго, напр.: *повычіцати/повычіцовати, высвітляти/высвітлєвати...*

Невизначена форма часослов (інфінітив)

Часослова ся закінчують звичайно на флективну морфему **-ти**¹⁴, напр.: *читати, писати, купувати, сидіти, вести* і т. д. Лем немногы з них мають закінчіння **-чі**, напр. *печі, волочі, течі, товчі, мочі* і т. д.

В невизначеній формі часослова міджі корінёвов і флективнов морфемов стоїть часто припонка (суфікс), напр.: *коп-ну-ти, молод-ї-ти, го-вор-и-ти, пис-а-ти, куп-ова-ти* і т. п. Суть часослова і без припонки, в котрых флективна морфема слїдує такой по корінёвій морфемі, кінчаючій будь на согласный, напр.: *нес-ти, вез-ти* і т. п., або на гласный напр.: *зна-ти, грї-ти, кры-ти, обу-ти* і т.п.

2.5.1 Часованя часослов (конъюгація)

З людської бісїды видно, же часослова в речі дістають різны формы, напр. *пишу, пишете, писав бы, пиши, буде писати* і т. п. То суть лем дакотры різны формы єдного часослова – *писати*. Форма часослова залежить од:

- **особы** (3 в єд. числі, 3 в множнім числі);
- **числа** (єднотне, множне);
- **способу** (ознамовый сп. – індикатів, розказовый сп. – імператів, условный або подмінковый способ – кондіціонал).
- **часу** (теперішній час – презенс, минулый час – претеріт і будучій час – футурум);

Така четверояка можна зміна часослов ся называть **часованєм** (конъюгаціов).

2.5.2 Основа часослова (slovesný kmeň)

Ушыткы формы часослов твориме не од цілого часослова, але лем од ёго основы. У часослов виділюєме звичайно двояку основу, а то: основу інфінітиву і основу теперішнього часу (презенсу). Зрідка ся виділює і основа минулого часу. Як дістанеме тоты основы?

• Основу інфінітиву дістанеме так, же од формы інфінітиву одділиме флективну морфему **-ти**, напр.: *нес-ти, дер-ти, верті-ти, купи-ти, будова-ти, чита-ти, стоя-ти* і т. д.

¹⁴ Орфографія інфінітивної морфемы **-ти** не одповідать ей орфоєпії. Орфоєпічна норма Русинів на Словакії допущать высловность /н/ до /і/, або аж чїсте /і/ напр. *писати, ходити, варити, молоти* [*писати/ ходити/ варити/ молоти*].

• Основу теперішнього часу дістанемо так, же од форми 2-ой особи єд. ч. тепер. часу одділиме флексію -еш, -иш/-іш, -ш, напр.: *вед-еш, нос-иш, нес-еш, скуб-еш, теч-еш, др-еш, копн-еш, знай-еш, терп-иш, говор-иш, чита-ш, купує-еш, стої-ш* і т. д.

Точніше є твердження, же флексія теп. часу є лем **-ш** (із давнього -ши), котра ся припоєє ід основі часослова тзв. тематичными гласными -е-, -и-/-і-, напр.: *знай-е-ш, стої-і-ш, мел-е-ш, вид-и-ш, роб-и-ш* і т. д. Але то бы сьме мусили зайти до історичной граматіки, што є задачов іншої дисципліны.

2.5.3 Класифікація часослов на класы

Виходячі із закінчіня основы інфінітиву, часослова ся розділюють на класы і групи так:

I. класа – часослова без припонки (суфіксу). Ділиме їх на 2 групи:

1. група – основа ся кінчить на согласный, напр.:

- *вести (веду),*
- *нести (несу),*
- *прийти (прийду),*
- *скубсти (скубу),*
- *печі, мочі (печу, можу)*
- *дерти, колоти, молоти (дру, колю, мелю)*
- *жати, кляти (жну, клянну).*

2. група – основа ся кінчить на гласны -а, -у, -ы, -и, -ї, напр.: *зна-ти (знам/знаю), би-ти (бю), обу-ти (обую), кры-ти (крыю), зрі-ти (зріє).*

II. класа – часослова з припонков (суф.) **-ну-**, напр.: *копнути, джмурькнути, тиснути, обернути* і т. д.

III. класа: часослова з припонков (суф.) **-і-, -ї-**. Тота класа ся ділить на 2 групи:

1. група – часослова інхоатівны, т. зн. такы, котры означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *червеніти (ся), лысіти, студеніти, белавіти (ся);*

2. група – неінхоатівны часослова, напр.: *терпіти, відіти* і т. п.

IV. класа – часослова з припонков **-и- (-і-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – корінь ся кінчить на согласный, напр.: *косити, говорити, любити, молити (ся)* і т. п.;

2. група – корінь ся кінчить на -j-, напр.: *доїти* (*доj-i-ти*), *гоїти*, *поїти* і т. п.

V. клас: часослова з припонков **-а- (-я-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – містить в собі часослова, в котрых є припонка **-а- (-я-)** первістна, напр.:

- *чітати* (*чітам*)
- *писати* (*пишу*)
- *прати* (*перу*)
- *ковати* (*кую*)

2. група – містить в собі часослова із секундарнов (не первістнов) припонков **-а- (-я-)** - з даколишнього старого ħ (ять), напр.: *крічати*, *бояти ся*, *спати*, *стояти* і т. п.

Она має 2 підтипи:

- з корінєм на согласный (*кріч-а-ти*);
- з корінєм на -j- (*стоj-а-ти*, *боj-а-ти ся*).

VI. клас – часослова з припонков на **-ова- (-ёва-)**, напр.: *купова-ти*, *торговати*, *воёвати*, *малёвати* і т. д.

2.5.4 Коньюгачны тіпы часослов

В русиньскім языку ся ділять часослова до двох тіпів часованя:

1. часослова **першого часованя** або **-е-** часованя (*ламати* – *ламлиш*)¹⁵,
2. часослова **другого часованя** або **-и- (-і-, -ы-)** часованя (*любити* – *любиш*, *мочіти* – *мочиш*, *служыти* – *служыть*, *лежати* – *лежыш*, *біжати/біжти* – *біжыть*)¹⁶.

Мімо уведжених двох тіпів стоять часослова без тематічного гласного, де ся заділюють звичайно лем 4 часослова: *їсти*, *дати*, *повідіти*, *быти* (*їш*, *даш*, *повідіш*, *будеш*).

К 1-му часованю (або **-е-** час.) приналежать:

- а) ціла перша класа часослов;

15 При е-часованю буде 3. особа пл. – **-уть, -ють**, напр.: *ламлиють*, *дримлють*..., При и-часованю буде 3. особа плуралу – **-ать, -ять**, напр.: *лежать*, *люблять*, *просять*...

16 В акцентованім складі (вызначіли сьме го тучным писмом), позад все твердых **ж** і **ш** в згоді з высловностєв пишеме в першій і третій особі єднотного чісла **-ы-**, в неакцентованім складі – **и**, напр.: *лежати* – *лежыш*, *лежыть*, *положыти* – *положиш*, *положить*.

- б) ціла друга класа часослов;
- в) інхоатівны часослова третей класы;
- г) із пятой класы вшыткы з первістнов припонков **-а-**;
- д) ціла шеста класа часослов.

К 2-му часованю (або **-и- (-і)**) приналежать:

- а) неінхоатівны часослова третей класы;
- б) ціла четверта класа часослов;
- в) із пятой класы часослова 2-ой групы.

Із уведженого розміщення часослов к 1. і 2. часованю суть дакотры вынятки, які будуть спомянуты при конкретных парадігмах клас і груп.

І так, сумарізуючі треба конштатовати, же:

- а) к 1-му часованю односime часослова з домінуючim тематічным гласным **-е- (пиш-е-ш)**;
- б) к другому часованю односime часослова з домінуючim тематічным гласным **-и- (-і-, -ы-)**: (**говор-и-ш, точ-і-ш, леж-ы-ш**).

Творіння форм часів індикативу

Теорію о выразіню значіння категорії часу сьме сі высвітїлили уж скоріше. Перейдеме рівно к творіню єднотливых часовых форм.

1. **Теперішній час (презентс)** твориме припоїнём к основі презенту часослов незавершеного виду такы сістемы особных флексій:

I. часованя		I.a часованя		II. часованя	
єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. -у (-ю)	-еме (-єме),	-м, -ме (-єме),		-у (-ю),	-име (-іме)
2. -еш (-еш),	-ете (-єте),	-ш, -те (-єте),		-иш (-іш),	-ите (-іте)
3. -е (-є)	-уть (-ють),	-ть, -уть (-ють)		-ить (-іть, -ыть)	-ать (-ять)

То значіть, же го твориме **лем од часосл. незавершеного виду**.

Минулый час (претерітум) ся творить од основы **інфінітиву** двоякым способом:

а) **Простый минулый час** має лем родовы указателі, але не має особны закінчіня (флексії). Творить ся споїнём особных містоназів-ників *я, ты, він, она/вна, оно/вно; мы, вы, они/вни* (в функції указателів особы) із родовыма формами часослов: **-в** (про муж. р.), **-ла** (ж. р.), **-ло**

Вынятки з такого способу творіння простого минулого часу настають тогды, кідь ся основа інфінітиву кінчить на переднєязычны согласны **з, с, р**, гартанный **г**, заднєязычный **к** і ворговы **б, п, в**. Тогды ся в мужскім роді не прикладать к основі інфінітиву -в, напр.: *вез-ти* = *віз*, *ніс*, *міг*, *пік*, *скуб*, *тер*...

б) **Зложеный минулый час** ся складать з родовых форм простого минулого часу і з форм презенсу 1-ой і 2-ой особи помічного часослова **быти**, котры можуть мати в женськім і середнім роді стягнуту подбху напр.:

а) **простий будучій час** твориме єднаков системов флексій як терішній час, але од часослов завершеного виду, напр.: *переписати* –

- б) **зложеный будучій час** твориме спойнѣм форм інфінітиву часлов незавершеного виду з формами будучого часу помічного слова **быти**:

-
- *вести > везти, *плетти > плести, *притти > прийти.

Хоснованя особных містоназівників як указателів особи єднот. і множ. числа як в теперішнім часі, так і в зложенім будучім часі є можливе, але не є повинне.

Тото были і суть форми презенсу, претеріту і футуруму а заєдно і форми індикативу т. є. озманового способу.

Творіня розказового способу (імперативу)

Форми імперативу ся творять властными флективными морфемами лем в 2-ій особі єднот. числа і в 1-ій особі множн. ч. Можемо творити і форми 3-тєй особи єд. і мн. ч., але аналітично, споїнем слова (частки), „няй“ з формами 3. ос. теперішнього часу і простого будучого часу, напр.: *сядь, сядьте, сядьме; няй сяде, няй сядуть.*

Форми 2-ой особи єд. ч. ся творять од основы теперішнього часу таким способом:

а) часослова з основ на -j- – творять імператив нуловим закончінєм, т. є. графічно на -й, напр.: *співај-уть – співай, читай, танцюй, знай...*;

б) часослова з основ на парний подля твердості/м'якості согласный творять імператив знову нуловим закончінєм, і **змягчінєм посліднього согласного основы** (графічно означіме -ь, -мяг. знак), напр. *говори, удари, встань, принеси, запали, сидь і т. д.*;

в) часослова з основ на непарний подля твердості і м'якості согласный творять імператив знову нуловим закончінєм, напр.: *рїж, пиши, купи, роб, задавай, злінь, сколи і т. д.*;

г) часослова з основ на групу (збіг) согласных творять імператив флективнов морфемов -ий, напр.: *верн-уть – верний, бухний, выпний, копний, йди (але – їдь! – бо од їти, не од йти) і т. д.*

Часослова без тематічного гласного творять імператив так: *дай, їдь, повідь, будь.*

Форми 1-ой особи мн. ч. ся творять приданєм ку формі 2-ой ос. єд. ч. флективной морфемы **-ме**, а форми 2-ой особи мн. ч. – флект. морфемы **-те**, напр. *читайме, читайте; встаньме, встаньте; рїжме, рїжте; вернийме, верните; дайме, дайте; їдьме, їджте; будьме, будьте і т. д.*

Третя особа єднот. і множ. числа (респ. 1. ос. єдн. ч.) є зложена, напр. *няй читає – няй читають, няй встане – няй встануть, няй верне – няй вернуть і т. д.*

Творіння умовного способу (кондіціоналу)

Розпізнаємо 2 форми кондіціоналу: кондіціонал теперішній і кондіціонал минулий:

Теперішній кондіціонал ся творить споїнем обидвох форм мин. часу з частков „бы“, котра може стояти перед і по родовій формі часослова, напр.:

а) *я бы написав, -ла, -ло; мы бы написали*

ты бы написав, -ла, -ло; вы бы написали

він, она, оно бы написав, -а, -ло; они бы написали

б) *написав, -ла, -ло бы єм/бы-м; написали*

бы сьме написав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; написали бы сьте написав, -ла, -ло бы; написали бы

Минулий кондіціонал ся творить споїнем обидвох форм теперішнього кондіціоналу з родовими формами минулого часу помічного часослова „быти“, напр.

а) *я бы був написав, -ла, -ло; мы бы были написали... ты бы був написав, -ла, -ло; вы бы были написали*

він, вона, воно бы був написав, -ла, -ло; вони/они бы были написали

б) *быв (-ла, -ло) бы єм написав/; быв (-ла, -ло), бы-м написав, -ла, -ло*

быв (-ла, -ло) бы єсь написав/; быв (-ла, -ло), бы-сь написав, -ла, -ло

быв (-ла, -ло) бы написав, -ла, -ло/; были бы написали, были бы сьме написали,

были бы сьте написали,

были бы написали;

2.5.5 Категорія виду

Категорія виду характеризує діяння (ліпше процесуальность) **выражене каждым часословом в смыслі ёго огранічіня або неогранічіня**. На основі того розпізнаємо **вид завершений і незавершений**, напр.: *писати – переписати// переписати – переписовати; копати – перекопати// перекопати – перекоповати; різати – одрізати// одрізати – одрізовати; іти – вийти// вийти – выходить і т. д.* Ту сі можемо поставити вопрос – суть обидва способи творіння лем новими формами часослов а ніч інше, або є то дакус інакше. Нам ся видить, же творіння завершеного виду префіксами – то не є лем форма

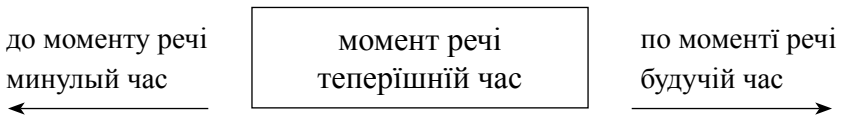
того самого слова, але же є то і проблематика словотворіння – т. зн. же vznikають не форми тих самих слів, але творять ся новы слова, з новым значінєм.

З того нам виходить, же формами тих самих слів у префіксалных часослов буде лем пара тіпу **переписати – переписувати**. Треба виходити з того, што то є граматічна форма слова. Лем такы парны часослова можеме поважовати за **видовы пары**.

Зато з проблематиков виду є узко споєна проблематика **способів часословного діяння**. З тым є звязане значіння часословных префіксів, але і інших способів творіння видовых пар. Было бы барз інтересне зробити список префіксів, котры ся хоснують при творіню завершеного виду і зістити, яке значіння є можливе нима виразити, напр.: пере-, під-, вы- = многократно діяння (переписувати, підписувати, виписувати і т. д.); за- = зачаток діяння: заспівати, зазвонити, загавкати, засміяти ся, заплакати, закрічати і т. д.

Додаток к двом категоріям:

Категорія часу – виражать одношіння часослов. діяння к моменту речі з погляду бісідника, напр.: *пишу, писав, буду писати*

Але не все є то так, напр.: Хоць говориме же презенс виражать реалный і актуалный час (то є ёго основне значіння), може виражати друготны значіння:

а) історічний презенс (актуалізація минулого часу), напр.: *В двадцатых роках минувшего стороча Русины громадно одходять до Америки і Канады.*

б) може ся поужити на означіння одношіння к істому часу (гномічний презенс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до нёй падать. Хто ся боїть вовків, ний не ходить до ліса. Писатель в романі описує... і т. д.*

2.5.6 Категорія способу

Указує на одношіння процесу к реалности з погляду бісідника – єдны часослова (форми індикативу) виражають діяння **реалне**, а другы – **нереалне, потенціалне** (условне, подмінене/приказане (кондіціонал, ім-

ператів). Але тыж не все є то стопроцентна правда. Даколи індикатів може выражати подмінку або приказ, што є завісле од контексту. Напр: *Юрко може прийде. Є то правдоподобне, же го зволють до парламентау. Він спав, як кібы умер. Нянько буде дагде в загороді. Вночі вишытко задуло снігом, до валалу ся дістанеш (можеш дійти) лем на ліжах. Кідь дахто прийде, повідж, же ся такой верну. Кідь перед дакым дашто мукнеш – забю тя. Не підмастиш – не дістанеш. Не знала, ці wystачить із силами. Гнедь зателефонуєш отцёви! Зачінаме! Будеш спати!* і т. д.

ЗАДАЧІ

- З уведжених інфінітивних форм утворьте (кідь є то може) вшыткы формы імперативу. Од котрой часословной формы і за помочі яких інфінітивних морфем ся творить імператів єднотливых часослов?
Давити, дати, пити, жыти, бити, згіршыти, пересвідчіти, ускорити, курити, потрестати, владіти, дуркнути, прийти, найти, послати, посилати, однимати, одняти, смердіти, дуркнути, дрылити, дрыляти, роспяти, розошмарити.
- Зробте конюгацію часослов *кóпати* і *копáти*; *выставляти* і *выс-тавлёвати*. Дефінуюте розділ.

2.5.7 Парадігмы часослов подля клас і груп

ПЕРША КЛАСА

1. група (часослова з основов на согласный) тіп: *вести, красти, бости, класти, впасти, прясти, сісти, плести, мести, цвісти, рости* і т. п.

■ вести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. веду	ведеме
2. ведеш	ведете
3. веде	ведуть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно, вів, вела, вело	мы, вы, вни/они, вели

2. вів єм, вела єм/вела-м, вело єм/вело-м	вели сьме
вів єсь, вела єсь, вело єсь/вела-сь, вело-сь	вели сьте
вів, вела, вело	вели

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду вести	(мы) будеме вести
2. (ты) будеш вести	(вы) будете вести
3. (він, вона/она, воно/оно) буде вести	(они) будут вести

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) приведу	(мы) приведеме
2. (ты) приведеш	(вы) приведете
3. (він, вона/она, воно/оно) приведе	(они) приведуть

Розказовий способ:

ведь, ведьме, ведьте
няй веде, няй ведуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы вів, вела, вело;	мы, вы, они/они вели
2. вів, вела, вело бы єм /бы-м;	вели бы сьме
вів, вела, вело бы єсь /бы-сь;	вели бы сьте
вів, вела, вело бы;	вели бы
3. быв, была, было бы-м вів, вела, вело;	были бы сьме вели
быв, была, было бы-сь вів, вела, вело;	были бы сьте вели
быв, была, было бы вів, вела, вело	были бы вели

Часопридавники:

ведучій, -а, -е; ведучі
вівший, -а, -е; вівшы
веджений, -а, -е; веджены

Часоприсловники:

ведучі;
одвівши

Позначкы:

- а) часослово **рости** творить мин. час: *ріс, росла, росло, росли*;
 б) часослово **іти/йти** творить мин. час: *ішов/йшов, ішла/йшла, ішли/йшли*;
 в) часослово **сїсти** творить буд. час так: *сяду, сядеш, сядуть*.

1. група (часослова з основ на согласный) тіп: нести, пасти, трясти, везти, грызти, лізти і т. д.

■ нести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. несу	несеме
2. несеш	несете
3. несе	несуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно ніс, несла, несло;	мы, вы, они/они несли
2. ніс, несла, несло єм; несла-м, несло-м;	несли сьме
ніс, несла, несло єсь; несла-сь, несло-сь;	несли сьте
3. несло;	несли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду нести	(мы) будеме нести
2. (ты) будеш нести	(вы) будете нести
3. (він, вона/она, воно/оно) буде нести	(они/они) будуть нести

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. принесу	принесеме
2. принесеш	принесете
3. принесе	принесуть

Розказовый способ:

несь, несьме, несьте
 ний несе, ний несуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы ніс, несла, несло;	мы, вы, они/оно
бы несли
2. ніс, несла, несло бы єм/бы-м;
ніс, несла, несло бы єсь/бы-сь;
ніс, несла, несло бы;	если бы сьме
если бы сьте
если бы
3. быв, была, было бы-м ніс, несла, несло;	были бы сьме
если...

Часопридавники:

несучій, -а, -е; несучі
несший, -а, -е; несшы
несений, -а, -е; несены

Часоприсловники:

несучі
принісши

1. група (часослова на -чі) тип: *печі, мочі, течі, волочі, січі, товчі, веречі, лячі, впрячі, стеречі* і т. д.

■ течі**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. течу	течеме
2. течеш	течете
3. тече	течуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно тік, текла, текло	мы, вы, они/они текли
2. тік, текла, текло єм/текла-м, текло-м
тік, текла, текло єсь/текла-сь, текло-сь
тік, текла, текло	текли сьме
текли сьте
текли

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду течі	будеме течі
2. будеш течі	будете течі
3. буде течі	будуть течі

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. притечу	притечеме
2. притечеш	притечете
3. притече	притечуть

Розказовий способ:

теч, течме, течте

няй тече, няй течуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы тїк, текла, текло;	мы, вы, вни/они текли
2. тїк, текла, текло бы єм /бы-м;	текли бы сьме
тїк, текла, текло бы єсь /бы-сь;	текли бы сьте
тїк, текла, текло бы;	текли бы
3. быв, была, было бы-м тїк, текла, текло;	были бы сьме текли...

Часопридавніки:

течучій, -ча, -че; течучі

(вы)тїкшый, -ша, -ше; (вы)тїкшы

вытечений, -а, -е; вытечены

Часоприсловники:

течучі

вытїкши

Позначкы:

а) часослово **біжати** находиме і в подобі **біжти**.

Їго форми теперішнього часу належать до -и- (-ы-) часованя: *біжыш, біжыть, біжиме*¹⁸, *біжать*;

б) часослово **лячі** має такы двоякы формы простого будучого часу: *ляжу, ляжеш, ляжуть*; минулый час — *ліг, легла, легло*, а розк. сп. — *лязь*. Од модального часослова **мочі** не мож утворити розказ. способ.

1. група, тіп: *жати, тяти, кляти, мняти, зачати* і т. д.

■ жати

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.

1. жну жнеме

2. жнеш жнеме

3. жне жнуть

Минулый час:

єд. ч. мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно жав, жала, жало мы, вы, вни/оно жали

2. жав, -ла, -ло єм / жала-м, жало-м жали сьме

¹⁸ У першій і другій особі плуралу настає алтернація ы/и в наслідку переходу акценту на інший склад.

жав, -ла, -ло єсь / жала-сь, жало-сь
жав, -ла, -ло

жали сьє
жали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду жати	будеме жати
2. будеш жати	будете жати
3. буде жати	будуть жати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. выжну	выжнеме
2. выжнеш	выжнете
3. выжне	выжнуть

Розказовий способ:

жний, жнийме, жнийте
няй жне, няй жнуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы жав, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы жали
2. жав, -ла, -ло бы єм /бы-м; жав, -ла, -ло бы єсь /бы-сь; жав, -ла, -ло бы;	жали бы сьє жали бы сьє жали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м жав, -ла, -ло;	были бы сьє жали...

Часопридавніки:

жнучій, -а, -є; жнучі
жавший, -а, -є; жавшы
дожатый, -а, -є; дожаты

Часоприсловники:

жнучі
дожавши

Позначка: Часослово „взяти“ творить будучій час – *возьму, возьмешь, возьмутъ.*

1. група, тіп: дерти, заперти, молоти, колоти, полоти і т. д.

■ дерти**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. дру	дреме
2. дреш	дрете
3. дре	друютъ

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно дер, -ла, -ло	мы, вы, они/они дерли

2. дер, -ла, -ло єм/дерла-м, дерло-м	дерли сьме
дер, -ла, -ло, єсь, дерла-сь, дерло-сь	дерли сьте
дер, -ла, -ло	дерли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дерти	будеме дерти
2. будеш дерти	будете дерти
3. буде дерти	будуть дерти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. додру	додреме
2. додреш	додрете
3. додре	додруть

Розказовый способ:

дрий, дрийме, дрийте,
няй дре, няй друть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы дер, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы дерли
2. дер, -ла, -ло бы єм/бы-м; дер, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; дер, -ла, -ло бы;	дерли бы сьме дерли бы сьте дерли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дер, -ла, -ло;	были бы сьме дерли...

Часопридавніки:

дручий, -а, -е; дручі
(з)дерший, -а, -е; (з)дершы
(з)дертый, -а, -е; (з)дерты

Часоприсловники:

дручі
здерши

Позначкы:

- а) часослово „молоти“ творить теперішній час – *мелю, мелеш, мелють*;
б) минувший час мужского рода часослова на – **лоти** творять припонков –в: *молов, колов, полов*.

2. група (часослова з основ на гласный а, и, у, ы, і) тіпу: бити, гнити, вити, пити, дути, обути, ззуги, кути¹⁹, чути, выти, крыти, мыти, рыти, гріти, сміти і т. д.

¹⁹ Масме ай форму *ковати*, причім обидві форми суть незавершеного виду. Позерай орфографічний словник: *Русиньска лексика на основі змін у правилах русиньского языка*.

■ дуги

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дую	дуєме
2. дуєш	дуєте
3. дує	дують

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно дув, -ла, -ло	мы, вы, они/они дули
2. дув, -ла, -ло єм/дуло-м, дула-м	дули єме
дув, -ла, -ло єсь/дуло-сь, дула-сь	дули єте
3. дули єте дув, -ла, -ло	дули

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дуги	будеме дуги
2. будеш дуги	будете дуги
3. буде дуги	будуть дуги

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. задую	задуєме
2. задуєш	задуєте
3. задує	задують

Розказовий способ:

дуй, дуйме, дуйте
няй дує, няй дують

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы дув, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы дули
2. дув, -ла, -ло бы єм/бы-м;	дули бы єме
дув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	дули бы єте
дув, -ла, -ло бы;	дули бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дув, -ла, -ло	были бы єме дули...

Часопридавніки:

дуючий, -а, -є; дуючі
(за)дувший, -а, -є; (за)дувши
(за)дугий, -а, -є; (за)дуги

Часоприсловники:

дуючі
задувши

Позначки:

а) в часословах *пити*, *бити*, *вити* при творіні теперішнього часу выпа-

дує з основи „и“, напр.: *пю, пєш, пють* і т. д.

б) часослова з основ на -а- мають в єд. ч. двояку парадігму: *знаю – знам, знаєш – знаи, знає – знать*; в множ. ч. лем повну форму: *знаєме, знаєте, знають*.

ДРУГА КЛАСА

Часослова з припонков **-ну-** завершеного і незавершеного виду типу: *стиснути, вернути, вянуги, звыкнути, гаснути, гынуги, двигнути, помнянути, кывнути, липнути, гіркнути, кліпнути* і т. д.

■ вернути

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.

не творить

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вна/она, вно/оно вернув, -ла, -ло	мы, вы, вни/они вернули
2. вернув, -ла, -ло-єм/вернула-м, -ло-м	вернули сьме
вернув, -ла, -ло-єсь/вернула-сь, -ло-сь	вернули сьте
вернув, -ла, -ло	вернули

Будучій час зложений:

єд. ч. мн. ч.

- 1.
2. не творить
- 3.

Будучій час простий:

єд. ч. мн. ч.

верну	вернеме
вернеш	вернете
верне	вернуть

Розказовый способ:

верний, вернийме, вернийте
няй верне, ный вернуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/
оно бы вернув, -ла, -ло;	мы, вы, вни/они бы вернули
2. вернув, -ла, -ло бы єм/бы-м;	вернули бы сьме
вернув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	вернули бы сьте

вернув, -ла, -ло бы;
3. був, -ла, -ло бы-м вернув;

вернули бы
были бы саме вернули...

Часопридавніки:

—
вернувший
вернутый

Часоприсловники:

—
вернувши

Позначка: Минулий час творять часослова той класи дwoяко – з припонков -ну- і без ній, напр.: *привык/привыкнув, стис/стиснув*²⁰ і т. д.

ТРЕТЯ КЛАСА

1. група – часослова з припон. -і-, -ї- (т. зв. інхоатівны), якы ся часто творять од придавників і означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *зеленіти, богатіти, жовтіти, сивіти, слабіти, лысіти, боліти* і т. п. Ту входять і дакотры іншы (неінхоатівны), напр.: *воліти, володіти (vládnut’), владіти (ovládat’)*²¹ і др.

■ зеленіти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. зеленію	зеленієме
2. зеленієш	зеленієте
3. зеленіє	зеленіють

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно зеленів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло єм/зеленіла-м, -ло-м	зеленіли саме
зеленів, -ла, -ло єсь/зеленіла-сь, -ло-сь	зеленіли сьте
зеленів, -ла, -ло	зеленіли

²⁰ Преферуєме першу форму.

²¹ Приклад на хоснованя часослова владіти: *моя ліва рука невладна/не владію своєв лівов руков.*

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

1. (я) буду зеленіти

(ми) будеме зеленіти

2. (ты) будеш зеленіти

(вы) будеме зеленіти

3. (він, вона/она, воно/оно) буде зеленіти

(вони/они) будуть зеленіти

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

1. позеленію

позеленієме

2. позеленієш

позеленієте

3. позеленіє

позеленіють

Розказовий способ:

зеленій, зеленійме, зеленійте

няй зеленіє, няй зеленіють

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/
оно бы зеленів, -ла, -ло;

мы, вы, они/они бы зеленіли

2. зеленів, -ла, -ло бы єм/бы-м;
зеленів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;
зеленів, -ла, -ло бы;

зеленіли бы єме

зеленіли бы єте

зеленіли бы

3. быв, -ла, -ло бы-м зеленів, -ла, -ло;

были бы єме зеленіли...

Часопридавніки:

зеленіючий

(по)зеленівший

(по)зеленітый

Часоприсловники:

зеленіючи

позеленівши

2. група – часослова з припонков -і/-ї- (т. зв. неінхоативны), напр.: терпіти, вертіти, відіти, горіти, кypіти, сидіти, гypміти і т. п.

■ вертіти

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

1. верчу

вертима

2. вертиш

вертите

3. вертит

вертят

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно вертів, -ла, -ло

мы, вы, они/они вертіли

2. вертів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
 вертів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
 вертів, -ла, -ло

вертіли сьме
 вертіли сьте
 вертіли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду вертіти	будеме вертіти
2. будеш вертіти	будете вертіти
3. буде вертіти	будуть вертіти

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. виверчу	вивертиме
2. вивертиш	вивертите
3. вивертить	вивертять

Розказовий спосіб:

вертий²²/верть, -ме, -те
 ний вертить, ний вертять

Условний спосіб:

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы вертів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они бы вертіли
2. вертів, -ла, -ло бы єм/бы-м вертів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь вертів, -ла, -ло бы	вертіли бы сьме вертіли бы сьте вертіли бы
3. був, -ла, -ло бы-м вертів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь вертів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы вертів, -ла, -ло	были бы сьме вертіли были бы сьте вертіли были бы вертіли

Часопридавніки:

вертячий
 вертівший
 (вы)верченный

Часоприсловники:

вертячі
 вивертівши

Позначка: В теперішнім часі в 1-й особі єд. ч. звичайно наставать зміна кінцевого корінёвого согласного.

ЧЕТВЕРТА КЛАСА

1. група – де ся односять часослова з припонков **-и- (-і/-ї-)**, перед котров стоїть согласный (окрем **-й**), напр.: *косити, возити, носити, ділити, любити, просити* і т. д.

Часованя (парадігма) часослов той групи таке, як у часослов III класу 2. групи, включно зміны посліднього согласного звука корінёвой

22 Преферуєме першу форму: *вертий*.

морфемы (тіп: вертіти).

2. група – часослова з припонков -і-, перед котров стоїть -j- (графічно -ї), напр.: доїти, броїти, гноїти, поїти і т. д.

■ доїти

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.

1. дою доїме

2. доїш доїте

3. доїть доять

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно доїв, -ла, -ло мы, вы, они/они доїли

2. доїв, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м доїли сьме

доїв, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь доїли сьте

доїв, -ла, -ло доїли

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

1. буду доїти будеме доїти

2. будеш доїти будете доїти

3. буде доїти будуть доїти

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

1. подою подоїме

2. подоїш подоїте

3. подоїть подоють

Розказовий способ:

дой, доїме, доїте

няй доїть, няй доять

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы доїв, -ла, -ло

мы, вы, они/они бы доїли

2. доїв, -ла, -ло бы єм/бы-м
доїв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
доїв, -ла, -ло бы

доїли бы сьме

доїли бы сьте

доїли бы

3. був, -ла, -ло бы-м доїв, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь доїв, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы доїв, -ла, -ло

были бы сьме доїли

были бы сьте доїли

были бы доїли

Часопридавники:

досячій, -а, -е; -чі
 (по)доївший, -а, -е; -шы
 (по)доєный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

досячі
 подоївши

ПЯТА КЛАСА

1. група – часослова з первістнов припонков -а- (-я), котра при часованю не выпадають, напр.: *чітати, вітати, гадати, рубати, співати, позвідати ся/позвідовати ся*²³ і т. п.

■ чітати ■ співати**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. чітам	чітаєме ²⁴	1. співам	співаєме
2. чіташ	чітаєте	2. співаш	співаєте
3. чітать	чітають	3. співають	співають

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно читав, -ла, -ло	мы, вы, они читали
2. читав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	читали сьме
читав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	читали сьте
читав, -ла, -ло	читали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду чітати	будеме чітати
2. будеш чітати	будете чітати
3. буде чітати	будуть чітати

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. прочітам	прочітаєме
2. прочіташ	прочітаєте
3. прочітать	прочітають

23 В русиньскім нормативнім языку є група часослов, котры мають дві форми: із припонков -ова- (-ёва-) і без нёй, напр.: *высвітляти/высвітлѣвати, поправляти/поправлѣвати, заступляти/заступлѣвати, вычіщати/вычіщовати...* До той групи належить ай часослово *позвідати ся/позвідовати ся*. Позерай: Ябур – Плішкова – Копорова: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка*.

24 Попри формі *чітаєме, чітаєте*, маєме ай скорочену форму *чітаме, чітате*, котру тыж будеме поважовати за нормативну.

Розказовий спосіб:

чітай, читайме, читайте
няй чітати, няй чітають

Условный способ:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы читав, -ла, -ло
2. читав, -ла, -ло бы ем/бы-м
читав, -ла, -ло бы есь/бы-сь
читав, -ла, -ло бы
3. быв, -ла, -ло бы-м читав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь читав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы читав, -ла, -ло

мн. ч.

мы, вы, они/они бы читали
читали бы сьме
читали бы сьте
читали бы
были бы сьме читали
были бы сьте читали
были бы читали

Часопридавніки:

читаючий, -а, -е; -чі
(про)читавший, -а, -е; -шы
(про)читаний, -а, -е; -ны

Часоприслівники:

читаючи
прочитавши

Позначка: Шпеціфіков той групи є факт, же при захованю припонки -а-, творить форми презенса єднотного числа од скороченой основы стягнутов флективнов морфемов (без указателя типу часованя).

1. група – часослова з припонков -а-, котра при часованю выпадає, напр.: писати, рїзати, розказати, плакати і т. д.

■ писати

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

1. пишу пишеме
2. пишеш пишете
3. пише пишуть

Минулый час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно писав, -ла, -ло
2. писав, -ла, -ло ем/-ла-м, -ло-м
писав, -ла, -ло есь/-ла-сь, -ло-сь
писав, -ла, -ло

мы, вы, они/они писали
писали сьме
писали сьте
писали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду писати	будеме писати
2. будеш писати	будете писати
3. буде писати	будуть писати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. напишу	напишемо
2. напишеш	напишете
3. напише	напишуть

Розказовий способ:

пиш, пише, пиште
няй пише, ний пишуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы писав, -ла, -ло	мы, вы, они бы писали
2. писав, -ла, -ло бы ем/бы-м писав, -ла, -ло бы есь/бы-сь писав, -ла, -ло бы	писали бы сьме писали бы сьте писали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м писав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь писав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы писав, -ла, -ло	были бы сьме писали были бы сьте писали были бы писали

Часопридавніки:

пишучій, -а, -е; -чі
(на)писавший, -а, -е; -шы
(на)писаний, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

пишучі
написавши

1. група – часослова з припонков -а- і збігом согласных, де міжжі збіг согласных при часованю ся часто всувать „е“ або „о“ (але не як правило), напр.: брати, прати²⁵, рвати, ссати, ткати і т. п.

■ брати**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. беру	береме
2. береш	берете
3. бере	беруть

²⁵ В уведжених часословах і в дакотрых інших ся не всувають гласны -е-, -о-: *рвати-рву, ссати-ссу, ткати-тчу*.

Минулий час:

єд. ч.

- я, ты, він, вона/она, воно/оно брав, -ла, -ло
- брав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
брав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
брав, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, они/они брали
брали сьме
брали сьте
брали

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

- буду брати будеме брати
- будеш брати будете брати
- буде брати будуть брати

Будучий час простый:

єд. ч.

мн. ч.

- приберу прибереме
- прибереш приберете
- прибере приберуть

Розказовый способ:

берь, берьме, берьте
няй бере, няй беруть

Условный способ:

єд. ч.

- я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы брав, -ла, -ло
- брав, -ла, -ло бы єм/ бы-м
брав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
брав, -ла, -ло бы
- быв, -ла, -ло бы-м брав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь брав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы брав, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, они/они бы брали
брали бы сьме
брали бы сьте
брали бы
были бы сьме брали
были бы сьте брали
были бы брали

Часопридавніки:

беручій, -а, -є; -чі
(вы)бравший, -а, -є; -шы
(вы)бранный, -а, -є; -ны

Часоприслівники:

беручі
выбравши

1. група – часослова, котрых основа ся кінчить на гласный, а припонка при часованю wypadать, напр.: ковати (кути), сїяти (сїяти), ляти, лати, смїяти ся, сновати і т. д.

■ ковати/кути

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. кую	куєме
2. куєш	куєте
3. кує	кують

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно ковав, -ла, -ло	мы, вы, они ковали
2. ковав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	ковали сьме
ковав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	ковали сьте
ковав, -ла, -ло	ковали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду ковати	будеме ковати
2. будеш ковати	будете ковати
3. буде ковати	будуть ковати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. підкую	підкуєме
2. підкуєш	підкуєте
3. підкує	підкують

Розказовый способ:

куй, куйме, куйте
няй кує, няй кують

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы ковав, -ла, -ло	мы, вы, они бы ковали
2. ковав, -ла, -ло бы-єм/бы-м	ковали бы сьме
ковав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	ковали бы сьте
ковав, -ла, -ло бы	ковали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м ковав, -ла, -ло	были бы сьме ковали
быв, -ла, -ло бы-сь ковав, -ла, -ло	были бы сьте ковали
быв, -ла, -ло бы ковав, -ла, -ло	были бы ковали

Часопридавники:

куючий, -а, -е; -чі
 (під)ковавший, -а, -е; -шы
 (під)кованный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

куючі
 підковавши

Позначка: Дакотры часослова (напр.: *давати, плювати* і т. п.) мають двояку парадігму²⁶: *даю, даєш, дають* – *давам, даваш, давають* і т. д.

2. група – часослова із секундарнов (не первістнов) припонков -а- (з давнього *h*). Ділять ся на два типи:

- а) тип **крічати, спати** (кідь ся корінь кінчіть на согласный);
- б) тип **стояти, бояти** ся (кідь ся корінь кінчіть на гласный).

Обидва типи приймають систему флексій другого (-и-) часованя так, же тип а) ся часує як 2. група III-й класы, а тип б) як 2. група IV-ой класы.

ШЕСТА КЛАСА

Часослова з припонков -ова (-ёва), напр.: купувати, частувати, віровати, ночувати, ярёвати, панувати, газдовати і т. д.

■ купувати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. купую ²⁷	купуєме
2. купуєш	купуєте
3. купує	купують

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно куповав, -ла, -ло		мы, вы, они куповали
2. куповав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м куповав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь куповав, -ла, -ло		куповали сьме куповали сьте куповали

²⁶ Преферуєме першу форму.

²⁷ В дакотрых русинських діалектах в ушыткых формах теперішнього часу ся ід коріню припоює тематичный гласный -і- : *купію, купієш, купіє, купієме, купієте, купіють*... Пропозиція языковой комісії є тоту форму не поважовати за норматівну.

Будучій час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

1. буду купувати	будеме купувати
2. будеш купувати	будете купувати
3. буде купувати	будуть купувати

Будучій час простий:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Розказовий спосіб:

купуй, купуйме, купуйте
няй купує, няй купують

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы куповав, -ла, -ло	мы, вы, они/они бы куповали
2. куповав, -ла, -ло бы-єм/бы-м
куповав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
куповав, -ла, -ло бы	куповали бы єме
куповали бы єте
куповали бы
3. був, -ла, -ло бы-м куповав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь куповав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы куповав, -ла, -ло	были бы єме куповали
были бы єте куповали
были бы куповали

Часопридавніки:

купуючий, -а, -е; -чі
куповавший, -а, -е; -шы
купованый, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

купуючі
выкупивши

Позначка:

Теперішній час ся творить од скороченой основы.

Парадігмы часослов без тематічного гласного**■ їсти****Теперішній час:**

єд. ч.

мн. ч.

1. їм	їме
2. їш	їсте
3. їсть	їдять

Минулий час:

єд. ч.

- я, ты, він, вона/она, воно/оно їв, їла, їло
- їв, їла, їло єм/їла-м, їло-м
їв, їла, їло єсь/їла-сь, їло-сь
їв, їла, їло

мн. ч.

- ми, ви вни/они їли
їли сьме
їли сьте
їли

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

- буду їсти будеме їсти
- будеш їсти будете їсти
- буде їсти будуть їсти

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

- поїм поїме
- поїш поїсте
- поїсть поїдять

Розказовий способ:

їдж, їджме, їджте

няй їсть, няй їдять

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

- я, ты, він, вона/она, воно/оно бы їв, їла, їло
- їв, їла, їло бы-єм/бы-м
їв, їла, їло бы єсь/бы-сь
їв, їла, їло бы
- быв, -ла, -ло бы-м їв, їла, їло
сьме їли быв, -ла, -ло бы-сь їв, їла, їло
сьте їли быв, -ла, -ло бы їв, їла, їло

- ми, вы, вни/они бы їли
їли бы сьме
їли бы сьте
їли бы
были бы
были бы
были бы їли

Часопридавніки:

їдячий, -а, -е; -чі

(по)ївший, -а, -е; -шы

(по)їджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

їдячі

поївши

■ дати

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.

не творить

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно дав, -ла, -ло

мы, вы, они/они дали

2. дав, -ла, -ло єм/дала-м, дало-м

дали, съе

дав, -ла, -ло єсь/дала-сь, дало-сь

дали, съте

дав, -ла, -ло

дали

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

1. дам

даме

2. даш

дате/дасте

3. дасть

дадутъ

Розказовий спосіб:

дай, дайме, дайте

няй дасть, няй дадутъ

Условний спосіб:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы дав, -ла, -ло

мы, вы, они/они бы дали

2. дав, -ла, -ло бы-єм/бы-м

дали бы съе

дав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь

дали бы съте

дав, -ла, -ло бы

дали бы

3. быв, -ла, -ло бы-м дав, -ла, -ло

были бы съе дали

быв, -ла, -ло бы-сь дав, -ла, -ло

были бы съте дали

быв, -ла, -ло бы дав, -ла, -ло

были бы дали

Часопридавніки:

—

давший, -а, -е; -шы

данный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

—

давши

■ повісті**Теперішній час:**

єд. ч. мн. ч.

не творить

Минулий час:

Єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно повів, -ла, -ло
2. повів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
повів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
повів, -ла, -ло

Мн. ч.

- ми, ви вни/они повіли
повіли сьме
повіли сьте
повіли

Будучий час зложений:

Єд. ч.

Мн. ч.

не творить

Будучий час простий:

Єд. ч.

Мн. ч.

1. повім
2. повіш
3. повість

- повіме
повісте
повідять

Розказовий способ:

повідж, -ме, -те

няй повість, няй повідать

Условный способ:

Єд. ч.

Мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы повів, -ла, -ло
2. повів, -ла, -ло бы-єм/бы-м
повів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
повів, -ла, -ло бы
3. був, -ла, -ло бы-м повів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь повів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы повів, -ла, -ло

- мы, вы, вни/они бы повіли

повіли бы сьме
повіли бы сьте
повіли бы
были бы сьме повіли
были бы сьте повіли
были бы повіли

Часопридавніки:

—

повівший, -а, -е; -шы
повіджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

—

повівши

■ быти

Теперішній час:

Єд. ч.

Мн. ч.

1. єм

сьме

2. єсь сьте
3. є суть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно був, -ла, -ло	мы, вы вни/они были
2. быв, -ла, -ло єм/была-м, было-м	были сьме
быв, -ла, -ло єсь/была-сь, было-сь	были сьте
быв, -ла, -ло	были

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
не творить	

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду	будеме
2. будеш	будете
3. буде	будуть

Розказовый способ:

будь, будьме, будьте
няй буде, ный будуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы був, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы были
2. быв, -ла, -ло бы-єм/бы-м	были бы сьме
быв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	были бы сьте
быв, -ла, -ло бы	были бы
3. быв, -ла, -ло бы-м був, -ла, -ло	были бы сьме были
быв, -ла, -ло бы-сь був, -ла, -ло	были бы сьте были
быв, -ла, -ло бы був, -ла, -ло	были бы были

Часопридавники:

будучий, -а, -е; -чі (сущій²⁸, -а, -е; -і)
бывший, -е, -е, -ы

Часоприсловники:

будучі
бывши

28 Лексему **сущій** находиме в церковных текстах.

ЗАДАЧІ

1. Назвіть, яка часть речі є визначене слово. Наградьте дане слово таков конштрукцієв, абы ся не змінила семантика речіня.

*Великы діносауры, **неспособны** жыти в новых условиях, выгынули без сліду. Всягды не суть такы притульны звірятка, як на островах, **заселеных** людми. Од чоловіка, **жыючого** в модерній сполочности, жадать ся приспособліня новым технологіям. Мотыль, **засліпений** міцным світлом, політовав хаотічно по **выбіленій** містности. Хробак, **запертый** в Петром **зроблений** малій шкатулці, шкрябав ся нервозно вон.*

2. Зробте коньюгацію часослов і наслідно утворьте часопридавнікы у вшыткых формах: *пасти, дути, красти, плювати*²⁹.
3. Зробте коньюгацію часослов: *плавати*³⁰, *храмати, ламати, дримати*. Формулуйте заключіня з даной задачі.
4. Утворьте простый і зложеный будучій час од часослов: *чітати, згынути ся, гнити, хворіти, свищати, дримати, підписовати, высвітлѣвати, світити*.
5. Утворьте минулый час і зробте коньюгацію часослов: *дуркнути, махнути, здримнути сі, погнути ся, копнути, минути ся*. Зробте заключіня з даной задачі.
6. Зрядьте слідуючі часослова до –е часованя, або до –и (-і, -ы) часованя: *ламати, любити, доіти, кóпати, копáти, їсти, поїсти, быти*. Высвітлійте, на основі чого сьте уведжены часослова зарядили до прислушного тіпу часованя.
7. Зрядьте слідуючі часослова до клас. Наслідно утворьте завершений вид: *іти, метати, печі, трубіти, варити, вірити, замітати, давати, давити, вести, везти*.
8. Утворьте вшыткы формы часослов: *заплавити, вычесати, попережувати, позаплітати, выступити, підскочіти, розмастити, збігнути*.

²⁹ Часослово *плювати* має двояку коньюгацію. Обидві форми поважуєме за нормативны.

³⁰ Часослово *плавати* має двояку коньюгацію. Старшу – із вставным -л- і новішу, без вставного -л-. Преферуєме новішу форму.

2.6 ПРИСЛОВНИКИ – адвербії (príslovky)

Присловником називаємо автосемантичну часть речі, котра означає признак діяння, признак ставу, признак якості, признак признаку а даколи і признак предмету.

Она не має словозмінні форми, лем часть присловників творить форми ступнів порівняня. В речіню функціонують присловники як обставники (príslov. určenie) або незгодні придатки (атрібути).

Своє значіння сігналізує адвербії так:

- в споїню з часословом – признак діяння, ставу, процесу: *добрі ся учів, спав неспокійно, позерав згоры*;
- в споїню з адьєктивом – признак якості: *дуже смутный, барз великий* і т. п.
- в споїню з другим присловником – признак признаку: *цалком добрі, барз смішно* і т. п.;
- в споїню із субстантивом – признак предмету: *дорога (путь) домів, читаня наголос, заязд автобусом* і т. д.

З того виходить, же адвербії ся вяжуть з часословом (найчастіше), з адьєктивами, з другыма адвербіями і з субстантивами.

Морфологічны признакы присловників

Основным морфологічним признаком присловників є факт, же они не мають категорії паду ці чісла, то значить, же не мають іншы словозмінні форми, окрем ступнів порівняня. Лемже тоты форми не мають вшыткы присловники, лем адвербії на **-о**, **-ї** утворены од якостных адьєктивів, напр.: *солодкий – солодко, высокий – высоко, смешный – смеш-но/-ї, вдовый – вдовчно/-ї* і т. д.

Лексікално і словотворно суть присловники звязаны з іншыма частями речі. По формі, по значіню і по походжіню суть звязаны:

- а) з різныма формами субстантивів: *дома, вечур, бігом, кроком, сподом, часом* і т. д.;
- б) з адьєктивами: *твердо, сміло, зле, направо, весело, тепло, шумно/-ї, по дїтськы* і т. д.;
- в) з часословами: *мовчкы, коцябкы, співаючі/співавчі, настоящі/-чкы, належачі/-чкы* і т. д.

Первісна (прімарна) роль присловників в речіню є означати розлічні обставники. Зато ся найчастіше вяже з часословом – предікатом, хоць ся може односити і к придатку (атрібуту), або к далшому обставнику.

2.6.1 Тіпы присловників

Подля значіня присловники ся ділять на **означаючі і обставниковы**.

К **означаючім** належать такы, што характерізують діяня або признак з боку ёго якости, кількосты і способу выконаня. Зато їх ділиме на:

- а) якостно-означаючі,
- б) якостно-кількостны і
- в) присловники образу або способу діяня.

Приклады:

- а) *стрїтити тепло, співати весело, начудо спокійно,*
- б) *много прочитати, довго ходити, мало успішний,*
- в) *любити по материньскы, помагати по братьскы.*

Обставниковы присловники означають різны обставины (okolnosti), за яких проходить діяня. На основі того ся выділюють такы обставниковы адвербії:

а) **міста** – означають місто діяня або ёго смерованя і одповідають на вопросы: де?, одкы?, в якім смерї?, напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.;

б) **часу** – означають час проходжіня діяня і одповідають на вопросы: коли?, одколи?, доколи?, од якого часу? і т. д., напр.: *вчера, завтра, днесь, зрана, вечур, скоро, вночі, нігда, все, пізніше, давно, до рока* і т. д.;

в) **прічіны** – означають прічину діяня і одповідають на вопрос: чом?, з какой прічіны?, од чого? і т. п., напр.: *зо страху, з глупости, од гніву, зато* і т. д.;

г) **ціля** – означають ціль діяня, напр.: *повісти жартом, зробити нароком, назлость* і т. д.

д) **образу і способу діяня** – як?, яким способом? проходить діяня, напр.: *бігом, боком, піше/-о, потихы, силов* і т. п.

е) **міры і ступня діяня** – кілько?, як велё? до какой міры?: *барз, дуже, доста, капку, кус/кущенько* і т. д.

2.6.2 Словотворіння прислівників

Прислівники ся творять:

Суфіксальним способом од:

а) основ якостних придавників з помочов **-о (-ё)**: *ясно, красно, муж-нє, порожнє* і т. д.; з помочов **-ї** – *добрі, важні, шумні* і т. д.; з помочов суфіксів **-оньк-, -еньк-, -оніньк/-оненьк-, -іцк/-їцк-**, чім витваряють здрібніло-пестливі форми: *тихонько, дрібненько, легоненько, добрицько, маціцько* і т. д.;

б) од називників з помочов суфіксу **-ом**: *кроком, часом, боком* і т. д., што ся може вважати тиж за так звану застыту форму інштрументалу таких називників (субстантивів).

2. Префіксальним способом од:

а) називників з приназивниками/префіксами **на/на-, по/по-, з/зо-, до/-до-, од/од-**, напр.: *на верх – наверх, по добрім – подобрім, з небес – знебес, зо споду – зосподу, од рана – одрана* і т. п.;

б) придавників в споїню приназивниками/префіксами або лем з префіксами: **на-, не-, пре-**, напр.: *набіло/на біло, немило/не мило, пре-богато* і т. д.

в) прислівників з приназивниками/префіксами або лем з префіксами: **од/од-, до/до-, по/по-, поза/поза-, на/на-; за- пре-**, напр.: *од днесь – одднесь, до теперь – дотеперь, по завтра – позавтра, поза вчера – позавчера, на смак – насмак, завелё, замало, предобрі, прелюбо* і т. д.;

г) містоназивників в споїню з приназивниками або частками: **(з)** *выдтам, потім, даколи, даяк* і т. д.

3. Префіксально-суфіксальним способом, де найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню прислівників є споїня приназивників/префіксів **на-, в-/у-, по-** найчастіше із придавником, часопридавником, прислівником із суфіксом **-к-**, напр.: *навыкручанкы, назверткы, в/употемку, постоячкы, посліпачкы, посидячкы, подоброткы, пошепкы* і т. д.

Префіксальним способом ся творять прислівники і од містоназивників з помочов приназивника **по**, напр.: *по нашім, по твоім, по їх* і т. д. Podobно ся творять і од придавників і числівників, напр.: *по при-ятельскы, по русиньскы, по паньскы; по перше, по третє, по двоє* і т. д.

2.6.3 Ступні́вання присловників

Якостны присловники на **-о, -і** (зрідка) **-е**, утворены од якостных придавників (адъєктивів) можуть творити форми высшого і найвысшого ступнів порівняня (компаратіву і суперлатіву). Формы ступні́вання присловників суть тотожны з формами придавників середнього роду. Тоты формы мають значіня придавників або присловників залежно од їх функції в речіню. Порівнай наприклад: *Найліпше сердце мала моя мама. Соня ся учіла найліпше. Вчера єм стрітив найшумніше дівча в своїм жывоті. на співала найшумніше.*

Творіня ступнів порівняня присловників:

Основный ступінь (позітів): *высоко, глубоко, твердо, добрі, мало, велё, зле, много.*

Высший ступінь (компаратів) ся творить векшынов так, як форма придавника середнього роду, помочов суфікса **-ше**, напр.: *глубше, твердше, шумніше, выше* (звычайно з випаджінём суфікса **-к-, -ок-**, порів. напр.: *тонше, глубше, выше* і т. д.). Стрічаєм ся і з таким способом творіня ступнів порівняня, кідь ся творять (як і адъєктивы) од іншой основы, т. зв. суплетівный способ, напр.: *добрі – ліпше, зле – гірше, мало – менше, велё – веце* і т. п.

Найвысший ступінь (суперлатів³¹) ся творить припоінём к формі компаратіву префіксу **най-**, напр.: *найвыше, найглубше, найтвердше, найліпше* і т. д.

ЗАДАЧІ

1. Найдийте в речінях присловники і зарядьте їх к означаючім, або к обставниковым.

Ручно вязаны покровці суть намного взацнішы, бо суть то унікатны умелецькы výrobкы. Ванілка міцно запахла в малій нажовто выбіленій хыжці. Туго-претуго завязали міхы з добрі вычіщенов і на фалаткы порізанов капустов. Ідучі по селі мали обидвоми на головах калапы накриво. З приджмурены очей ясно світили вогники надії на ліпший жывот.

2. Із звыразненых присловників (з котрых мож) утворьте ступні порівняня. Зробте заключіня з даной задачі.

31 Подобно як у придавників, русинський язык знає ай подобу четвертого ступня – елатіву (якнайвыше, якнайкрасше предобрі, преміло...)

3. Ліс в зимі бывать **прекрасный**, але і небезпечный. Звірина голодує, зато **приходить** **близонько** ку людському обыстю. Іван барз любив ходити до ліса, хоць сам **найліпше** знав, же го там чекать **велике** небезпеченство. Ходив ту зо своїм **старенькым** няньком – лісником. Пришов на край ліса, **выліз** на **высокий** стром і одтам ся **прязно** роззерав на цілый світ, котрый знав так **докладно**, як **властну** долонь. Споминав на **безстаростный** жывот, кідь іщі жыв ёго **любый** нянько. Нянько був про нёго **найблизиым** чоловіком. Знав ся му здовірити з **красныма**, але і **болестныма** моментами свого **претяжкого** жывота. Споминав на школьскы дні, котры пережывав **нелегко**, но і так то были про нёго **мілы** моменты в жывоті. Днесь є **цілый** ёго жывот розметаний, **повный** хаосу. Ніч не є таке **просте**, як было передтым. Ёго діти бы ся мали. школовати, бо інвестованя до **наймолодшого** потомства, то є **найліпша** інвестиція до будучности **властного** народа. **Чуджі** люде повідали, же треба хлопця ліпше кормити, бо він **барз** блідый.

2.7 ПРЕДІКАТИВЫ

Предікативы (або предікативны присловники ці адвербіі, або предікативны слова) – то суть повнозначны слова з назывнов функцiй, котры маюць аналітичну форму часу і означаюць став в шырокім розуміні, а в речінію выступаюць в функції звязочно-менного предікату єдноскладного речіня, або суть модіфікаторами предікату двоскладного речіня.

Предікативы ся своїм основным значінём одокремлюють од адвербій тым, же адвербіі означаюць признак діяня, а предікативы не означаюць признак, але **ставовость** особ, предметів і навколишнєй среды.

Формална характерістіка предікативів в русиньскім языку не є єднака. Подля формы выдїлюєме такы тіпы предікативів:

Першый тіп предікативів (ставу цітового/чутёвого пріятя) має єднакы формы з присловниками або адъєктивами середнєго роду, напр.: *тепло, возко, горячо, студено/зимно, мокро, пусто, світло, смутно, спарно, сухо, темно, тяжко, хмарно, шумно* (о часі). **Тоты ставовы предікативы означаюць вонкашній став**, т. є. квалітативны ставы природы, впливаючі з атмосферных умовій, котры суть незавіслы од людського фактора, дале означаюць псіхічны і фізічны ставы (*смутно, весело, зимно*) і т. д.

Тоты лексеми ся можуть споєвати із звязков (**є, было, буде**) – а тым творити аналітичну форму теперішнєго, минулого і будучого часу, а в такій формі повнити функцію главного члена єдноскладного речіня (**предікативна основа – ПО**, звязочно-менный предікат), напр.: *В школі му было смутно. Днесь є хмарно.*

Другый тіп предікативів – творять модалны предікативы. Они не суть подобны ани адвербіям, ани адъєктивам. Суть то слова тіпу: *треба, нетреба, мож, немож.* Про них є тіпічне то, же функціонують як модіфікаторы часословного або звязочно-менного предікату єдноскладного речіня, напр.: *Треба му (є, было, буде, было бы) помочи. Нemoж было го ігноровати.*

Третій тіп предікативів є єднакый подля формы з субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, мýка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, начасї*, напр.: *Страх было позерати на ню. Шкода было там ходити. Є начасї їти домів.*

Четвертый тіп предікативів нам припоминають адъєктивны формы,

напр.: *годен, рад, готовый, повинный/повинен, potrzebный, schopный* і т. д. (але векшына з них може выступати і як адъєктів, напр. *счопный студент не має проблеми із скушками*).

Тоты предікатівы тыж фунгують в двойскладнім речіню як ёго главный член – предікат, напр.: *Хто годен прийті вечур до клубу? Ты повинен быв прийти там!*

Од адъєктівів ся выдїлюють неособны предікатівы тым, же стратили формы падів (склонёваня).

Од адвербій ся выдїлюють тым, же мають формы часу і способу, напр.: *Василёви є весело, смутно, добрі (было, буде, бы было)* і т. д. Окрем того предікатівы не мають значіня признака (признак предмету – адъєктів, признак діяня – адвербій).

Про неособны предікатівы 1-го і 3-го тіпу є характерне значіня – выразати став або ёго оцінку. Став то може быти псіхічний або фізічний: *Іванови смутно; Наді было тепло* – то у живых субстантівів. Далє можуть выразати став окружающей среды, напр.: *В хыжи было вогко, тепло, студено, темно, видно* і т. д. Далє означають оцініня ставу (*было му добрі на тім світі*), став часу (*уж было пізно*), просторове значіня (*до ліса є близко*) і т. д.

2.8 МОДАЛНЫ СЛОВА

Модалныма словама ся называють такы незмінны слова, котрыма ся дасть выразити різне суб'єктивне одношія бісідуючого к обсягу wypowiedженого. Модалны слова указують на значіня, на-кілько правдивов ся видить (поздавать) бісідникови высловена думка, як ся она бісідуючим оцінює і якы выкликує у бісідника емоції.

Модалны слова не вносять штось доповнююче до высловленого (до wypowiedжіня), але придають высловленому (выповіджіню) таку або інакшу оцінюючу кваліфікацію. На основі того, модалны слова в речіню застають особитне місто: они не вступують до граматічного одношія із остатніма словами в речіню, але модіфікують будь значіня цілого речіня, або єднотливых ёго членів, напр.: *Завтра буде (подля вишытого, правдоподобно, наісто, може), шумный час.*

Модалны слова не суть членами речіня, они в речіню функціонують в ролі: ввонных слов, як слова-речіня і як споююче средство міжжі речінями.

В шыршім розуміню к модалным словам односіме тыж лексікалізованы і фразеологізованы словны споїня.

2.8.1 Функціонованя модалных слов

Модалны слова ся визначають тым, же імплікують в собі (обсягують) значіня оцінки. Зато модалныма словами і словоспоїнями може бісідуючий выразити такы одтінки значінь:

1. Даякий ступінь правдивости wypowiedженого, напр.: *самособов, правдоподобно (-і), видить ся, здасть/здає ся, правда же, досправды і др.*

2. Даякий ступінь обычайности або необычайности wypowiedженого, напр.: *обычайно (-і), ставать/стає ся, як правило.*

3. Даякий ступінь обектївізованя/обектївізації wypowiedженого з уведжінем ёго істочника/жрїдла (прамеѣя), напр.: *говорають, говорить ся, бісідують, як знамо, з мого погляду, з аспекту, подля мене, подля тебе, подля вас/них, подля ёго слов, як говорають, як бісідують, як єм чув і ін.*

4. Характерізованя способу формованя думок, напр.: *єдным сло-*

вом, іншими словами, ліпше повісти/повіджене, справніше, так повісти і т. д.

5. Одділєваня композічно-смысловых (вызнамовых) wypowiedей або частей, напр.: *по перше, по друге..., а так, і так, значить, наприклад, міджі іншим, наконець, наопаk, напроtів, тым веще, з єдного боку, з другого боку, таким способом, як ся указує, як видно і др.*

6. Выражіня повзбуджіня сполубісідника, абы выкликати у нёго таке або інше одношіня к wypowiedженому, напр.: *перебачте, ці знате, розумиш, як видиш, отворені (-о) повіджене, міджі нами і т. д.*

7. Выражіня різних емоціoнальных одтінків (одобріня, неодобріня, успокоіня, одсуджіня і т. п.), напр.: *нащастя, нажаль, страх повісти, хвалабогу і т. д.*

Місто, де стоїть модалне слово в речіню, залежить звичайні од того, што оно оцінює:

- а) **кідь ціле речіння** – тогды стоїть на ёго зачатку,
- б) **кідь даяке конкретне слово** – тогды ся контактує з тым словом (перед ним, або за ним).

2.8.2 Морфологічны тіпы модалных слов

Виділюють ся звичайно три основны тіпы модалных слов і модалных споїнь:

- менный тіп (номінальний),
- вербалный тіп (часословный),
- адвербіальний тіп

– в завіслости од того, што творить основу походжіня модалного слова.

Приклады єднотливих тіпів:

а) **менный**: *словом, мімоходом, без похыбы, подля мене, на мій погляд, окрем того, міджітым, міджі нами і т. д.;*

б) **вербалный** (часословный): *думам (сі), повіджме, говорять/повідать/бісідують, бісідує ся/говорить ся/повідать ся і т. п.;*

в) **адвербіальний** (присловниковый): *главно (-ї), істо, наісто, бізовно, найглавніше і т. д.*

Таки самы тіпы ся можуть стрічати і міджі модалными словоспоїнями, напр.:

а) *іными словами, подля мого пересвідчіня, з другого боку, з мого погляду і т. д.;*

б) *повіді вам, признам ся вам, я сі думам, дасть бог, хто го знає, видить ся мі, правду повісти і др.;*

в) *тым веце, тым менше, як видно і др.*

ЗАДАЧІ

1. Змініть речіня так, аби ся стали предікатівными.

Вишитки мусиме пороздумовати. Петро то мусить зробити до півночі. Протів вердікту пороты ся могла одкликати. В автобусі хлопи не могли закурити, ани заспівати. Не могли сьме сі з дїтваком дати рады. Не знав, ці бы то так могло быти ай в інших подобных припадах. Мав страх попозерати ей до оч. Петро був од початку веселый.

2. Утворьте речіня в котрых вивжыєте уведжены слова у функції предікатівів а наслідно речіня, де бы выступали даны лексеми як при словники: *студено, мокро, пусто, світло, смутно, спарно, вогко.*

Сінсемантичны части речі

К сінсемантичным (неповнозначным) словам односиме: **приназывники (препозиції), злучники (конъюнкції), часткы (партікулы) і чутєслова (інтеръскції)**. Они ся выділюють цілым рядом признаков:

1. Не мають номінатівну (називну) функцію, значить, же не суть назвами предметів, признаков, процесів. Служать лем на виражіня одношінь міджі повнозначными частями речі.

2. Зато, же не мають номінатівну функцію, не суть членами речіня.

В речіню ся ужывають як граматічны средства языка (указують на форму слов, споюють слова і речіня і т. п.).

3. Неповнозначны части речі не діспонують лексичными і граматичными значінями.

4. Не суть семантично і синтаксично самостатны, суть позбавлены акценту, не суть носителями інтоначного центра (логічного акценту) і т. п.

2.9 ПРИНАЗЫВНИКЫ – препозиції (predložky)

Приназывники суть незмінны служебны слова, выражаючі різнородны одношія непрямых падів мен з другыма словами в речіню. Они служать на выражія обектного (предметного), атрібутивнаго (придатковаго), адвербіяльнаго (обставнікаваго) і дуплексівнаго (пред. – атріб.) сінтаксічнаго одношія к предметам в шырокім розумію з боку: діянн (дїшов к водї, выбрав із миски, положыв на стіл, пришов міджі послідніма); другых предметів (танїр з порцелану, закусок к чаю, дївча з валалу, дївча із зеленыма очіма); признака (белавый од зымы, способный до работы і т. п.).

Приназывники не суть членами речіня, лем входять до составной части члена речіня.

Приназывники можуть выражати такы основны значіня: просторовы, часовы, прічинны, цілёвы, порівнюючі, способу діянн, допроводжінн, условны (подмінковы), обектны і дакотры іншы. Тоты значіня приназывників ся досягають лем в споїю з формов паду мен.

То значіть, же:

Приназывниками ся называють неповнозначны незмінны слова, служачі на выражія різнородных одношін назывників, містоназывників і чісловників у непрямых падах к іншым словам. Приназывники стоять все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов міджі людей, дївча із валалу, положыв на стіл, стоїть за стїнов, лежав під ворїхом* і т. д.

З прикладів видно, же приназывники придають або доповнюють різнородне значіня непрямых падів (просторове, часове, прічинне, цілёве, порівнюоче, способове і др.).

Подля свого походжіннн ся приназывники ділять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). Подля своєї штруктуры ся приназывники ділять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односíme тоты приназывники, што суть стародавны і стратили своє споїя із словами свого походжіннн, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженым** односíme приназывники, што vznikли од форм повнозначных слов по стратї свого первістнаго значіня, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся ужывають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

2.9.1 Значіння і поужиття главніших приназывників з непрямыма падами

Приназывники поужываны з генітівом:

БЕЗ: *без хыб, без воды, без хлопа, без права, без матери;*

ОД: *од запалу, од рѣкы, од сестры, од гнѣву;*

ДО: *до воды, до травы, до хыжы, до стола, до скрині, до книжскы;*

У: *у нас, у мамы, у фраіркы, у шопі, у сіні, у авті;*

БЛИЗКО: *близко ліса, близко сына, близко вовка, близко дітины, близко воды;*

З (ЗО): *з мапы, з тащы, з носа, з рота, з саджы, зо стола;*

КОЛО: *коло плота, коло моря, коло хворого;*

ПОДЛЯ: *подля справедливосты, подля мене;*

ПОСЕРЕД: *посеред хыжы, двора, загороды;*

ПРОТИ/ПРОТІВ: *проти мене, протів камарата, протів нас;*

СЕРЕД: *серед двора, серед жнив, серед луку;*

СПІД/СПОПІД: *спід стола, спід сїна, спопід кряків;*

СПОЗА: *споза строму, споза хыжы, споза хмары;*

ОКРЕМ: *окрем діда, окрема лавкы, окрема корчмы;*

ВЗДОВЖ: *вздовж луку, вздовж пути, вздовж рѣкы;*

МІМО: *мімо міста, мімо пішника, мімо хотаря;*

ПЛЯ/ПОПЛЯ: *пля мене, пля мамы, попля обыстя;*

СПЕРЕД: *сперед хыжы, сперед церькви, сперед гостя;*

ПРОСТІВ: *простів нас, простів склепу, простів стайні;*

(3) ІЗ-ЗА: *з-за ліса, із-за хмары, із-за глупосты.*

Приназывники поужываны з датівом:

К: *Анця ся вернула к дівці. К дітині пришла мама.*

К(У): *Нянько присів к(у) нѣму. К(у) робітникови дали учня.*

ІД: *ід сынови, ід столови, ід псови, ід стрыкови.*

Позначка: Приназывники **К, ІД** рекомендуеме преферовати перед приназывников **КУ**.

Приназывники поужываны з акузатівом:

ЗА: *За правду ся не треба гнѣвати; за дѣвку, за матір;*

НА: *Прийде і на пса мороз; на додж, на народенины;*

НАД: *над постіль, над хыжу, над поле, над луку;*

МІДЖІ³²: *пришов міджі нас; іти міджі людей; положыти міджі папіря;*

ПОМІДЖІ: *Рыба втекла поміджі ногы. Ходив поміджі людей.*

ПО: *Стояв у воді по коліна. Яма му была по шыю. Досяг по облак.*

ПОЗА: *Огваряць го поза очі. Ходив домів поза хыжу.*

ПОПІД: *Ходить попід горы, попід доли, попід гаї зелененькы.*

ПРО: *Перстінь про дівку. Калап про нянька. Перо про школяря.*

ЧЕРЕЗ: *Через облак ніч не видно. Через хмару ся продерло сонце.*

В: *Вірити в нас. Запозерати ся в далечезну далечіну.*

О: *Бояти ся о здоровя. Боёвати о шумну дівку.*

ПІД: *Сховати ся під постіль. Постелити солому під корову.*

ПРЕЗ: *Довго йшли през густый ліс. Лавка през потічок.*

ПОНАД: *Летіти понад хмары. Перекрочів понад шанець.*

КРІЗ: *Пролетів кріз скло. Продерав ся кріз гущаву.*

СПОПІД: *Выліз спопід соломы. Мачка выскочіла спопід сусика.*

ЗМІДЖІ: *Выскочів зміджі галузя як сполошаний.*

СПОМІДЖІ: *Быв найсмільшыи споміджі вишиткых хлопців.*

ВО: *во імня, во славу і т. д.*

Приназывники поужываны з локалом:

В: *в лісі, в загороді, в меді, в лодыці, в сїні;*

НА: *на дворі, на стрісі, на свадьбі, на конику;*

О: *о учіню, о мачці, о мусі, о терпезливости;*

ПО: *по скалах, іде як по маслі, по колїні;*

ПОПРИ: *попри хворім і здоровый схворіє; попри воді;*

ПРИ: *при сміху, при їджіню, при гостёх, при нозі;*

Приназывники поужываны з інструменталом:

З: *пирогы з сыром, хліб з маслом, брат з женов;*

ЗА: *за столом, за книжков, за мачатём, за тобов;*

ІЗ: *із камаратом, із штудентков, із фірмов;*

32 Подля пропозицій языковой комісії настає зміна на *меджі*, што є наведено ід правопису з року 1995. Таксамо: *помеджі, змеджі, спомеджі*.

НАД: *над букварём, над задачов, над лісами;*

МІДЖІ: *повіджене міджі нами/міджі собов; міджі палцями;*

ПЕРЕД: *перед полуднём, перед воблаками, перед Великоднём;*

ПІД: *під стріхов, під перинов, під светром, під пазухов;*

ПІДО: *Лед был тонкий і проломив ся підо мною.*

ДОЛОВ/ДОЛІ: *долов путёв, долов пішником, долов/долі скалов;*

ГОРІ: *горі валалом, горі буком, горі ярочком.*

Позначка:

Дакотры приназывники ся поужывають з двома і з трёма падовыма формами.

В ролі приназывників ся можуть выужывати і іншы части речі, наприклад:

а) **присловники:** *спереду/впереді* (стада), *позад* (нас), *взад* (будовы), *серед* (валала), *близко* (міста), *коло* (школы), *збоку* (уліці), *внутрі* (будовы), *долов/долу* (берегом), *накриж* (драгы), *зверху* (стріхы), *доокола/довкола* (стада)...

б) **назывники:** *в дослідку* (неуроды), *в результаті* (лічіння), *в протягу* (рока), *в дослідку* (зміны), *по мірі* (можности), *помочов* (електрики)...

в) **часоприсловники:** *дякуючі* (вашым службам), *непозераючі на* (такты условія), *будучі* (вашым довжником) і т. д.

2.9.2 Правопис приназывників

а) В приназывнику **од** (як і в префіксі **од-**) ся в русиньскім языку пише буква **д**.

б) Приназывники **в, з, із, од, над, під, перед** даколи мають тыж форму на **-о**: *во, зо, ізо, одо, надо, підо, передо*.

в) Зложены приназывники тіпу: **поза, попід, поперед, попри, спід, споза, посеред, спопід** і другы ся пишуть доведна.

г) Зложены приназывники **із-за, із-під** ся пишуть через злучку.

д) Приназывниковы выразы **в дослідку, в протягу, в продовжію** ся пишуть роздільно.

ЗАДАЧІ

1. Перетрансформуйте речіння так, аби в ній були приназивники подля взору: *Было то кінцём рока. Встановили то на конець рока. Наступив єм ту намісто нёй. Пришли вишиткы, не выхабивши ани Карину і Василя. Штуденты контра учітелі. Не закликали го, жебы ся порадовав, але лем тогды, як были тяжкосты. Область економії была ёго найліпша реалізація.*
2. Утворьте речіння з приназивниками: *попри, міджі, спонід, кріз, през, поміджі, споза.*

2.10 ЗЛУЧНИКЫ – КОНЬЮНКЦІЇ (srojky)

Злучником ся называють неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужыває на споєваня слов або речінь.

Кідь ся злучниками споюють части речі (слова), што в речіню выступають у функції членів речіння, такы **злучники** клічемо **члєньскыма**. Злучники, споюючи предікатівны части в штурктурі зложеного речіння, ся называють **злучниками речіння**.

2.10.1 Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння

Подля морфологічної штурктуры ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До группы **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кідь*³³, *кідьбы, кібы/кобы, коли, накілько, няй, покы, докы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, выходить, далше, зато, значить, праві, інакше, єднак, потім, притім, властні, тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До группы **зложеных (вещесловных) злучників** входять такы, што ся складають з двох або вєце компонентів (частей), котры в языку фунгують і як окремы самостатны слова.

Векшына зложеных злучників ся творить споїнем простых злучників з іншыма елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым*

33 Подля пропозицій языковой комісії настає зміна – наверхнутя ід правопису з року 1995: *кедь, кедьбы, кебы/кобы*.

веще же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, міжжі тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кідь не, як кідь, як кобы, в припадї кідь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то жебы, подля того як, міжжі тым як.

2.10.2 Класифікація злучників подля сінтаксічної функції

Злучники подля значіння і сінтаксічної функції ся звичайно ділять на **прирядны** (паратактічны) і **підрядны** (гіпотактічны). Прирядны злучники споюють міжжі собов як єднотливы слова (члены речіння), так і цілы речіння, взаємно не підряджены єдно другому. Підрядны злучники споюють лем речіння, припоюючи другорядне (залежне) речіння к главному речіню, напр.: *Приятелїв і близких людей спознаєме лем в часї, кідь грозить біда.*

Класифікація прирядных (паратактічных) злучників

Подля свого значіння прирядны злучники ся звичайно ділять на:

1. Споюючі (копулатівны): *і, а* (в функції *і*), *ай, та, ани, ни, тыж*; здвоєны: *і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, то-то, раз-раз*. Єднотливы части здвоєных злучників ся односять к розділным споєваным частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має.*

2. Протиставны (адверзатівны): *а, але, зато, но, єднак, лемже, но зато, а то*. Тоты злучники споюють такы члены речіння або части зложеноприрядного речіння, котры треба поставити протїв себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а худобному і курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше.*

3. Розділюючі (дізьюнктивны): *або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць, ці-або, ці то-ці то, будь-будь*, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятніцю. Не знали де йти: ці до Татер, ці до Кырконош.*

4. Градачны (ступнюючі): *не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж* і ін., напр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справедливый.*

5. Результатівны (конклузівны): *і, і зато, а зато, значить, і/а значить*, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти домів.*

6. Пояснюючі (експлікативні): *то єсть, (то є), то значить, а праві, а саме* і др., напр.: *Я хотів косити сам, то значить, сам і косу вострити. Мы втікали, то єсть Юрко втікав, а мене ніс на плечох.*

Класифікація підрядних (гіпотактичних) злучників

Підрядні злучники сполучають нерівноправні частини складеного речення, т. є. залежну (підрядну) частину з незалежних (або главних) частин. Дакотри злучники підрядної частини ся можуть ділити на дві частини – одна до головної, а друга – до залежної частини.

Підрядні злучники ся звичайно ділять на злучники сполучаючі єдноріччя і дворіччя.

К злучникам сполучаючим єдноріччя односиме:

1. Присубстантивні, котрі суть двоякі:

а) **обсягового типу:** *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернув ся з одповідь, же хыжа є уж продана. Барз ня трапив проблем, ці діти дошкудують;*

б) **односного типу:** *тот, такий, котрый, який, чій, де, одки, коли, як* і др., напр.: *Я думав о тім чоловікові, в руках которого была і моя доля. В літі сьме были в тім селі, де бывають дідо з бабков.*

2. **Корелативно-односні** злучники приполюють підрядну частину к парі слів в головній частині: *тот-хто, того-што, такий-який, так-як, тільки-кільки, там-де (одки), ту-де (одки), одты-одки (де)* і їх форми типу: *таким-яким, тым-хто* і т. д., напр.: *Так про нього дбає, як пес про пята ногу. Хто хоче велє знати, тому треба мало спати і т. д.*

3. **Висвітлюючі** злучники – висвітлюють структуру і незакінченість головної частини ведно з підрядних частин, напр.: *А я ся дізнала, одки він є родом. Є добрі, кідь жывот зохаблять місто і про приємні думки.* Злучники той функції: *же, кобы/кібы, як, якбы, ці;* злучникові слова того типу: *хто, чій, котрый, який, де, одки, коли, як, кільки, чом, кідь бы* і др., напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Снилось мі, як єм ішов по лавці над пропастьєв. Стало ся того, што сьме предполагали. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі є жывот. Коваль не знав, де діти свої довгы руки.*

К злучникам сполучаючим дворіччя односиме:

1. **Часові злучники:** *кідь, коли, до коли, поки, доки, поки не, поки што, поки аж, аж поки, до того часу, з того часу як, за тот*

час як, тым часом як, в тот час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, міджі тым як, потім як, як лем, скоро, перед тым як, тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др. Напр.: *Тогды добрі коса косить, кідь вам дівча пиво носить.*

2. **Прічинны злучники:** *зато же, бо, накілько, потім што; в спо- їню з тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым веце же і др.,* напр.: *Яблонь выхла, бо зайці обїли вишитку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо ем ся зле чула.*

3. **Злучники ціля:** *жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др.,* напр.: *Маря ся надвигла, жебы ї зайда ліпше сіла на плечі.*

4. **Злучники наслідку:** *так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такий-же, такий-жебы і др.,* напр.: *Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла.*

5. **Условны (подмінковы) злучники:** *кідь, кідь бы, кобы/кібы, якбы, раз, кідь уж, в тім припадї кідь і др.,* напр.: *Не треба жалова- ти намагы, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь хочеш з зовка- ми жыти, мусиш з нима і выти.*

6. **Злучники уступковы:** *хоць, хоць бы, кідь ай, хоць і дарьмо же, не позераючі на тото, што, няй, ці лем, лем бы, ці, чей і др.,* напр.: *Хоць уж было цілком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.*

7. **Порівнуючі (компаратівны) злучники:** *як, як бы, як кобы, подобно тому як, як кідь, так як і др.,* напр.: *День був шумный, як вишитко шумне ту довокола. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала.*

8. **Злучники міста.** В главній часті в тых речінях ся вживають містоназівниковы слова – *там, одты, всякы, нигде*, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами *де, одкы/выдкы*, напр.: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солєв. Там гет далеко, де стырчать тоты дві скалы, є Морьске око.*

2.10.3 Правопис дакотрых злучників

Порівнуючій злучник **ЯКБЫ** пишемо все як єдно слово, напр.: *Тва- риш ся, якбы ты о тім ани не знав. Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросних речіннях пишемо присловник **ЯК** і частку **БЫ** окреме, наприклад: *Не знаю, як бы я вам міг допомогти. Як бы сьте вы рїшыли тот проблем?*

Злучник **ЖЕБЫ** пишемо доведна, наприклад: *Жебы сьте здоровы были! Жебы тя хвороба пустила!*

Злучник **КІДЬ** з частков **БЫ (КІДЬ БЫ)** пишемо окреме, але стягнуту форму **КОБЫ/КІБЫ** пишемо доведна.

2.11 ЧАСТКЫ – партікулы (častice)

Частками ся называють неповнозначны незмінны слова, котры выражають доповнюючі смысловы одтїнкы цілых речінь, словоспоїнь і окремых слов, або повнять словотворчі і формотворчі функції. До групи часток входять незмінны і неповнозначны слова, котры:

а) беруть участь при творіню дакотрых морфологічних форм і форм речінь з різнородным значінєм іреальности (понуканя, условности, желаня);

б) выражають найрозманїтішы суб'єктивно-модальны характерістікы і оцінки речіня і єго членів;

в) беруть участь у выражіню ціля wypowiedжїня (вопросность) і при выражіню модальности речіня (підтверджїня і негованя);

г) характерізують діяня або став протїканя в часї, результатівности і нерезультатівности.

Часткы суть характерістічны тым, же все мають значїня одношіня: а) выражають одношіня діяня (ставу) к skuteчности; б) одношіня говорчого (бісїдника) к высловленому.

Зато, же не мають номінатівну функцію, не суть членами речіня, але другим словам у функції членів речіня придають доповнюючі смысловы одтїнкы. Од модальных слов ся одокремлюють тым, же вносять до речіня різны значїня суб'єктивного одношіня к wypowiedї.

2.11.1 Дїлїня часток подля штруктуры

З формального боку ся часткы дїлять на **першотворны** і **непершотворны**. К першотворным ся односять тоты, што не мають живе словотворне споїня і формалне соодношіня із словами других частей

речі, напр.: *бы, ге, гей, гы, же, ці, не, ни, най, нїт (нєт), уж, но, -то, -те, -ка, да-*. Вшыткы остатні часткы суть непершотворны.

З формального боку ся іщі часткы можуть ділити на:

а) просты, котры ся складають із єдного слова, напр.: *ага, гы, га, тадь, кідь, іщі, праві, як, ці, лем, лїпше, нияк, но, єднак, што, жебы, гадам, же, най, уж* + вшыткы першотворны і ін.;

б) зложены (котры ся складають з веще частей) тіпу: *далеко не, ай так, якраз, бог знає ці, што же, ці што, уж ай, лем-лем, так-так, нєт а нєт, ледва же, ледва не, як бы не, лем бы, лем жебы, най бы, хоць бы, што за, што з того же* і многы другы.

2.11.2 Класіфікація часток подля функцій

Подля функцій ся выділюють тоты тіпы часток: формотворны, словотворны, негуючі, вопросны, модалны і часткы-реплікы (підтверджуючі і негуючі).

1. К формотворным односime: *най, бодай, бы*.
2. К словотворным односime: *хоць-, да-, -сь, -то; ни, нї; не; ся*.
3. К негуючим часткам односime: *не, ни, ани, нїт (нєт)*.
4. К вопросным часткам односime: *а, ці, ці не, прецік, гей, хыбаль, што, но, га, гы, ці што, як, што за, што то*.
5. Модалны часткы вносять до речіня різны значіня суб'єктивного одношіня к wypowiedженому (емоції, волю і т. п.).
6. Часткы-реплікы выражають підтверджіня і негованя тіпу: *гей, нїт (нєт), так, добрі, справні, правда, самособов, як же, якраз, ску-точні, но правда, веру, верабоже, прісамбогу, акурат, божехрань, дайбоже* і т. д.; *нїт (нєт) = неправда, несправні, не може быти, нияк нєт, ани кус, деже, ани зашто, та де* і др.

Особите місто з того погляду забирають часткы-злучники, котры окрем модалного значіня мають і значіня (ці схопность) споєвати слова і речіня, напр.: *а, ай, все, гей, геле, же, кідь, лем, но і, просто, най, бодай, ці, так, так і, хоць, жебы, веру, верабоже, намойверу, беспо-хыбы* і др.

Также сі можеме інформації о частках іщі раз згорнути і увести, же:

Частков ся называють служебна, незмінна часть речі, котра при-дає єднотливим словам і цілым речіням розлічны смысловы одтінкы.

Частками бісідник (говорячий) назначує своє одношіня к wypowiedже-
ному, напр.: *Юрко має лем дві сестры. Юрко має аж (ай, і, іщі) дві сестры.* З того виходить, же до часток входять такы незмінны слова, котры берут участь як при творіню морфологічных форм, так і при творіню форм речіня із значінєм понуканя, условности, желаня, во-
просу, подтвердженія, негачіі, результатівности, нерезультатівности і т. п.

Подля штруктуры ся часткы ділять на: **просты** (*бы, гей, же, ці, не, ний, нїт/нет, уж, но, -то, -ак, да-, ведь, дас, лем, хоць, што, жебы, іщі/щі, ай, кідь і т. д.*) і **зложены** (*далеко не, так ай, ай так, што же, ці што, лем же, ці не, уж ай, уж-уж, лем-лем, то є, нїт а нїт/нет а нет, як не, лем бы, ний бы, хоць бы, што за, лем жебы не і много далшых*).

Подля функції ся часткы ділять на: **формотворны**: *ся, ний, бы, хоць бы, ний бы, лем бы.* Напр.: *Я бы написав. Лем бы діти были здравы. Вернути ся*; **словотворны**: *хоць, да-, -сь, -то, -ни/ні, -ле,* напр.: *хоць-хто, дашто, якийсь, ниякий, нїгда, ноле*; **негуючі (одрікаючі)**: *не, ни, ани, нїт/нет,* напр.: *Штудент не пришов на семінар. Не было чути ани муху літати*; **вопросны (звідалны)**: *ці, а ці, ці не, гей, хыбаль, што, но, га, ці што, як,* напр.: *А ці в літі сьме ся могли учіти, кідь было треба худобу пасти? Што за хлоп пришов?*; **модалны**: *гей, нїт/нет, а, ай, геле, же, кідь, лем, но і, ний, бодай, так, так і, хоць, жебы, вера, верабоже, но і т. д.* Напр.: *Мати уж дома? Гей/Нет. Ний ся ті выповнить твоє желаня. Бодай тя/ті... Не тобі бы бісїдовати, не їм бы слухати і т. д.*

Позіція часток в речіню є двояка: **препозітівна і постпозітівна.** Препозітівны часткы суть тоты, котры все стоять перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: *бодай, істо, лем, ний, но, так, як,* напр.: *Так кріч, ний ся ті озвуть. Як добрі, же вода лем по путь ся дістала і т. д.* Постпозітівны часткы суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко же го познать?*

Міджі частками і іншыма незмінныма частями речі є часто плыну-
лый переход, бо многы з них фунгують в речіню і як часткы, напр.: *ай* (злучник і частка), *за* (приназывник і частка), *добрі* (частка і прислов-
ник) і т. д.

В ролі часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: *што* (містоназывник і частка), *невроком, фраса, панебоже, досправ-
ды* (застыты формы назывників і часткы), *повіджме, бодай* (часосло-
во і частка) і т. д.

2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ

Частка НЕ ся пише доведна:

а) все тогды, кідь слово без негуючої часткы НЕ ся не хоснує, а то напр.:

- в назывниках тіпу: *неук, неборак, неборачка, небіжчік, небожатко (небожача), небогый, невіста, невольник, невралгія...*;
- в придавниках тіпу: *несений, негуючий, нервозный, невартый...*;
- в присловниках тіпу: *неварта, невроком і т. д.*;
- в часословах тіпу: *нежыти, ненавідіти і т. д.*

б) з префіксом **недо-**, кідь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокінчену) якість, напр.: *недоробок, недостаток, недоїдок, недоук, недогляд, недоносок, недопиток, недоплаток, недоросток, недоступность, недочути, недоварений, недоцінений...*

в) кідь частка **не** служить не на негованя чогось, але на виражіня нового синонімічного виразу, напр.: *неправда* (кривда, циганство), *несподіваня* (неочегованость, несподіванка, преквапліня), *неприятель* (недруг, противник), *нещастя* (недоля, біда), *невеселый* (смутий), *невеликий* (малый), *несмілый* (боязливый), *недалеко* (близко), *недобрый* (злый), *небісідливый* (тихий)...

Частка НЕ ся пише окреме:

а) з часословами і з часоприсловниками, напр.: *брат не спить (не їсть, не плаче, не сміє ся, не танцює); хлопці не ходять співавчі, не позераючі, не клячачі;*

б) з назывниками, придавниками, містоназыватьниками, чісловниками тогды, кідь ся тым розумить протиклад, протиставліня, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глибока, але плытка. (Але: Тот хлоп є невысокий.)*

в) з часопридавниками, кідь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *Тота ріка іщі цілком не замерзнула. Тото поле іщі ціле не зоране і т. д.*;

г) з чісловниками, містоназыватьниками і присловниками містоназыватьникового походжіня, напр.: *не еден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такый, не свій, не твій, не ёго, не лем...*

д) з предікативами виступаючіма в функції предікативного компоненту як часть предікативной основы (главного члена єдноскладного речіння), напр.: *не треба, не мож, не біда, не ганьба, не жаль, не му́ка, не страх, не сміх...*

е) в присловниках виражаючіх протиклад: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісідують не по німецькы, а/але...; співають не по словеньскы, а/але... і т. д.*

ж) в присловниках фразеологічного типу, напр.: *не до ладу, не до складу, не до смутку, не до сміху і т. д.*

Частка НИ/НІ/НІІ ся пише доведна:

а) з одпоруючіма (негуючіма) містоназівниками: *нихто, никого, нікому, ниякій, ніч, нічий* і їх падовыма формами;

б) з присловниками: *нигде, нияк, николи, ниодкы, нігда.*

Частка НИ ся пише окреме:

В одпоруючіх (негуючіх) речіннях, кідь ся **ни** (частіше **ани**) ужывать в функції злучника або зосилуючой часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки і т. д.*

ЗАДАЧІ

1. Яку функцію повнить лексема **же** в уведжених речіннях:

Же ся не ганьбиш! Же мі то николи не пришло на розум. Мене же вылучать із школы? Же бы то была правда? Я же не мам правду? Же сьте конечні пришили!

2. Утворьте речіння із слідуючіма лексемами і встановте, якыма частяма речі виступають у вами створенім речіню: *якбы, як бы, кобы, кідь бы, жебы, лемже, лем жебы, як же, якже, будь як, будь як будь.*

2.12 ЧУТЕСЛОВА – інтерєскції (citoslovcia)

Чутесловом ся называють часть речі, котра служить на виражіня розлічных прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульзів, звукового наподобніня, різного почутя і інтенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутеслова можеме поділити на такы, як:

1. Выражаючі чувства і переживаня: *а!, ах!, ох!, ай!, ой!, о!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, красота!, на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!, свинство!, страх!, тфу!, файн!, фігу!, фуй!, чорта!, нїт/нєт!, юй!* і т. д.

2. Выражаючі, окрем покриків, выкликів і под., тыж розлічны проживаня общеприятима словами і виражінями, главно в контактованю міджі людми, напр.: *дякую, перебачте, збогом, вишитко добре (вишиткого доброго), щастливу путь (драгу), грапулюю вам* і т. д.

3. Окрему групу вытваряють чутеслова, выражаючі вызваня або спонуку (понуканя) к діяню: *гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!*

4. К тій групі мож однести і призывны слова к звірятам тіпу: *кіц-кіц!, цін-цін-цін!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач!* і др.

5. Окрему групу творять слова звукового наподобніня тіпу: *бе-е!, ква-ква!, кікі-рікі!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, пі-пі-пі!, тік-так!, ха-ха-ха, хі-хі-хі, цінгі-лінгі, гав-гав-гав!* і др.

6. К звуконаподобнюючим чутесловам ся прилучають і часословны чутеслова тіпу: *клоп, бух, бум, скок, бац, бреньк, щіп, раф* і многы далшы.

Позначка: При правописі інтерєскцій ся треба притримувати прикладів, уведжєных в єднотливых пунктах їх опису.

3 Морфонологія

(Основны інформації)

Морфонологія є розділ лінгвістики, в котрім ся досліджують елементи штрктуры **морфів, морфем і словоформ**, точніше – їх фонемна штрктура, їх алтернація в тотожных елементах і їх споєваня на стыках морфем. Морфонологія стоїть десь міджі **фонологіов і морфологіов**. Кідь фонологія досліджує фонемы як такы в системі языка і їх функції в даній системі, а морфологія досліджує форми словозміны в системі языка, так морфонологія досліджує фонемы в їх соодношіню з морфемами і словоформами. Як справно твердить Ю. С. Степанов (1975, с. 111), морфонологія стоїть десь в середині пути міджі фонологіов і граматіков з єдиніцїв ей выскуму – морфом, котрый є гранічнов значімов частїв слова або словоформы, т. є. частїв слова далше неділимов без страты свого значіня. Нато, жебы пройти путь од фонології ід граматіції, не є важне знати, яке є конкретне значіня морфа, лем є важне знати, ці тото значіня екзістує або нїт. Обсяг значіня ся потім одкрыє на пути од слова ці словоформы ку граматіції.

Термін **морф** (і остатні терміны з ним споєны як **аломорф, варіант морфа** і іншы) были зареєстрованы в лінгвістіції релатівно недавно (в 40-х роках 20. ст. в америцькій дескріптівній лінгвістіції), зато панує іщі шырока різнородость в толкованю понятя морфонології і ей основної єдиніці – морфа. З нашого погляду в сучасности в лінгвістіції переважує замір, **вычлєнити шырше учіня о значімых (významových) частях слов ці словоформ морфах і морфемах, а то – морфеміку. Тоты значімы части слов/словоформ (котры суть предметом баданя морфонології) ся можуть досліджувати з різних поглядів: з погляду штрктуры (будованя) морфів і з погляду формальных закономірностей, характерізуючіх споєваня морфів у словоформі. Фунгованя морфем – то уж є предметом словотворіня і словозміны (формотворіня). З того можеме зробити яснє заключіня: Морф ся стає морфемов аж при ёго фунгованю у словотворіню і формотворіню.**

К установлїню морфа можеме дійти з двох боків: од векшых єдиніць як є він самотный – од слов, словоформ і словных споїнь і од єдиніць меншых од нёго – звуків і фонем. Мы рішыли преферувати першы способ.

Записати морф можемо розлічними способами:

а) визначувати каждый варіант фонемы в морфі – алофон (алофонный запис); б) записувати лем фонемы морфа (фонемный запис); в) хосновати звичайный орфографічний запис, напр.: *ряд* – *p'at* – *p'ad*; *дітський* – *d'it'-k-ыj* – *d'it'-sk-ыj*.

Далше є потрібне дати курту характерістіку прінціпів виділення морфів в словоформах, стотожнення слов і морфем а тыж указати рекомендованы виды морфем.

Морфы ся виділюють із зложія словоформ. Словоформа є една із маніфестацій (видів екзістенції) слова. Словоформа ся виділює в тоці речі як значимый одрізок, характерізований двома даностями: 1. релатівнов свободов переміщія в тоці речі; 2. непроникливостєв (непропускностєв), т. зн. неспособностєв впускати дну до себе даякы значімы одрізки речі, маючі першу даность – свободу переміщія в тоці речі. У сінсемантичных слов перша даность ся проявлять барз огранічено, або ся цалком не проявлять. Напр., споїня: *хыжа стоїть на бережку* – ся складать із штирєх словоформ: 1. **хыжа**, 2. **стоїть**, 3. **на**, 4. **бережку** – бо каждая з них має істе (даяке) значія, при чім одрізки того споїня *хыжа*, *стоїть*, *на бережку* суть способны переміщувати ся односно єдного к другому (порів.: *на бережку стоїть хыжа*, *стоїть хыжа на бережку* і т. п.). Лемже одрізок *на бережку* може впускати міджі себе другы (іншы) слова, про котры є характерна перша даность значімого одрізка словоформы (порів.: *на высокім бережку*, *на маленькім бережку* і т. п.), што нам потверджує, же „на“ не діспонує першов даностєв словоформы, але і так є самостатным одрізком току речі.

Порівняня семантично і формално соодносных (помірных) слов і словоформ указує на граніці їх значімых частей. Лінгвісты то демонструють звичайно на формах різних автосемантичных частей речі (порів. напр. Ю. - С. Степанов, 1977, с. 112; академічна *Mluvnice šestiny* 1986, с. 178; академічна *Русская грамматика* 1980, с. 172-190 і іншы). Мы сі то укажеме на прикладах порівняня адъективных словоформ типу *твердоватый – твердовата – твердоватого; тісноватый – тісновата – тісноватого (глуховатый, туповатый, узковатый* і т. д.), котры доволюють в них виділити общу значіму часть *твердоват-, тісноват-* і т. п. і єднакы значімы части *-ый, -а, -ого* і т. д. Лемже тоты єднакы части можеме виділити і в словоформах типу *старый – стара – старого; нов-ый, нов-а, нов-ого* і т. д. Сучасні але порівняня слово-

форми типу *глуховатый* із словоформами типу *глух-ый, глух-а, глух-ого; нов-ый, нов-а, нов-ого* дає можливість в першому типі прикладів словоформ виділити аж три значимі частини: *глух-оват-ый*, а в другому лем дві: *глух-ый, -а, -ого*.

Далше членення даного типу словоформ не є можливе, зате ж ніякий другий звуковий комплекс виділюваний в тому типі словоформ не володіє таким значенням, котре б виступало складовою частиною (súčást) слів указаного типу. З того виходить, же виділювані значимі складові частини даного типу словоформ суть мінімальні.

Мінімальна значима частина словоформи, найменша одиниця плану вираження, котру є можливе сооднести (стотожнити) з обсяговим планом ся називають морфом.

За морфи ся узнавають лем неперерывані послідовності (слідуючі за собою) фонем.

Подобний опис і становлення морфа найдемо і в чеській академічній граматиці (М' 1986, с. 177 і далше), де ся говорить, же кідь розчленюємо поступно слово (словоформу) на все менші безпосередні складові частини, дійдемо к найменшим частям, котрі іщі мають знаковий характер, т. зн. же суть іщі охарактеризовані як з боку вираження, так з боку значіння: „Takové nejmenší části mající svůj výraz a význam, vyčlenitelné na základě jejich opakování (v různých kombinacích) v jiných slovních tvarech, nazýváme morfy.“

Може іщі інакше б ся могли увести, же морф є єден із формальних підвидів морфеми ці видозмін морфеми, виступаючий в різних словах і словоформах. То значить, же морф і морфема суть соодносні (súvisiace) языкові одиниці: морф є лінійна одиниця і може бути безпосередньо виділена в тої речі, а морфема є обобщена (згорнута/zovšeobecnená) одиниця, котрою конкретними представителями суть морфи (або аломорфи) (*стіл-, стіл'-, стол-, стол'-: стіл-0, стіл'-ці, стол-ик, стол'-ар*). З того зробимо іщі єдно заключіння, же морфема ся виділює в слові тогды, кідь в словоформах даного слова ся дасть виділити хоч лем єден морф даної морфеми.

Словоформа ся може скласти лем з єдного морфа (*гнедь, на, бац*) або з декількох морфів (*нес-у, вод-иц-я, писа-тель-к-а*).

Морфи, з котрих ся складають словоформи русинського языка, ся ділять на коріньові і афіксальні. Афіксальні морфи наслідно ділимо на префіксальні, суфіксальні, інтерфіксальні, постфіксальні і флексійні.

Коріньовий морф ся становлює через поняття основи, а основа – через поняття флексійного і постфіксального морфів.

Флексійними морфами в русиньскім языку суть такы морфы, взаємна заміна котрых у словоформах приводить к зміні роду, числа, паду і особи, напр.: *жен-а́, же-н'ы, жен-у́...*, *жён-ы; червен-ый, червен-а, червен-е, червен-ы; пишу-у, пиш-еш, пиш-е, пиш-еме* і т. д. Кожда словоформа русиньского языка обсягує в собі не веце як єден флексійный морф. Флексійны морфы стоять звичайно на кінцю словоформи. По них в словоформах можуть стояти лем морфы типу **-сь, -ська** (*який-сь, хто-ська*).

Основов словоформи ся называють тота часть словоформи, яка зістає по одторгнутю флексійного морфа і постфіксального морфа. При хыбіню тых морфів основа є матеріално згодна із словоформов.

Коріньовий морф є тот морф, котрый є повинно притомный в кождей словоформі і може ся дочіста згоджувати з основов.

Афіксалны морфы – то суть морфы, неповинно притомны в кождей словоформі і в повности ся нігда не згоджують з основов.

Афіксалны морфы, находячі ся в складі основи перед коріньовым морфом, ся называють **префіксалными морфами**, а находячі ся міджі коріньовым морфом і флексійным морфом ся называють **суфіксалными морфами**. Афіксалны морфы, стоячі міджі двома коріньовыми морфами ся называють **інтерфіксалными** (споюючіма) морфами.

З погляду значіня, коріньовы морфы суть протиставлены афіксалным морфам тым, же коріньовы морфы суть лексичным ядром словоформи, яке несе єй основне, емінентне значіня. Опроти тому, афіксалны морфы мають в словоформі доповнююче, помічне значіня – будь словотворне або граматичне (формотворне), веце обще, як коріньовий морф даной словоформи.

Зосполчіня (споїня) морфів, выступаючіх в розлічних словоформах, вытварять морфему тогды, кідь тоты морфы суть в одношіню єден к другому аломорфами або варіантами.

Зосполчіня коріньовых морфів (ай аломорфів або варіантів) вытварять коріньову морфему або корінь словоформи. Споєность таких самых афіксалных морфів вытварять афіксалну морфему або афікс. Односно їх положіня ці міста в словоформі ся выділюють такы виды афіксів: **флексія (закончіня), постфікс, суфікс, префікс (предпонка) і інтерфікс (споюючий афікс)**. Морфема може быти представлена і

єдиним морфом (нелем зосполчінєм), напр.: префікс **вы-** (*вылетіти*), часословна флексія **-у** (орфографічно **-у** і **-ю**: *нес-у*, *кур-ю* ітд.).

Вшитки морфемы ся ділять на вязаны і вольны (невязаны). Вольны морфемы суть такы, што мають хочьлем єден морф, матеріално згодный з основов словоформи (напр. морфема **-рук-/-руч-**, де перший з морфів фунгує в основі слова *рук-а*, а далший все в споїно з іншыма морфами основы: *руч-к-а*, *руч-н-ый* і т. п.). В функції вольных морфем можуть выступати лем коріні словоформ. К вязаным морфемам ся односять ушитки афіксалны морфемы.

Слово (лексема) ся в русиньскім языку з граматічного погляду становлює як зосполчїня словоформ, основы котрых суть тотожны подля значіння і складають ся з тотожных або близьких по формі морфів, при чім самотны словоформи ся розлічають флексійныма морфами або морфами, котры ся споюють до суфіксів, называных словозмінныма. Слово може быти представлене і єдинов словоформов, напр.: *раз*, *у*, *но*, *жаль*, *ніт* і т. д.

Поки іде о подмінки ужываня морфів, так в одношіню єден к другому різны морфы єдной морфемы (а то той самой) суть або аломорфами, або варіантами (аломорф – од грець. слова *allos* – інший.)

Аломорфами той самой морфемы суть морфы, характерізованы єднозначно такыма признаками (розознаками):

1. Даны морфы мають тотожне (ідентічне) значіння.

2. Тоты морфы суть формално (фонематічно) близькы, під чім треба розуміти часточну ідентічність фонем і їх наслідования при таких розділох: а) на місті даякой фонемы неєднофонемного морфа в другім морфі ся обявлять інша фонема, напр.: *низ-к-ый* – *ниж-ин-а*, *с-кос-и-ти* – *с-каш-а-ти*, *молоко-о* – *молоч-ник*, *нос-и-ти* – *нош-у* – *вы-наш-ам* – *вы-нес-ти* і т. д. (подробніше позерай: Алтернація, Ін: *Граматіка русиньского языка*, 2015, с. 42 - 49); б) єден з морфів творить часть другого, будучи меншым од нёго на даякый одрізок, творячий ёго зачаток або конець, напр.: **-ова-**, **-ва-**, **-а-** (*высып-ова-ти*, *спозна-ва-ти*, *высып-а-ти-*; *од-*, *одо-* (*од-копнути*, *одо-знати*); в) єдна із середушніх фонем морфа хыбує в другім морфі (*сон* – *сна*, *день* – *дня*, *пень* – *пня*, *называти* – *назвати* і т. п. – подробніше позерай: *Граматіка русиньского языка* 2015, с. 42).

Указаны признаку можуть фунговати каждый особітні або і ведно, напр.: *писати* – *пишу*, *отець* – *отчий*, *перу* – *прати*, *зову* – *звати* і т. д.

К тому пункту ся жадать припоїти дві **позначкы**.

а) Незгода согласных фонем, протилежных по твердости/мягкости, не порушує формалну близкось морфів. Напр. морфы *бра-*, *бер'-*, *бер-* (*брати*, *берь*, *бере*) признаєме формално близькыма (т. є. аломорфами).

б) Семантично тотожны (єднакы) морфы, выступаючі в словоформах того самого слова, суть аломорфами независло од того, ці вни суть формално близькы або нїт (*ід-у/їд-у* – *ішо-в/їшо-в* – *иш-ла/їш-ла*).

3. Суть позиції, в котрых не може фунговати (выступати) даякый з морфів, бо ёго фунгованя є подмінене сусідніма морфами. Тота подмінєность може быти двояка:

а) Формална розділность морфів, котра є подмінєна формалнов штурктурув сусідніх морфів – фонемным зложінєм їх зачаточной або кінцёвой части, зложінєм складів або характером акцента. Напр., з двох аломорфів єдной морфемы *-ств(о)* і *-еств(о)*, тот другый може стояти (фунговати) лем по морфах закінченых на свистячий (шыплячий) согласный, але першый не має такы огранічіня, напр.: *новшество*, *божество*, *торжество* і т. п., але – *богатство*, *братство*, *духовенство*, *выдавательство* і т. д. Далє, напр., уміщія морфів префіксалных морфем типу *в-/во-* *од-/одо-* і т. п. є подмінєне множеством і якістєв зачаточных фонем тых морфів, котры слїдують по них. Подобно є подмінєне поужытя многих суфіксалных морфів єднотливых частей речі. Напр. демінутівы жєнь. р. з єдного боку хоснують суф. *-к-*, *-очк-*, *-оньк-*, а з другого *-єнк-*, *-а (-я)* і т. д.

Тота проблематика собі жадать подробный выскум в розділі словотворїня і формотворїня. На лїпше порозумлїня даного тверджїня уведьме іщі приклад із формотворїня: суфіксалны морфы часослов типу на *-а/-ај-*, *-е/-еј-*, *-и/-иј-*, *-у/-уј-* ітд. в формах часованя суть розміщєны так: морфы, што ся кінчать на *а*, *е*, *и*, *у*, і ітд. выступають в позиції перед согласныма, а морфы закінчены на „ј” выступають перед гласныма, напр.: *гра-ти* – *грај-уть*, *гни-ти* – *гниј-уть*, *ду-ти*, *біліти* і т. д. **Позначка:** В орфографічній подобі одповідны основы суть ідентичны, напр.: *гра-ють/гра-ла*, *гни-ють/гни-ла*, *ду-ють/ду-ла* і т. д.

б) Формалный розділ не є споєный з формалнов штурктурув сусіднёго морфа, але із сусіднім морфом в цілости як носитєлєм істого значїня. Так напр., суфіксалный морф адьєктивів *-н-* не може стояти по хоцькотрім із суфіксів *-іст-/ист-*, *-іст'-/ист'-* – тогды, кідь тот належить ід субстантивным основам. В тых припадах в адьєктивах фунгує

морф **-ічн-** (хочь в бісідній речі го замінює скоро все словакізм **-іцк-/іц'к-**): *песімістичный, ідеалістичный, фантастичный* і тд. Лемже в інших морфах і їх споліках, закінчених на **-ист-/іст-** може морф **-н-** без проблемів стояти, напр.: *ненавистный, очістный* і т. д. При подробній аналізі бы подобних прикладів мож было найти много.

Коріньова морфема часослов тіпу *заморозити – заморозжовати, загородити – загороджовати* і т. п. є в інфінітиві представлена двома аломорфами **-мороз-/морож-, -город-/городж-**, які стоять перед суфіксальними морфами розділних значінь **-и (ти)** і **-ова (ти)**. Коріньова морфема слов *рук-а, руч-к-а, руч-іц-е, руч-н-ый* є представлена аломорфами **рук-** – перед ушійткима флексіями окрем флексії **-і** (де ся жадать морф **руц'-**), **руч** – перед суфіксальними морфами **-к(а), -іш(е), -н(ый)** (*ручка, ручище, ручный*). Коріньова морфема, выступаюча в слові *высокий*, може быти представлена перед різними морфами в розлічних словоформах неєднакими морфами (**высок-, высоч-, выш-, высот-**), напр.: *высокий, высота, высочізный, высочіна, вышина, вышка, высочество* і т. п. З представлених выше прикладів є можлие зробити таке заключіня: **Морфы, маючі тотожне значіня, формалну (фонематічну) близкость і взаємно замінюючі єден другого в окружіню тых самых морфів суть варіантами морфемы.**

Варіанти ся ділять на повны і часточны. Повны варіанти суть тоты морфы, котры заступують (замінують) єден другого (або інакше – взаємно ся замінують). Таки суть, наприклад, флексійны морфы **-ах/-ох, -ам/-ім, -ыми/-ыма** і іншы.

Часточними варіантами называєме морфы, взаємно ся заміняючі лем в окружіню части морфів, кідь залежать од їх формальной штурктуры (як было уведжене в 3.а). В окружіню остатніх морфів фунгує лем єден з часточных варіантів, напр. морфы **-н'-(а), -ін'-(а)** фунгують так: **-н'** – лем в позиції по гласных, **-ін'** – лем в позиції по согласных.

Часточны варіанти морфемы суть єдночасно і аломорфами, бо в єдних позиціях выступають (фунгують) як аломорфы, а в інших – як варіанти. Морфы – варіанти, таксамо як і аломорфы, суть тотожны по значіню. Лемже слова з розділними аломорфами і варіантами творячі єдну морфему, можуть ся одлічати штілістічно.

З погляду способности взаємной заміны в окружіню тых самых морфів (у вольнім чередованю), морфы той самой морфемы можеме розділити на три тіпы:

1. Морфы, які не можуть замінити один одного в оточінні тих самих морфів (аломорфи³⁴).

2. Морфы, що ся можуть взаємно замінювати в оточінні частин морфів (часточні варіанти).

3. Морфы, які можуть замінити один одного в оточінні хочьких морфів (повні варіанти).

Аломорфи і варіанти той самої морфеми можуть фунговати як во формах того самого слова (напр. *нош/-нос-*: *ношу, носиш*; *-ак/-ац-*: *воак, вояци*; *-іст'/-ост-*: *радість, радости* і т. п.), так і в розділних різнокорінєвих словах, наприклад, *-ова-*: *майстровати, кралёвати, пысковати, схвалёвати* і т. д.

Вшитки тоты аломорфи (варіанти) ся можуть загортати (зачленёвати) до той самої морфеми. Так напр., суфікс субстантивів муж. роду із значінём зменшености має наслідовні аломорфи: *-ок/-ик/-чік/-очок*:

1. в різних словах а) різнокорінєвих: *кілок, столик, погарчік* і т. п.; б) єднокорінєвих: *дубик і дубочок, листок і листочок, погарик і погарчік* і т. п.; 2. во формах тих самих слів: *столик, столика, столики; стилчік, стилчіка, стилчіки* і т. д.

В *Граматіці русиньского языка* (2015) в розділах о фонології, словотворінні і морфології суть уведжены аломорфи афіксальних морфем хочь під іншима термінами, фунгуючих в різнокорінєвих словах, а таксамо вшитки варіанти афіксальних морфем. Опис аломорфів корінєвих морфем і афіксальних морфем, фунгуючих в різних формах єдного слова є становлений морфонологічними проявліннями, підтвердженыма тым або іншим характерістичным фунгованём різних афіксів (алтернація, скорочіння або стягнуття основ і т. п.), што є тыж до значной міры описане в указаных одповідных розділах.

Вшитки афікси і словоформи языка творять єдину сістему, в котрій ся семантично і формально близкы афікси і словоформи находят в одношіннях будь функціональной тотожности або в протиставлености. Взятя до увагы тих сістемовых одношінь вносить істе доповнїня тих установлїнь, які суть сформулованы выше:

1. Слова, які ся односять к єдному граматічному класу, т. є. частин речі, мають єднородну гарнітуру (єднородный комплет) словоформ.

34 Тоты морфы ся але можуть находити в оточінні єднаких фонем (в єднакій фонологічній позиції), напр.: *розогрівати і розгрібати, зобрати і зберати, вымітовати і вмітовати* і т. д.

Наприклад субстантиви мають звичайно дванадцять словоформ в згоді із їх змінёванём подля чисел і падів. Тоты словоформи єдного слова мають формално тотожны або близкы морфы основы. Але стрічають ся і словоформи з такыма формами, якы не мають формалну близкость, но повнять такы самы функції, якы ся звичайно выражають формално близкыма або тотожныма морфами в різних формах того самого слова. Подобны словоформи входять до той сістемы єднородных словоформ, яка є характерістична про слова даной части речі. Словоформи з такыма морфами (семантично тотожныма, но з хыбуючов формалнов близкостёв), ся узнавають за форми єдного слова, а самотні такы морфы за аломорфы єдной морфемы. Такыма суть, напр. коріньёвы морфы *id-/ïd-* з єдного боку і *ïшо-/ïшо-* з другого боку (*id-у/ïd-у – ïшо-в/ïшо-в*). Таксамо, напр., суфіксалны морфы *-ова-і-уј-/іј* в часословах тіпу *куп-ова-ти – куп-у-ју, малёвати, танцёвати, хыбовати* і т. д.

Основаы того самого слова, обягуючі коріньёвы морфы якы не мають формалну близкость, напр.: *чоловік – люде, їти/їти – їшов/їшов, мы – нас* і т. д. ся называють суплетівныма морфами.

2. Кідь дакотре значіня (граматічне ці словотворче) ся звичайно в сістемі языка выражать афіксом (флексіов, суфіксом, префіксом) або входить до шору істых, протиставленых єден другому, граматічных значінь выражанных афіксами, так при хыбіню такого афікса і будьякых інших формалных средств, є ту зьявне значіме хыбіня афікса, тогды дане значіня є выражене нуловым афіксалным морфом. За нуловый треба вважати суфікс, хыбуючий в прикладах тіпу *кум-а, маркіз-а* і т. п., утвореных од субстантивів муж. роду, што видно з порівняня з прикладами тіпу *штудент-к-а, учитель-к-а* і т. д. Нулову флексію находиме у фомрах генітиву мн. ч. словоформ тіпу: *рук, стїн, ніг* і т. д., што видиме на сістемі форм тых субстантивів, напр.: *стїн-а, стїн-ы, стїн-ї... стїн-0*. Нуловый словотворчий суфіксалный морф можеме выділити в основі презенса часослов тіпу *буд-и-ти, суд-и-ти/буджу-у, судж-у* і т. д. в порівняню к часословам тіпу: *біл'-и-ти/біл'-іј-у*, де суть суфіксы во вшитых формах. Приклады нулового флексійного морфа суть часты в нашім языку напр. при творіню трёх тіпів форм імператіву: *встан'-0, зроб'-0, читај'-0* і т. д. Графічне означіня нулового морфа є звичайно – 0. В орфографії зістає невыраженим.

ЛІТЕРАТУРА

Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Сучасный русиньскый списовный язык. (Высокошкольскы учебны тексты)*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інститут русиньского языка і культуры, 2009.

Jabur, V.: K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. In: Magocsi, P. R.: *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York: Columbia University Press, 1996.

Vaňko, J.: *The Language of Slovakia's Rusyn*. New York: Columbia University Press, 2000.

Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшів: Русиньска оброда, 1994.

Латта, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Пряшів: СПН ОУЛ, 1991.

Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 1994.

Жилко, Ф. Т.: *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка, 1969.

Панькевич, І.: *Українські говори Підкарпатської Руси, № 1. Морфологія*. Прага, 1938.

Magocsi, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньскый язык*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.

Jabur, V.: *Русиньскый язык (выбраты канітолы)./ Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004.

Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Русиньскый язык про 1. – 4. класы середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

Ябур, В. – Плїшкова, А. – Копорова, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

Ябур, В. – Плїшкова, А. – Копорова, К.: *Граматіка русиньского языка*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.

СЛОВОТВОРІНЯ

Анна Плїшкова

1 Теорія творіння слов

1.1 Діліня засобы слов (словной засобы) з погляду утворености

Словна засоба языка (лексіка) є отвореный комплекс єднословных і вєсєсловных лексичных єдиниць. З їх помочов чоловік як член той або іншої языковой громады охоплює реальный або віртуальный міомязыковый світ. Называня (роменіваніє) є основный спосіб, яким познаваючий чоловік інтелектуально приймає окремы явы світа – ці в процесі їх познаваня, або в процесі їх творіння. Названя є зачатком (*Што то є?*) і завершінєм (*То є...*) познания як акту і процесу. То значить, же **лексичны єдиніці (лексемы) суть основными інструментами (prostriedkami) вербалізації познаного.**

Лексема є основный языковый знак. Складать ся з вонкашнєй форми (**дєсїгнатора**) і штрктурованого обсягу (**дєсїгнату**). **Вонкашню** форму творить ряд **фонем**, реалізованих в устній комунікації в подобі ряду гласок а в писмовім прояві як ряд **графем**. Так характерізований обсяг лексемы звичайно называєме **лексичным значінєм**.

Лексичне значіння може у свідомости носителів языка выступати як внуторно неросчлененый, респ. єго росчлененость не мусить быти языковима інструментами назначена. Обсяг лексем *ягода, слон, высокый, добрый, спати, завтра, три, што* і многих інших перціпієнт розумить як цілок і не потребує знати, чом є дєсїгнанором (назвов) даного дєсїгнату (обсягу) якраз тота, а не інакша вонкашня форма. То значить, же про нєго нїт прічинного одношіня міджі дєсїгнатом (обсягом) і дєсїгнатором (назвов), т. є. не кладе собі вопрос, напр. „Чом слон має назву слон?“ Одношіня міджі дєсїгнатом і дєсїгнатором ся розумить як **любовольне**, респ. арбітрарне, а слово як **немотівоване**.

На розділ од увєдженых лексем, слова, напр. *ягідка, слонїця, завысокий, недобрый, поспати, завтрашній, третій, хоцьшто* і т. д., але ай *ягодовий, слонячий, вышка, подобріти, заспаний, дозавтра, тройка, штото* і т. д., перціпієнт може розуміти як носителів внуторно росчлененых обсягів, причім тота росчлененость є назначена окремыма языковима інструментами. Слово *ягод-ка* своєв **формов і значінєм** указує на слово *ягода*, але сучасно ся одбидвوما компонен-

тами од нього лишить (*ягод-ка* = мала ягода). Podobно *слоніця* = саміця слона, *завысокий* = надміру високий і т. д. При тих словах уж вопрос „Чом дане слово ся зве так?“ має змысел, одношіня міджі десігнатом (обсягом) і десігнатором (вонкашнєв формов) мож высвітлити, новы слова суть з боку значіня і форми **мотівованы** іншыма словами. Їх екзистенція є основана на принципі **словотворной мотівації**.

Єднословны лексеми суть будь словотворно **немотівованы**, або **мотівованы**. Чеський лінгвіста Віліам Матгеузіс назвав **немотівованы** слова терміном **значковы** (суть то як кібы наліпки або значкы называного яву), **мотівованым** дав назву **описны** (названий яв коротко описують).¹ Мірка заступлїня обидвох тіпів слов у розлічных языках є розлічна. В языках флективного тіпу, ку котрым належить переважна часть славянських языків, є мірка заступлїня значковых і описных слов у словній засобі приближно 1 : 2, т. є. єдну третину творять слова значковы а дві третини слова описны.

Слова з ядра словной засобы, т. є. найфреквентованішы, котры знають і вживають вшиткы носителі языка, суть переважно **немотівованы**. Зато переважно они суть базовыма (мотівуючіма) словами (**мотівантами**), од котрых ся творять мотівованы слова (**мотіваты**).

Приклады уведжены высше указують, же на порозуміня і ефектівне вживаня єднословных лексем не треба, жебы были словотворно мотівованы. Значіть, же словотворна мотівованость описных слов є **надбыточным (редундантным)** явом. Але має своє значіня при переданю лексічного значіня менше знамых або менше фреквентованых слов. Кідь ся при порозуміню даякого тексту перціпієнт стрічать зо словом, котре передтым не знав, може холем згруба становити єго значіня з єго словотворных компонентів, кідь тоты корешпондуєть зо словами єму уж знамыма, порів. напр. слова *говорця* (тот, хто за дакого говорить), *передновембровый* (такый, котрый ся став перед новембром), *одзатковати* (вытягнути затку). То значіть, же словотворна мотівованость приносить „главну інформацію“, т. є. счаси назначує лексічне значіня слова доты, погы то є потребне, т. з. погы ся слово не стане знамым і не зачне ся часто вживати, же „помічниці“ словотворного назнаку лексічного значіня страчають в нїм свою функцію. В такім припадї словотворна мотівованость слова поступно слабне, а може ся і стратити – настає **демотівація** лексеми.

1 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 24.

Кожде словотворно мотивоване слово переходить цікличним процесом од мотивованости к немотивованости, тзв. **демотівачним циклом**. Мотивованість і немотивованість лексем суть два крайны полы, міджі котрыма є ряд міджіступнів. Од немотивованых слов ся одводжують словотворно мотивованы слова; спочатку їх словотворне значіння совпадають (кгує са) з лексичним значінєм (*двойевровка* – двойєврова монета, *руськопотоцький* – звязаний з Руськым Потоком, *одвапнити* – забавити вапна і ін.). В процесі хоснованя слова в контексті ся ёго значіння мінить, лексичне значіння ся од словотворного одхылять і набывають над ним перевагу, іде о тзв. **лексікалізацію** (*сердце* → *сердечный*: „милий, приятельский, щірий“). Тото прикриття мотивачных одношінь може піти аж так далеко, же лексичне значіння слова ся ставать до протикладу із значінєм ёго словотворных частей (компонентів). Наприклад, слово *добродруг* в сучаснім языку не має значіння корешпондууюче з ёго компонентами („добрий друг“), але має значіння „побігайко, авантюжник“ – з пейоратівным зафарблїнєм.

В довшім часовім періоді можуть настати і формалны одхылїня в порівнянню з мотивуючим словом, то значить же мотивованість слова слабне, або може і цалком зникнути. У многих слов уж лем етімологічна аналіза може одкрити їх первістну мотивацію: *стіл* (первістно корешпондовало зо словом *стелити*), *стром* (корешпондовало зо словом *стырмый*), *корыто* (корешпондовало зо словом *(с)кора*). Тота **страата формалного і семантінчого одношіня** міджі мотивуючим і мотивованим словом ся зве **демотіваціов**. Слова як *стіл*, *стром*, але напр. і *дар*, *корыто*, *мотуз* і др. были первістно (генетічно) мотивованыма, але в сучаснім языку (сінхронно) суть уж немотивованы. Міджі мотивованыма і цалком демотівованыма лексемами є много слов, котрых мотивачны одношіня суть в сучасности веце або менше неясныма, т. є. проявлять ся на них бівший або менший розпор міджі генетічнов і сінхроннов мотиваціов.

Демотівація ся може проявити:

● **на уровни формы:**

- хыбить мотивант, напр.: *вівторок* (порів. рос. *второй*),
- первістный мотивант ся высунув на периферію засобы слов, напр.: *гудак*, *гудаци* (часослово *гудати* днесь ся рідко вживають),

- формалны элементы словотворной шструктуры ся стали нежывыма, напр.: *костра*, *мертвола* (первістны суфіксы -ра, -ола ся заховали лем в мало словах);

● **на уровни значіня:** лексічне значіня слова ся веце або менше одхыляють од значіня сігналізованого ёго словотворнымі компонентами. Напр. *столярь* не є лем „особа, яка выраблять столы“, *писатель* не є лем „особа, котра хоцьшто пише, *головный* не є „такый, котрый ся дотыкать головы“, але „найважніший, основный, центральный“ і т. д.

Демотивація є часто наслідком довгодобого частого хоснованя слова, ёго бівшой фреквенції, ёго поступного переходу до центра словной засобы. Тым ся до словной засобы дістане далше немотівоване слово, котре ся стає оснований про взник новых словотворно мотивованых слов. Росте ёго **мотівачный потенціал**, т. є. способность быти основным словом на творіня новых, зась словотворно мотивованых лексем. Так напр. субстантивум *обчан* ся стало мотівантом слов *обчанка*, *обчанський*, *обчанство*, *обчансько-правный*; слово *громада* ся стало мотівантом слов *громадний*, *громадян*, *громадка*.

Словотворна мотивація є одношіня принайменшім міджі двома лексемами – мотівантом і мотіватом. Пару лексем звязаных мотівачным одношінем называеме **мотівачна пара**. Лексему, ку котрій в сінхроннім плані не мож прирядити мотіванта, не мож поважовати за словотворно мотивовану. Правда, найдеме сітуації, в котрых нераз не мож ясно становити ани мотіванта, ани смер мотивації. Тогды собі мож помочи дакількома правилами, і хоць треба памятати, же ани єдно з них не платить абсолютно і без вынятків.

1. Формалне правило

Формалне правило говорить, же з двох морфематічно і семантично корешпондуючїх слов є **мотівованим** тото слово, **котре є од другого ходем о єдну словотворно релевантну морфему богатше**.

Наприклад: слово *ніж-Ø* ся складать з коріньовой і релачной морфемы, к нёму близке слово *нож-ик-Ø* (малый ніж) з коріньовой, дерівачной і релачной морфемы. Можеме повісти, же сігналом одлишного значіня є дерівачна морфема -ик, о котру є слово *ножик* богатше. То значіть, же слово *ніж* є **мотівантом**, слово *ножик* є ним **мотівоване**. Мотівачне одношіня мож міджі нима назначіти так: *ніж-Ø*

→ *нож-ик-Ø*, респ. лем *ніж* → *ножик*, бо єднака релачна морфема в обидвох словах не сігнализує ніяку одлишність в значіню міджі нима, значіть є словотворно ірелевантна.

2. Семантичне правило

Семантичне правило говорить, же з двох морфематічно і семантично корешпондуючіх слов є **мотівованым** тото слово, **котре є од другого холем о єден семантичний або функчний признак богатше**.

Наприклад: слово *ножик* є од слова *ніж* богатше о семантичний признак „малый“, то значіть, же є ним і семантично мотівоване. Слово *сій-ба* называть тоту істу дію як часослово *сіяти*, але навیشه є носителём семантичного признаку „субстанчність“, зато є к часослову як „природному“ названю дії секундарне, то значіть, же є ним мотівоване. Мотівачне одношіня мож назначіти: *сіяти* → *сійба*. В обидвох прикладах богатше морфематічне зложіня мотівата в порівняню з мотівантом корешпондує з єго бівшов семантичнов, респ. функчнов богатостёв.

3. Правило семантичної пріоріты

Правило семантичної пріоріты говорить, же в припадї незгоды морфематічної і семантичної богатости близких (корешпондуючіх) слов (тотожна кількость словотворно релевантных морфем, або єдно слово є богатше морфематічно, друге функчно-семантично), пріоріты має семантичне правило; **мотівованым** є тот член мотівачной пары, **котрый є семантично богатший або функчно секундарный**, і хочь бы быв другый член морфематічно богатший.

Наприклад: Часослово *з-мін-и-ти* має о морфему веце як дієвый назывник *з-мін-а*, але субстантів є функчно веце затяженный (порів. *сіяти* – *сійба*), зато є часослово мотівантом а субстантів мотівантом: *змінити* → *зміна*. Але в парї *жен-и-ти ся* – *жен-а* смер мотівації є опачный, затоже часослово є семантично комплексніше: *женити ся* „брати сі (дакого за) жену“. Мотівачне одношіня мож назначіти так: *жена* → *женити ся*.

4. Штілістічне правило

Штілістічне правило говорить, же з членів мотівачной пары є **штілістічно безпризнакова лексема мотівантом, лексема з будь-яким признаком** (експресівным, штілістічным, теріторіалным, темпоралным) – єго **мотівантом**.

Наприклад: в парях *жена* – неутралне слово, *жінча*, експресівне,

тужыти – неутралне, *туга* – поетичне – суть штілістічно неутралны лексеми мотивантами а слова з конкретныма признаками ся розумлять як нима мотивованы. Мотивачне одношіня мож назначіти: *жена* → *жінча*, *тужыти* → *туга*.

5. Правило взаємной мотивації

Правило взаємной мотивації говорить, же кідь дві слова семантично і морфематично корешпондують, притім ани єдно не мож поважовати за богатше, респ. комплексніше як друге, предпкладаєме їх **взаємну мотивованость**.

Наприклад: субстантївы *сепарат-їзм-Ø* і *сепарат-їст-а* мають єднаку кількость словотворно релевантных морфем. Їх значіня мож высвітлити взаємнов мотиваціов: *сепаратїзм* є „пересвідчіня сепаратїстів“, *сепаратїста* є „сїмпатїзонт сепаратїзму“. Зато ту маєме пару звязану одношінєм взаємной мотивації: *сепаратїзм* ↔ *сепаратїста*.

Єднословны лексеми суть переважно залучены до одношінь словотворной мотивації: суть або мотивантами, або мотиватами, респ. мотиватами і мотивантами сучасно. Напр. в тройці лексем *образ* → *образок* → *образковий* є слово *образ* сїнхронно немотівоване а є мотивантом слова *образок*; тото слово є єго мотиватом, а сучасно є мотивантом адьєктиву *образковий*. То значіть, же мотивачна схема тых слов ся взаємно одлишує:

- Субстантїв *образ* має мотивачну схему: *Л* →
- Слово *образок* має мотивачну схему: → *Л* →
- Слово *образковий* має мотивачну схему: → *Л*

• Але напр. слова *марабу* (сорта боцяна), *манна*, *манчафт* і ін. в русиньскім языку не суть словотворно мотивованы, ани самы не суть мотивантами других слов. Тот їх знак мож назначіти мотивачнов схемов *Л*. Такых слов є в русиньскім языку барз мало, творять може 4% словной засобы, суть то переважно слова з перїферїї словной засобы, перевзяты або застарїлы.²

2 Попівнай: Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 27.

2 Основны тіпы словотворной мотивації

К основным тіпам словотворной мотивації належать:

а) Беспосередня (bezprostředná)/спосередкована (sprostředkovaná) мотивація: в ряді слов *співати* – *співак* – *співачка* є між словами *співати* – *співак* і *співак* – *співачка* одношіня беспосередній мотивації, між словами *співати* і *співачка* є одношіня спосередкованої мотивації.

б) Виходна (východisková)/невыходна (nevýchodisková) мотивація: в тім істім ряді слов є між словами *співати* – *співак* одношіня виходної мотивації (словотворно немотивоване слово *учіти* є на зачатку словотворного ряду), між словами *співак* – *співачка* є одношіня невиходної мотивації (обидві слова мають своїх мотивантів, т. є. ани єдно з тих слов не стоїть на зачатку словотворного ряду).

в) Єдина/повторна (víacnásobná) мотивація: *співати* → *співак* є єдина мотивація – мотиват *співак* має єдного мотиванта *співати*, але мотиват *стражник* є повторно мотивований словами *стражыти* і *страж*. Повторну мотивацію найдеме і в прикладах: *централізація*: *децентралізовати* → *децентралізація*, *мотивація*: *демотивувати* → *демотивація* і ін.

г) Регулярна (pravidelná)/нерегулярна (nepravidelná) мотивація: в мотивачных парах *співати* → *спів-а-к*, *нога* → *нож-ка*, *выстрелити* → *выстрел-О*, *ріка* → *річ-ный*, *смійный* → *зо-смійн-и-ти* є мотиват утворений регулярно, словотворны елементи ся навязують в згоді з системов, фонічны зміны (альтернації) між мотивантом і мотиватом суть в згоді з правилами альтернації русинського языка, зато ту говориме о **регулярній мотивації**. Але в таких прикладах, як: *мок-рый* → *мок-ну-ти*, *колід-ова-ти* → *коліз-ія* і др. суть розділы між мотивантом і мотиватом в даных парах спеціфічны, одхыляють ся од правил споєвання морфем або од правил альтернації, зато мають мотивацію **нерегулярну**.

Окрем словотворной мотивації в засобі слов фунгують і іншы тіпы мотивації. **парадігматична мотивація, звукова (імітативна), семантична, синтаксична, фразеологічна**. Правда, окремы тіпы мотивації суть предметом штудія розлічных лексікологічных дісціплін: парадігматичну, звукову а семантичну мотивацію штудує **лексична семантика**, син-

таксічну і фразеологічну – **фразеологія**.

Словотворну мотивацію штудує **наука о творінню слов**, т. є. **деріватологія**.

ЗАДАЧІ

1. Роздільте слова на мотивовані і немотивовані.

Ягода, мачка, око, сонце, сосновий, погарик, світлий, перстінь, позавчера, вечур, крайній, закуртый, предобрий, телячий, медовник, солянка, пасчаний, музикант, вчорашній, зозулька, кралёвна, стіл, столовати, царіця, косець, пец, дашок, крыло

2. Напиште мотиванта к мотивату.

Сердечный:

Образок:

Квіткований:

Книжковий:

Болячий:

Круглянка:

Перко:

Нога:

Столик:

Мама:

3. Напиште мотиваты к мотиванту.

Рука:

Папірь:

Ніс:

Сливка:

Мама:

Камінь:

Сестра:

Ворга:

Погар:

Пасха:

4. Назначте мотивачне одношіня (смер мотивації) міджі словами.

Стромик

стром

Грушка

грушковый

Скляняный

скло

Сивый

сивак

Телефон

телефоновати

Хыжа

хыжка

Сїяти

сїйба

Орьба

орати

Дївка

дївча

Хлопя

хлоп

*Шовінізм**шовініста**Комуніста**комунізм***5. Напишіть мотивачну схему слов.***Стіл:**Столик:**Папірь:**Столовый:**Папірик:**Рука:**Папірєвий:**Ручный:**Лев:**Ручка:**Купе:**Квітка:**Какаду:**Квітковый:**Манна:**Квіткований:***6. Становте тип словотворной мотивації.***(Б/С, В/Н, Р/Н, Є/П)**Доктор – докторка:**Грати – грач:**Грати – грачка:**Грач – грачка:**Католизація: декатолизація – декатолизовати:**Лев – левіця:**Стіл – столик:*

3 Деріватологія – наука о словотворній мотивації

Наука о творінню слов ся традиційно розумить як наука о взнику нових слов на основі інших, в данім языку уж єствуючих слов. Лемже така характеристика ся указує як неповна. Цілём лінгвістичной дисципліны, о котрій говориме, не є лем предписовати правила творіння **новых** слов, але і штудовати, **як суть слова створены**. Тым ся область ей інтересу практично росшырює на цілу словну засобу. Кідь інтерес той дисципліны ся має росшырити на словну засобу як цілок, потім ся мусить найти з'єдиняючий принцип, платный про вшыткы єдиніці словной засобы. Тым з'єдиняючим принципом є уж споминаний **принцип словотворной мотивації**. То значить же тзв. наука о творінню слов є **науков о словотворній мотивації**. В лінгвістиці ся зве тыж як **деріватологія**, бо центром словотворной сістемы є проблематика одводжованя слов, респ. дерівації.

Также што штудує деріватологія? Предметом деріватології є **словотворно-мотівачна сістема языка**. В рамках економії языка будеме хосновати ад'єктив *словотворна* сістема языка. Тота сістема є частёв лексічной ровины языка, т. з. і научна дисципліна, котра ї штудує, є частёв лексикології як науки о лексічній засобі. Она має тісны контакти і з іншыма лінгвістичныма дисциплінами:

- з **морфологіов**, респ. з **морфематиков**, бо основныма конститутівныма елементами творіння граматічных форм і словотворно мотівованых слов суть морфемы;
- з **фонологіов**, респ. **морфонологіов**, бо при комбінації морфем у граматічных формах і словотворно мотівованых словах ся реалізують фонічны зміны – алтернації;
- із **сінтаксісом**, респ. з ёго частёв **сінтагматиков**, бо міджі членами сінтагмы і міджі елементами словотворно мотівованого слова суть аналогічны одношіння детермінації (*určovanie*) і координації (*prirad'ovanie*);
- із **штілістіков**, бо при будованю тексту мають своє місто словотворны інштрументи, словотворно мотівованы слова, словотворны гнізда, словотворны тіпы і категорії.

Дериватологія своїма методами і знаннями помагає і другим лінгвістичним дисциплінам: **етимології, ономастичі, діалектології, конфронтаційній лінгвістичі, славистичі, общій лінгвістичі**. Визначну задачу має дериватологія в одношіню к **термінології** (науці о одброних термінах). Одборна термінологія є єднов з тих областей фунгованя языка, де ся найінтензивніше вивжывать активне словотворіня, респ. через словотворны елементи і поступы ся досягує адаптація перевзятых термінів до словной засобы перебераючого языка.

В **лексикографії** (науці о творіню словників) ся знаня з дериватології реалізують звычайно в єдноязычных **тлумачных** словниках при *гніздованю* слов, т. є при заряджованю слов подля продуктивных словотворных тіпів до гесла їх мотиванта.

Словотворны параметры слов суть счаси захоплены в **ретроградных** словниках (слова ушорованы алфавітно подля закінчіня) і в **морфематичных** словниках.

Основнов єдиніцїв словотворной сістемы, а то значіть основным обєктом штудія дериватології є **словотворно мотивована єднословна лексема**, котра ся называть **дериватема**.

3.1 Морфематична штрктура слова

При штудію языка нас беспосереднє інтересують не слова, але **форми слов** (slovné tvary). Наприклад, субстантів *перо* в языковім прояві розуміме нелем як назву конкретного предмета, але як слово, котре нам говорить, же маме перед собов називник (substantívum) у номінатіві або акузатіві єднотного чісла. Подобно форма слова *перам* нам говорить, же іде о датів плуралу. Вербум *пишу* розуміме нелем в єго лексичнім значіню, але і в єго **граматичных значінях**, т. є. як першу особу єднотного чісла теперішнєго часу.

До слова так загорнюєме **вшиткы єго форми**, котры стрічаєм в розлічных текстах. Мож тоды повісти, же **слово є комплексом** (súhrnom) **словных форм** (slovných tvarov). Формы єдного слова ся од себе формално одлишують лем своїм **закінчінем**. **Посередництвом закінчіня** ся властно **выражають одношіня міджі словами в языковім прояві і граматичны категорії даного слова**.

В новшій лінгвістичі є предметом штудія **ціла форма слова**, т. з. нелем дакотра єй часть, і штудує – як ся ділять даны форми слов на

морфемы і на словотворны елементи. На основі того ся розлишує **морфематична і словотворна** штрктура слова.

Першым ступнєм при штудію морфематичной штрктуры слова є становлїня (*utčenie, vyčlenenie*) **граматічных (релачных) морфем**. Выдїлюють ся практично так, же ся становить можность **заміняти конкретны звуковы ряды** (котры мають конкретны граматічны значїня) при еднаких основах слов. Напр. у субстантіва *образ* ся при **не-мінній** (єднакій) часті *образ-* находять такы закінчіня:

Єднотне чїсло	Множне чїсло
Н. образ- Ø	образ- ы
Г. образ- а	образ- ів
Д. образ- у	образ- ам
А. образ- Ø	образ- ы
Л. образ- ї	образ- ах
І. образ- ом	образ- ами

Затожє звуковы ряды **-а, -у, -ї, -ом** і т. д. выражають одношіня (респ. релациї) міджі формами слов у текстї, говориме їм **релачны морфемы**. Але частїше ся стрїтиме в лїнгвістичній літературї з терміном **граматічны морфемы**, бо уведжены звуковы ряды суть носителями **граматічных значїнь** – в нашїм припадї: **паду, роду і чїсла**.

Подобным замінєванєм частей словных форм, котры зістануть по одорваню граматічных морфем, мож вызначіти далшы звуковы ряды, котры суть носителями значїня. Напр.:

крас- от-	(красота)
крас- к-	(краска)
крас- ав-	(красавець, красавіця)
краш- ан-к-	(крашанка)

Таков парадїгматичнов аналізов (аналїзов выдїлюючов вертікалны ряды), вызначаєме главно **дерівачны морфемы** (т. є. елементи, котры указують на сполочный лексічно-семантічний знак). Окремов групов міджі дерівачныма морфемами суть **префіксалны морфемы**, котры стоять **перед корїнєвыма** морфемами. Напр.: **вы-***летїти*, **на-***ступи-ти*, **пере-***скочіти*, **од-***рїзати*, **під-***бити*, **об-***красити*, **при-***крыти*... Поступным оддїлєванєм дерівачных морфем ся дістанеме ку **корїнєвым морфемам**, т. є. таким частям слов, котры суть носителями лексічного значїня.

Міджі коріньових і граматичних морфем можуть бути і такі звукові ряди, котрі не мають знаків дериваційних морфем. Напр. морфем **-ов-** (*співати* – *выспівовати*, *купити* – *куповати*), **-ив-/-ів-** (*гнити* – *загнивати*, *мліти* – *замлівати*), **-н-** (*гасити* – *згаснути*), **-в-** (*ожити* – *оживати*, *попити* – *попивати*) **не вказують на нове лексичне значіння** других часослов у порівнянні з уведженими на першому місці, але виражають лем даяку **модифікацію** основних часослов (напр. повторення дії). Зато ся звуть **модифікаційними морфемами**. Podobно і суфікс **-ш-** в слові *крас-ш-ий*, *нов-ш-ий* вказує на другий ступінь основної якості вираженої формою *красный* або *новый*.

В часословних формах (часословах і їх дериватах), як *кликати*, *робити*, *зеленіти* і под. не мають визначені частини ані дериваційну, ані модифікаційну функцію, але лем заділюють часослова до окремих класів. Звуть ся **тематичними морфемами**. **Находять ся міджі коріньових і граматичних морфем.**

Наконець мож в дакотрих словах виділити і такі частини, котрих функцій є лем спов'язати (зв'язувати) дві морфем. Кідь іде о спов'язання двох коріньових морфем (в зложених словах, як напр. *кулѐмет*, *горі́знич*, *камі́нѐлом*, *босоні́ж*), говоримо о **зв'язочній** (спов'язувальній) **морфемі**; кідь іде о елемент міджі коріньових і дериваційних морфем (напр. *азі-й-ск-ий*, *кіз-л'-ач-ий*, *філолог-іч-н-ий*), респ. міджі тематичних і граматичних морфем (напр. *верт-а-ж-уть*, *малю-ж-уть*, *кон-а-ж-уть*), говоримо о **інтерфігуванні морфемі**.

Порівнюванню окремих словних форм мож в них виділити різні морфем, і так становити їх **морфематичну структуру**. В таких структурах морфем суть зоряджені лінійно і про їх зорядження платить даяка система (закон), т. з. не можуть ся спов'язати морфем хаотично. Наприклад, в єднім слові може бути **вещь дериваційних морфем**, але лем **єдна модифікаційна і єдна граматична морфема**. Далі, наприклад, мож становити, же перед дериваційними морфемами (напр. *-тель*, *-ч*) мусить все стояти тематична морфема (*учі́тель*, *буді́тель*, *орач*, *копач*).

Схематично мож морфематичну структуру зобразити, наприклад, так:

уч	–	і	–	тель	–	к	–	а
К		Т		Д		Д		Г

пере – пис – у – j – уть
 Д К Т І Г

по – пи – в – а – j – уть
 Д К М Т І Г

(Знаки морфем: К – корінєва, Д – дерівачна, М – модіфікачна, Т – тематічна, І – інтерфігована, Г – граматічна.)

ЗАДАЧІ

1. Зробіть морфематичний розбор слів.

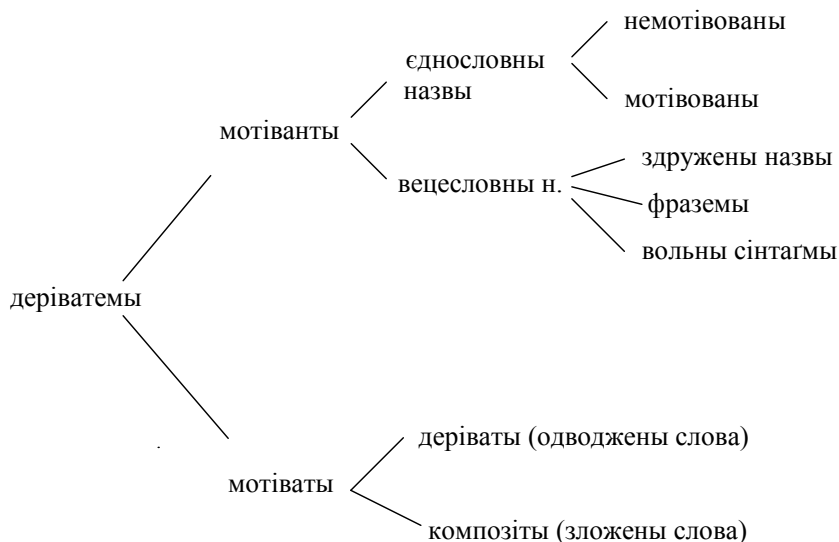
- а) Школярь, школярька, школити, школка, передшкольський
- б) Творити, створити, створитель, створителька, створений
- в) Копати, копач, перекопати, перекопавати, копають, копають, перекопаний
- г) Красный, красити, крашанка, красиый, красота, покрасити
- г) Будити, будитель, будительский, збудити, збуджений
- д) Новина, новота, выновити, выновлѣвати, выновленный
- е) Теля, телячий, телічка, телити ся, теліня
- є) Страхопуд
- ж) Босоніж
- з) Горізнач

4 Деріватема – основна єдиніця словотворіня

Так як в других ровинах языковой сістемы ся выдїляють їх основны єдиніці і завжывали ся притім їх терміны створены з помочов суфікса **-ема** (*фонема, морфема, сінтагма, лексема, фразема, штілема*), такой самый поступ є приятый і в деріватології. Жебы ся дотримав сістемный прінціп термінології і паралелность назвы основной єдиніці з назвов даной дісціпліны, основна єдиніця **деріватології** ся зве **деріватема**.

Деріватема є лексічна єдиніця, котра є інтегралнов частєв (*súčasťou*) словотворной мотивації.

Окремы тіпы деріватем назначує слїдуюча схема:

Зо схеми видно, же деріватемами суть нелем одводжены і зложены слова, але і їх мотіванты без огляду на то, ці суть самы словотворно мотівованы або ні, і без огляду на то, ці суть то єднословны або вещь-словны лексічны єдиніці.

Дерівателями можуть бути:

1. МОТИВАНТЫ, т. є. такы лексічны єдиніці, котры суть основов про взник словотворно мотивованых слов.

Мотивантами можуть бути:

1.1 Єднословны словотворно немотивованы лексеми, кідь суть мотивантами холем єдного мотивата: *стіл* → *столік*, *холодный* → *похолодніти*, *теперь* → *теперішній*, *зад* → *задній*, *ей* → *ейкати*.

1.2 Єднословны словотворно мотивованы лексеми, кідь суть мотивантами холем єдного мотивата: *робітник* → *робітнічка*, *догоднати ся* → *догода*, *позавчера* → *позавчерашній*, *догододобы* → *догодобо*, *сполупрацовати* → *сполупрацовник*.

1.3 Вещесловны лексеми – здружены назвы, котры суть основов про творіння універбізованых лексем: *мінерална вода* → *мінералка*, *асфальтпва путь* → *асфалтка*, *Русиньска оброда* → *Оброда*.

1.4 Вещесловны лексеми – фраземи, котрых компоненти суть основов єднословных мотиватів, причім мотиваты одражають їх значіння як цілок: *потити кров* → *кровопотно*, *тупа голова* → *тупоголовый*.

1.5 Вольны сінтагматічны споїня, котры суть основов зложених слов: *чорный і білый* → *чорнобілый*, *босы ноги* → *босоногий*, *пряма лінія* → *прямолінійный*, *довгий ніс* → *довгоносий*, *широке листя* → *широколистый*.

Мотиванты мож поважовати за деріватели в шыршім розуміню слова. Суть предметом інтересу деріватології лем як бази на творіння мотиватів. Мотиванты групи 1.1 не мають внуторну форму, также зо словотворного боку ся аналізувати не дадуть. Мотиванты групи 1.2 суть сучасно мотиватами, также як обекты словотворной аналізу належать до 2. групи. Мотиванты груп 1.3 і 1.4 як єдиніці зо сінтаксічнов, респ. фразеологічнов мотиваціов не суть обектами словотворной аналізу, але належать до фразеології. Мотиванты з групи 1.5 суть предметом главно сінтаксічного баданя.³

2. МОТИВАТЫ то суть єднословны лексеми, котрых внуторна форма і лексічне значіння суть детермінованы їх мотивантами. Мотиваты суть деріватели в узшім значіню слова.

3 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

К мотиватам належать:

2.1 Одводжені слова – дерівати: їх внуторна форма є детермінована лем єдним мотивантом. Складають ся з части формално (морфематічно) і семантично сполочной з мотивантом – *словотворной основы* (slovotvorného základu), і з части, яка їх формално і семантично (респ. функціонално) одлишує од мотиванта – *словотворного форманта* (slovotvorný formant):

мотівант: **СИЛ-А**

мотіват: **СИЛ**

словотворна

основа

- АК-Ø

словотворный

формант

2.2 Зложені слова – композіти: їх внуторна форма є детермінована двома мотивантами, котры ся до них промітають як **дві словотворны основы**, звичайно споєны **звязочнов** (spájajícími) морфемов, респ. **помічним словотворным формантом -o-**:

мотівант 1: **РЫБ-А**

мотівант 2: **ЛОВ-И-ТИ**

мотіват: **РЫБ**

1. словотворна

основа

-О-

звязочна

морфема

ЛОВ-Ø

2. словотворна

основа

(поміч. словотв. формант)

Термін *деріватема* дале будеме вживати лем на означіня деріватем у вузшім значіню, т. є. **деріватів** (одводжених слов) і **композітів** (зложених слов).

ЗАДАЧІ

1. Найдийте мотиванти – єднословны словотворно немотівованы лексеми к слідуючім мотиватам.

Столик:

Ложча:

*Покрасніти:**Пчолій:**Захолодити:**Квасник:**Вчешиній:**Пересолими:**Задній:**Вечуркы:*

2. Найдийте мотіванты – єднословны словотворно мотівованы лексеми к слідуєчїм мотіватам.

*Малярчин:**Свяченина:**Обварений:**Повечеряти:**Пахнячка:**Служніця:**Носовча:**Похыжніця:*

3. Найдийте мотіванты – вєцєсловны лексеми (здружены назвы), котры ся стали оснований про створїня слідуєчїх універбізованих лексем.

*Асфалтка:**Великдень:**Обчанка:**Вечурня:**Утрєня:**Потік:**Мобіл:**Діпломовка:**Главный:**Хрестный/хрестна/хрестня:**Стужкова:*

4. Найдийте мотіванты – вєцєсловны лексеми (фраземи), котры ся стали оснований про створїня слідуєчїх єднословных мотіватів. Вєсвітлийте їх значїня.

*Острозракий:**Великодушный:**Быстроголовый:**Острозычный:**Черволицый:**Пятолизач:**Малодушный:**Довгорукий:*

5. Створьте мотиваты з вольных сінтагматічных спойнь.*Першый май:**Довге волося:**Руськый Потік:**Курты руки:**Пряма чара:**Червений і білый:**Босы ногы:**Шырокі плечі:***6. З помочов словотворных формантів створьте деріваты од словотворных основ слідуючіх мотівантів.***Рыба:**Стіл:**Чорт:**Ніч:**Вода:**Рука:**Хыжа:**Віра:***7. Створьте композіты із словотворных основ слідуючів пар мотівантів.***Пішый – ходити:**Язык – знати:**Милый – звучати:**Кривый – присягати:**Рыба – ловити:**Красный – бруслёвати ся:**Шырокий – ніс:**Святый – Ян:**Великий – день:*

5 Словотворна форма деріватеми

Словотворне значіння є виражене **словотворнов формов** деріватеми. Виходить з ей морфематичной штрктури, але не є з нєв то-тожна. Морфематична штрктура є моделом „1 – n морфем розлічнот сорты і розлічнот функцій”.⁴ Можуть ю творити слідуочі морфемы:

- **Корінєва морфема** – є виразителєм **ядра** лексічного значіння. В єдноморфемных словах (*днесь, ты, од, кідь*) і в словотворно немотівованих флектівных (ohybných) словах (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’i-ти*) корінєва морфема є выключным (výlučným) виразителєм цілого лексічного значіння; є сполочным елементом вшиткых лексем, які належать до **єдного словотворного гнізда**.

- **Релачна**, респ. **граматічна морфема** (у часослов) – є облігаторным (повинным, nevyhnutným, závazným) виразителєм граматічних значінь слов у вшиткых флектівных частей речі (slovných druhov). В немотівованих словах не має словотворну функцію (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’i-ти*), в словах **одводжених** словотворным суфіксом є облігаторнов частєв суфікса, але таксамо не має словотворну функцію (*учі-тель-Ø, ипацір-к-а, желіз-н-ый, сил-ов-а-ти*). Може але фунговати як словотворный формант у многих припадах, кідь ся мотіват одлишує од свого мотіванта якраз лем інакшов релачнов морфемов, напр. *гр-а-ти* → *гр-а*, *курт-ый* → *курт-о*, *злат-о* → *злат-ый*, *підл-ый* → *підл-’i-ти* (є то творіння трансфлексіов).

- **Дерівачна морфема** – є властным виразителєм лексічних змін при творінню слов одводжованєм. Припоює ся все к словотворній основі або справа, т. є. за словотворну основу – тогды говориме о **суфіксалній** дерівачній морфемі, або зліва, т. є. перед словотворну основу – тогды говориме о **префіксалній** дерівачній морфемі.

Суфіксална дерівачна морфема – в облігаторнім споїно з **релачнов**, респ. **граматічнов** морфемов фунгує як **словотворный формант**: *книга* → *книж-к-а*, *учіти* → *учі-тель-Ø*, *кінь* → *кін-ьск-ый*, *телефон* → *телефон-ов-а-ти*.

Префіксална дерівачна морфема – є сама словотворным формантом: *поручік* → *під-поручік*, *малый* → *за-малый*, *бити* → *при-бити*, *завтра* → *по-завтра*.

4 Furdík, J.: *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

Окремим типом дерівачної морфем є **вольна (самостатна)** дерівачна морфема **ся/сі/собі** (фунгує як словотворний формант при творінню рефлексивних часослов: *злостити* → *злостити ся*, *думати* → *думати сі/собі*) і **постфіксална** дерівачна морфема **-сь, -же, -небудь, -то** (*итось, хтоже, хтонебудь, штото*) (фунгує як словотворний формант при творінню невизначених містоназівників). У далших дерівачних кроках, т. є. кідь префіксалний або суфіксалний деріват є мотивантом далшого мотивата, **дерівачна морфема ся стає частёв словотворной основи**: *уч-і-тель-Ø* → *учітель-к-а*, *вы-стріл-и-ти* → *выстріл-Ø*. Окремы дерівачны і релачны морфемы можуть доведна творити розлічны тіпы *комбінованих* словотворних формантів: *наперст-ок(Ø)*, *під-шмар-и-ти*, *на-пити ся*.

Далшы тіпы морфем служать на „технічне“ дотворіння морфематичной і словотворной штруктуры мотивованих і немотивованих слов. З погляду деріватології є визначна **звязочна** (spájacia) морфема, функціов котрой є споїти (звязати) дві словотворны основи в зложених словах: *вод-о-вод*, *газ-о-вод*, *рыб-о-лов*.

Інтерфігована (вкладна) морфема (інтерфікс) – помагать рішати дакотры сістемны барьєры споєвання морфем при творінню форм і слов: *іма-ї-уть*, *отц'-ов-ск-ый*.

Тематічны морфемы часослов – служать на припоїня **граматічных** (релачных або формовых) морфем к **формотворній основі** часослова. Перед дакотрыма словотворныма суфіксами ся заховують як часть словотворной основи, напр. *(уч-і)-ти* → *(уч-і)-тель-Ø*, *(ор-а)-ти* → *(ор-а)-ч-Ø*, *(буд-и)-ти* → *(буд-и)-тель-Ø* і под., а перед іншыма ся „усікають“, а так суфікс ся припоює к словотворній основі часослова без тематічної морфемы мотивуючого часослова: *(стріл'-а)-ти* → *(стріл')-б-а*, *(мал'-ов-а)-ти* → *(мал'-ов)-к-а*, *(при-кры-в-а)-ти* → *(при-кры-в)-к-а* і т. д.

Вшыткы тіпы морфем без прімарной словотворной функції ся в дакотрых позиціях можуть реалізовати в **нуловій формі**: *ріг-Ø*, *тем-Ø*, *крик-Ø* (релачна морфема), *вез-Ø-ти*, *дер-Ø-ти*, *кля-Ø-ти* (тематічна морфема), *пять-Ø-сто*, *горі-Ø-ніс* (звязочна морфема). Нігда ся не реалізують як нуловы тоты тіпы морфем, на котрых лежить словотворна функція, т. з. коріньова і дерівачна морфема.

З повідженого видно, же **словотворна штруктура деріватемы є основана на морфематічній штруктурі, але не є з нёв тотожна**.

5.1 Морфематична і словотворна штрктура слова

На основі уведженої характеристикі морфематичної і словотворної штрктури слова можемо становити розділы міджі нима, котры мож згорнути до трёх параграфів:

1. Морфематична штрктура слова є вецеступнї́ва, а словотворна штрктура деріватемы є двойчленна (бінарна) без огляду на то, кілько є в ній морфем. Напр. субстантів *вы-слобод-и-тель-к-а* має шість морфем: *вы-* (префіксална дерівачна), *-слобод-* (корінї́ва), *-и-* (тематична), *-тель-* (дерівачна), *-к-* (дерівачна), *-а* (релачна). Але з погляду деріватології деріватема ся ділить лем на дві часті: на **словотворну основу** *выслободитель-* (тотожну з мотивантом без ёго граматичных морфем), і на **словотворный формант** *-ка* (який творить суфіксална дерівачна морфема і з нїв облігаторно звязана релачна морфема).

2. Окремы морфемы в морфематичній штрктурі слова ся вычленюють порівнованєм слов і їх форм і гляданєм їх найменшых сполочных і розділных визнамоносных, респ. функціональных елементів. Словотворна штрктура слова ся становлює (zist'uje) **семантичним і формальним порівнованєм двох самостатных лексем**: мотиванта і мотивата. „Словотворна аналіза штудує – як є форма слова одводжена, морфематична аналіза штудує – з чого ся форма слова складать.“⁵

3. Морфематично ся дадуть членити многы слова, котры зо сінхронного погляду не мають словотворну штрктуру, бо ся демотівовали. Напр. в словах *с-пор-Ø*, *об-раз-Ø*, *на-род-Ø* і под. морфематичнов аналізов (порівнанєм зо словами *за-пор-Ø*, *од-раз-Ø*, *з-род-Ø*) мож бы было выділити префіксы *с-*, *об-*, *на-*, але в даных словах не мають словотворну функцію, бо тоты слова суть зо сінхронного погляду словотворно немотівованы. Подобно в словах *греб-инь-Ø*, *кырп-ат-ый*, *зірк-н-у-ти* і ін. Морфематичнов аналізов мож выділити суфіксалны морфемы *-инь-*, *-ат-*, *-н-* (порів. слова *перст-инь-Ø*, *волос-ат-ый*, *бух-н-у-ти*), але не мож їх поважовати за словотворны суфіксы, бо даны слова суть таксамо сінхронно немотівованы.

То значить, же морфематична членимость слова не мусить быти знаком ёго словотворной мотивованости. Тым знаком є лем **приналежность слова к мотивачній парі**, т. з. екзистенція ёго прямого мотиванта.

5 Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémovéj analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 47.

Порівнянєм слова з ёго прямим мотивантом мож становити словотворны елементи, з котрых є створене. А як сьме уж споминали, основныма словотворныма елементами, якы мож становити в словотворно мотивованім слові, суть **словотворна основа** і **словотворный формант**.

ЗАДАЧІ

1. Роздільте слова на мотивованы і немотивованы.

Нога, рука, ніс, перо, стіл, перстїнь, сонце, книжча, травка, палчік, доджаний, солений, посидїти, приробити, выдыхнути, надимарити, куря, кача, мача, стїлча, склянча, ластівча, купе, манна, соаре, марабу, злостити ся, хтось, хтось, штото.

2. а) К мотивованым словам із задачі 1. напиште мотиванты.

б) Назначте мотивачну схему лексем.

3. Утворьте словотворны гнізда з такыма корїневыма морфемами.

Сел-

Злат-

Ног-

Книг-

4. Вызначте словотворны елементы (словотворну основу і словотворный формант) в деріватемах.

а) *Учитель, учителька, учіня*

б) *Братняк, братьський, братство*

в) *Писатель, писаня, писмо, писарь, писарька,*

г) *Полежати, лежання, лежаниско*

г) *Малярька, малярський, малярство*

д) *Сїячка, сїяня, сїйба*

е) *Бандурчаний, бандурковий, бандурчанка, бандуря, бандурчіня*

6 Словотворна основа

Словотворна основа є тота часть мотівата, котра є семантично і формално сполочна з **формотворнов основов** (т. є. частёв слова без граматичных морфем) мотіванта.

Під **сполочнов семантиков** ся розумить тото істе лексічне значіння в обидвох членів мотівачной пары: **школ**-а (виховно-освітня інституція) → **школ**-ярь (хто ходить до школы), **школ**-ник (робітник, котрый ся старать о будинок школы), **школ**-ьскый (зв'язаний зо школов), **школ**-ство (організація, система школьскої виховы).

Під **сполочнов формов** ся розумить:

а) фонічна тотожність даной части обидвох членів мотівачной пары: **дерев**-о → **дерев**-яный, **грушк**-а → **грушк**-овый, **ліс**-Ø → **ліс**-ник, **сигін**-'Ø → **сигін**-'ка;

б) фонічна близькість, при котрій одлишність фонем мож высвітлити функціонованєм правил вокалічних і консонантічних алтернацій: **стіл**-Ø → **стол**-ик, **сміх**-Ø → **сміш**-ный, **вояк**-Ø → **вояч**-ок.

Тип словотворной основи є детермінований базовым (východisko-vým) членом мотівачной пары, т. є. мотівантом. Залежить од **части речі мотіванта** і од **ступня мотівованости**.

6.1 Словотворны основы залежны од части речі

В залежности од части речі мотіванта, розознаєме такы словотворны основы:

- **Вербалны (часословны)**: *сушити* → *суш*-ня, *читати* → *чі*-та-тель, *косити* → *кос*-ець, *стріл'ати* → *стріл*'-ба. Слова мотівованы часословами ся звать **девербатівы**. Часослова ся указують як найвгоднішы мотіванти – аж приближно 45% одводжених і зложених слов мають часословны словотворны основы.

- **Субстантивны (назывниковы)**: *язык* → *языч*-ніця, *голос* → *на-голос*, *ніс* → *нос*-аль, *комин* → *комин*-арь, *свадьба* → *свадьб*-яный/*свадьб*-овый, *пиєніця* → *пиєніч*-ный. Слова мотівованы субстантивами ся звать **десубстантивы**. Штодо мотівачной активності, назывники ся скоро vyrівнають часословам: приближно 40% словотворно мотівованих слов є десубстантивів.

● **Ад'єктивні (придавнікові):** *добрий* → *добр-ота*, *сму́тний* → *сму́т-ок*, *ста́рый* → *по-ста́р-і-ти*, *квасны́й* → *квасн-ик*, *зрі́лий* → *до-зрі-ти*, *смі́лий* → *сміл-ость*. Слова мотивовані ад'єктивами ся звать **деад'єктивы**. В порівнянню з часословами і субстантивами творіня деад'єктивних дериватів і композитів є менше продуктивне. Із выштыкх мотиватів коло 10% є деад'єктивних.

● **Адвербіалны (присловниковы):** *днес'* → *днеш-ній*, *вчера* → *по-за-вчера*, *вечур* → *вечур-ня*. Слова мотивовані присловниками ся звать **деадвербіі**. Мотиватів з присловниковов словотворнов основов є коло 2,5%.

● **Нумералны (чісловниковы):** *три* → *трой-ця*, *деся́т'* → *деся́т-и-на*. Слова мотивовані чісловниками ся звать **денумералії**. В словній засобі слова мотивовані нумералныма словотворныма основами суть у меншій мірі.

● **Прономіна́льны (містоназвывниковы):** *вы* → *вы-кати*, *ты* → *ты-кати*, *свій* → *при-свой-і-ти*. Слова мотивовані містоназвывниками ся звать **депрономіна́ліі**.

● **Інтер'єскціона́льны (чутєсловны):** *ёй* → *ёй-кати*, *кук* → *кук-ати*, *бух* → *бух-ати*. Слова мотивовані чутєсловами ся звать **деінтер'єскціона́ліі**.

● **Партікула́рны (частковы):** *но* → *но-кати*, *так* → *при-так-ова-ти*, *што* → *што-кати*. Слова мотивовані частками ся звать **департікулатівы**.

● **Препози́ції (приназвывники) і кон'юнкці́і (злучники)** суть словотворно неактивны (інертны), зато ани мотиватів з приназвывниковыма і злучниковыма основами нїт.

Наслїдком історічного розво́я первістный мотивант дакотрых мотиватів зникнув, але тоты мотиваты і днесь мож морфематічно росчлєнити і на першы́й погляд є ясно, же суть мотивованы. Напр. в словах *Япон-ець*, *Япон-ка*, *Япон-ьско*, *япон-ьскый* можеме вызначіти словотворну основу *япон-*, яка але неекзістує як формотворна основа русиньского (але подобно і словацького) слова (в русиньскім ани в словацькім языку нїт слова *япон*), лем в облігаторнім споїню з да-яким словотворным формантом. Часты суть такы припады при префіксалных часословах, котры не мають мотиванта: напр. нїт часослова *пої́ти/поё́вати*, але екзістують префіксалны мотиванты: *с-пої́ти/с-поё́вати*, *при-пої́ти/при-поё́вати*, *за-пої́ти/за-поё́вати*, *од-пої́ти/од-по-*

ёвати і под.; ніт часослова *ложыти*, але суть префіксалны часослова: *з-ложыти*, *на-ложыти*, *вы-ложыти*, *по-ложыти*, *од-ложыти* і ін. Мотиваты такого типу маюць **вязану словотворну основу**; е у них будзь ясна часть речі (при префіксальных часословах) або неутралізавана (при мотиватах типу *Японець*). Словотворну мотиваванось слов з вязанов словотворнов основов мож доказати їх взаємным порівнованём в рамках словотворного гнізда.

6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотиваваности

В залежности од ступня мотиваваности (т. є. подля того, ці мотивантом є немотівоване, одводжене або зложено слово), словотворна основа мотивата є рефлексом:

- **Немотівованого слова:** *книга* → *книж-ный*, *сіль* → *сол-и-ти*, *година* → *годин-арь*;

- **Одводженого слова:** *книжный* → *книжн-іця*, *солити* → *сол-е-ный*, *годинарь* → *годинарь-ство*;

- **Зложеного слова:** *водовод* → *водовод-ный*, *міномет* → *міномет-ный*, *тілоцвік* → *тілоцвіч-ня*;

- **Сінтагмы**, респ. сінтаксічно мотиваваной назвы (в зложених словах): *мале місто* → *мал-о-місто*, (*дашто*) *само росте* → *сам-о-рост*, *загранічна політіка* → *загранічн-о-політіч-ный*.

При споёваню в словотворных основах настають алтернації, так vznikають фонологічно залежны (podmienené) **варіанты словотворной основы**, кідь словотворна основа мотивата ся одлишує од формотворной основы мотиванта (*вовк-Ø* → *вовч-ій*, *печ-і* → *пек-арь*), респ. мотиваты, які маюць сполочного мотиванта, можуть ся од себе одлишовати дакотрыма звуками:

потік → *потоць-кый*
→ *поточ-іна*

бандурк-а → *бандурч-аний*
→ *бандур-я*

Гласкова подоба словотворных основ може быти детермінована (podmienená) і граматічно, формотворнов основов ся може стати єдна з релевантных форм основ слов, наприклад, при часословах – інфінітвна (*ор-а-ти* → *по-ор-а-ти*, *дати* → *при-дати*), основа теперішнёго

часу (*сїй-уть* → *сїй-ба*, *стој-ать* → *стој-ан*) або формотворна основа часопридавника (príčastia) (*пален-ый* → *пален-ка*, *сушен-ый* → *сушен-ка*). При нерегулярно ся ступнюючих адъєктивах – основа позітиву (*добр-ый* → *добр-ї*) або компаративу (*лїпш-ый* → *по-лїпш-ы-ти ся*).

В девербативнім одводжованю настає морфематична варіантність і таким способом, же в дакотрых словотворных тіпах ся тематична морфема як часть словотворной основы заховать (*збер-а-ти* → *збер-а-тель*, *пис-а-ти* → *писа-тель*), в інших ся не заховать (*збер-а-ти* → *збір-к-а*, *твор-и-ти* → *твор-ба*).

При основах числовників возникают росшырены варианты о інтерфікс *-ој-*: *дв-а* → *двој-ка*, *двој-акый*, *тр-и* → *трој-ка*, *трој-(і)ця*, *трој-акый*.

ЗАДАЧІ

1. Становте словотворну основу слов і вытворьте з нёв словотворны гнізда.

<i>сила</i>	<i>сливка</i>	<i>рука</i>	<i>кулёмет</i>	<i>печі</i>	<i>пекарь</i>
<i>пити</i>	<i>стіл</i>	<i>пышный</i>	<i>днесь</i>	<i>молодой</i>	<i>маломісто</i>
<i>старый</i>	<i>пияк</i>	<i>лупкати</i>	<i>такати</i>	<i>двойка</i>	<i>штокати</i>

2. Становте тіп словотворной основы дериватів із задачі 1. в залежности од частей речі.
3. Становте рефлексом якого слова (немотівованого, одводженого, зложеного, сінтагмы) є словотворна основа мотиватів із задачі 1.

7 Словотворный формант

Словотворный формант є тотa часть мотівата (дерівата або одводженого композіта), котра ся припоює к словотворній основі (за ню або перед ню) і модифікує ю з погляду значіння або функції. Словотворный формант характеризує слово, яке є з ним створене, з погляду части речі, граматичных категорій і словотворного типу.

В русиньскім языку словотворным формантом може быти:

- Словотворный суфікс,
- Словотворный префікс,
- Комплекс граматичных морфем,
- Самостатны (вольны) морфемы ся/собі/сі,
- Комбінація уведжених морфем.

7.1 Словотворный суфікс

Словотворный суфікс припоює ся к словотворній основі справа (за словотворну основу). Творить го **дерівачна морфема і граматічна морфема**, яку не мож одділити. Дерівачна морфема є носителём „словотворной інформації“, граматічна (релачна) морфема заділює мотіват до части речі і типу склонёваня або часованя і є формалным знаком ёго граматичных категорій. Русиньскый язык має богатый інвентарь словотворных суфіксів, кількість яких тяжко вирахувати, бо часто выступають в розлічных формах – **варіаціях і варіантах**.

7.1.1 Варіації словотворного суфікса

Варіації словотворного суфікса – то суть ёго розлічны подобы в рамках парадігмы (склонёваня або часованя) єдного і того самого слова і vznikають внаслідку морфологічных алтернацій в данім типі склонёваня або часованя. Напр. субстантивный словотворный суфікс, котрый має в номінативі єднотного числа форму **-ец’-Ø** (кос-ец’-Ø, копыл-ец’-Ø, горн-ец’-Ø), у вшитких остатніх падовых формах даних субстантивів має подобу **-ц’-P** (P = релачна морфема): копыл-ц’-а, кос-ц’-ови, горн-ц’-і. Словотворны суфіксы животных назывників мужского роду, котрых дерівачны морфемы ся в переважній части падів єднот-

ного і множного числа кінчать фонемов /к/ (вој-ак-Ø, наморн-ик-Ø), мають в номінативі множного числа морфему закінчену фонемов /ц/ (вој-ац-и, наморн-иц-и). Словотворний суфікс називників женьського роду, котрий має в переважній частині падових форм подоби **-чк-Р** (давл-я-чк-а, кур-я-чк-а, гра-чк-а), в генітиві множного числа мають подоби **-чок-Ø** (давл-я-чок-Ø, кур-я-чок-Ø, гра-чок-Ø).

7.1.2 Варіанти словотворного суфікса

Варіанти словотворного суфікса суть ёго розлічни подоби залежны од звуковых властностей словотворной основи, граматічних властностей мотіванта або од одношіня міджі дерівателями в рамках словотворных гнізд. В залежности од того мож говорити о **фонологічно, граматічно і словотворно** залежных варіантах словотворного суфікса.

а) Фонологічно (звуково) залежны варіанти суфікса залежать од звуковых властностей (звуковой храктерістіки) словотворной основи. Звуковы храктерістіки словотворной основи можуть впливати на подоби словотворного форманта тыма способами:

- Характером консонанта, на котрый ся кінчить словотворна основа: *перш-**ак*** – *трет-**як***, *чек-**арн**-я* – *чіст-**ярн**-я* (дістрібуція твердых і мягких варіантів по твердых і мягких консонантах словотворной основи).

- Звуково залежны суть і варіанти суфіксів на тзв. **морфематічних узлах**. Морфематічны узлы vznikають тогды, кідь при споёваню словотворных формантів ся стрічають подобны звуки, котры ся асімілюють, жебы уникнути тяжкій высловности: *Чех* + *ьскый* → *чеськый*, *дружественик* + *ство* → *дружествеництво*. Хоць узловы звуки (буквы) мож поважовати за часть основи і форманта, частіше суть **частёв основи** як визначнішого носителя лексічного значіння слова. В таких припадах ся рахує з алтернаціями на місті посліднёго звука основи і з варіантним, о єден звук „худобнішым“ формантом: напр. *Русин* → *русин-’скый*, але *Сотак* → *сотац’-кый*, *Чех* → *чес’-кый*.

- При споёваню основи і форманта легший высловности помагують інтерфігованы (вкладны) морфемы: так vznikають тзв. **росшырены варіанти** суфіксів о інтерфіксы: *брат-’скый* – *оти’-(ов)скый*, *діт-(ин)’скый*, *калн’-(ан)’скый*. Форманты **-(ов)скый**, **-(ин)’скый**,

-(ан)'ський ся поважають за росшырены варианты суфікса **-'ський**.

б) Граматічно залежны варианты суть такы подобы словотворного суфікса, котры залежать од граматічно-семантичного характеру мотивуючих слов:

● Присвойны адьєктивы од назв звірят ся творять трансфлексно – граматічно морфемов **-ій**: *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*, *пес* – *пес-’ій*. Счасті залежним вариантом граматічного форманту **-ій** є суфіксалный формант **-ачій/-ячій** (*жаба* – *жаб’ячий*, *корова* – *коров’ячий*), котрый часом може быти алтернативным вариантом з **-ій**: *коз-’ій* і *коз-’ачій*, *пес-’ій* і *пѣс-’ачій*. **Лем суфіксално**, суфіксом **-ачій/-ячій**, ся адьєктивы творять од назв малых звірят: *теля* – *телячий*, *ягня* – *ягнячий*, *куря* – *курячий*, *мача* – *мачачий*, *кача* – *качачий*, *гуся* – *гусячий*, *потя* – *потячий* (але *пав-а* – *пав-ій*, *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*...). В тім припадї є суфікс **-ачій/-ячій** залежним вариантом, бо **залежить од граматічних знаків мотиванта середнього роду**, який ся склонює подля тіпів *ягня*, респ. *гача*.

● Граматічно залежними вариантами суть і суфікси **-ів/-ин**, якими ся творять присвойны адьєктивы (напр. *нян’ків*, *уйк’ів*, *брат’ів* / *мамин*, *тетин*, *сестрин*). То значить, же їх вживаня **залежить од граматічного роду мотивуючого субстантива**. Творять ся лем од назв живых творів (особ і звірят) мужского або женського роду (од середнього роду – ні).

в) Словотворны варианты vznikajúть тогды, кідь ся спосередкована (sprostredkovaná) мотивація мінить на непосредную (bezprostrednú). В таких припадах настає шпєцифічний морфематічно-словотворный яв – **перінтеграція**. Перінтеграція є пересунути морфематічної границі міджі словотворнов основов і первістно „вузшым“ формантом, на основі чого vznikajúть росшырены варианты суфіксів. Напр. в рамках словотворной штруктуры лексемы *кошикар’ство* може быти двояка інтерпретація: *кошикар’* → *кошикар’-ство* („засместнаня кошикаря“), *кошик* → *кошик-ар’ство* („выробляня кошиків“). Подобны способом vznikли форманты **-(ов)ство** (напр. *отец’* → *отц’овство* – „став отця“), **-(ниц)тво** (напр. *архив* → *архив-ництво* – „старостливість о архівы“), **-(овниц)тво** (напр. *сад-овництво* – „старостливість о окрасны сады“).⁶

6 Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfeematika. Slovtvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 92-93.

Наслідком перінтеграції морфем внутрі слова, вдяка якій настає нове членіння слова і форманта, доходить і к виникну нових суфіксів. Напр. на основі суфікса **-ик** (*стол-ик, мур-ик, куфр-ик*), виникли нові суфікси: **-ник** (*квіт-ник, злат-ник, свіч-ник*), **-овник** (*банан-овник, коч-овник, плук-овник*); на основі суфікса **-ан** виникнув суфікс **-чан** (*Кошиці – Кошич-ан, Пряшів – Пряшів-чан*). Найвеще суфіксів мають називники, найменше часослова і присловники. Суфікси ся вживають при суфіксалнім словотворіню.

К шпєцифічным тіпам словотворных суфіксів належать **флектівізачный формант** і **редундантний формант**.

Флектівізачный формант. Нормалный словотворный суфікс служить на модіфікацію одводженого слова в порівнянню з мотивуючим словом і на граматичне заряджіння даного слова. Переважна часть суфіксів повнить обидві тоты функції. Але суть і припады, кідь ся в словотворнім суфіксі реалізує лем єдна – граматична функція. К називникам *таксік, поник* мотивуючіма словами суть називники *таксі, поні*. Обидві суть перевзяты, перше ся несклонює, друге мож склонёвати лем в єднотнім числі. Значіть, суть то субстантывы, котры ся своєв формов вымыкають із тіпів склонёваня русиньскых, але подобно і словацькых субстантывів. В обидвох языках є выразна тенденція приспособлёвати чужді общі (і властны) назвы домашній деклінації, также і в уведжєных прикладах ся нашла „путь“ на таке приспособлєня. Тов „путёв“ ся став словотворный суфікс **-ік/-ик**, котрый не несе даяку нову словотворну інформацію в порівнянню з мотивантами *таксі, поні*, лем помагать прирядити тоты слова к даякому тіпу склонёваня в русиньскім языку, т. з. помагать рїшати проблем граматичной формы. Подобно є то і в далшых подобных парах: іспан. *колібри* – *колібр-ик*, франц. *брёш* – *брёш-ка* і т. д. Так управєны слова хоць суть деріватами, але **не суть словотворно мотивованы** (не мають мотиванта в русиньскім языку). Подобным поступом – з помочов флектівізачного форманта – творять ся і адьєктывы з дакотрых несклонных чуждіх адьєктивів: *бордо* – *бордовый*, *чача* – *чачаный*.

Редундантний (nadbytočný) формант подобно як і флектівізачный не несе нияку „словотворну інформацію“, але на розділ од нёго ани не служить на морфологічну адаптацію чуждого слова, яке не мож склонёвати або часовати. В слові з редундантным формантом хоць мож виділити словотворну основу і формант, але семантично тот

„внуторна форма“ є порожня, т. є. **слова з формантом наввише суть без словотворного значіння**. То значить, же редундантний формант мож формално виділити, але не має нияку функцію про значіння слова (*кый – кый-ак, теперь – теперь-ка, днесь – днесь-ка, гет – гет-ка, вон – вон-ка*).

Окремым тіпом суфікса є **постфікс** – морфематичний елемент з деривачнов функціов, котрый в мотиванті стоить аж по релачній (граматичній) морфемі. З помочов постфіксів ся творять невизначены місто-назывники (прономіна): *хто-сь, який-сь, хто-же, хто-небудь*.

7.2 Словотворный префікс

Словотворный префікс ся припоює к словотворній основі зліва (т. з. ёго місце є перед словотворнов основов). Розділ міджі суфіксом і префіксом не є лем в їх позиції в рамках слова, але і в якостных (kvalitatívnych) знаках:

- Споїня префікс + словотворна основа припоминають споїня двой-словных назв, є вольніше як споїня словотворной основы і правобічных формантів (суфікса або комплексу граматичных морфем).

- З фонічного аспекту **на префіксалній граніці не настають алтернації**, може настати неутралізація подля звонкости (znelostná neutralizácia, напр. *підписати* [пітписати], *надкусити* [наткусити], *одсидіти* [отсид'іти]). То значить, же морфематична граніця (шев/швик) міджі префіксом і основов є дана яснїше, як граніця міджі основов і суфіксом.

- Варіації гласок у префіксах ся тыкають яву **вокалізації** (т. з. вокалізаціов нам припоминають приназывники/предложкы): *без-/безо-* (*без-зубый, безо-дний*), *над-/надо-* (*над-ставити, надо-рвати, надо-їсти*), *о-/об-/обо-* (*о-звучіти, об-косити, обо-рвати*), *од-/одо-* (*од-скочіти, одо-гнати, одо-брати*), *під-/підо-* (*під-качати, піддо-гнути*), *перед-/передо-* (*перед-співовати, передо-грати*), *роз-/розо-* (*роз-бити, розо-рвати*), *в-/во-* (*в-нести, во-йти*), *с-/з-/зо-* (*с-худнути, з-мінити, зо-схнути*).

- З морфематичного аспекту **частїв префікса не є релачна морфема**; слово одводжене префіксом належить до єднакой части речі як і ёго мотивант; окрем виду часослова ся не мінять ани граматичны знаки мотивата.

• Дакотры префіксы з боку значіня і функції ся подобають на приназывники (т. є. самостатны слова), суфіксы не суть самостатныма словама.

Префіксалне словотворіня є тіпічне главно про часослова (вербум): *писати* → *підписати*, *грати* → *дограти*, *йти* → *перейти*, *ходити* → *выходити*, *нести* → *знести*, *робити* → *поробити*, *позерати* → *одпозерати*.

Часословны префіксы ся часто верьствлять (укладують) на себе; але в конкретнім дерівачнім кроці як формант фунгує лем єден префікс: *ховати* → *вы-ховати* → *пере-выховати* → *перевыховлѣвати* → *по-перевыховлѣвати*; *дерти* → *з-дерти* → *роз-дерти* → *роздерати* → *по-роздерати*; *красти* → *рос-красти* → *роскрадати* → *по-роскрадати*. Інвентарь часословных префіксів не є аж такый великий (в-/во-, вы-, за-, до-, на-, над-, о-, об-, од-, по-, під-, пере-, перед-, пре-, при-, роз-/рос-, с-/з-/зо-, у-), але **префіксалне словотворіня є барз продуктівне**.

7.2.1 Функції часословных префіксів

Часословны префіксы мають такы функції:

а) Перфектівізачну (зміна незавершеного виду на завершений) **видотворну функцію**, т. є. префіксом ся мінить вид часослова з незавершеного на завершений: *йти* → *при-йти*, *робити* → *з-робити*, *чітати* → *перечітати*, *спати* → *до-спати*, *стояти* → *выстояти*, *говорити* → *договорити*, *чітати* → *прочітати*, *скакати* → *перескочіти*.

б) Лексічно-перфектівізачну функцію, т. є. префіксом ся нелем мінить вид часослова, але сучасно ся і модіфікує ёго лексічне значіня (зміна в ході (прибегу)/способі часословной дії), напр. *робити*: *зробити*, *поробити*, *одробити*, *выробити*, *доробити*, *переробити*; *сидіти*: *посидіти*, *одсидіти*, *просидіти*, *высидіти*.

в) Лексічну функцію, т. є. префіксаціов мож творити часослова ай од часослов завершеного виду, в такім припадї ся не мінить вид, лем лексічне значіня: *скочіти* → *перескочіти*, *одскочіти*, *наскочіти*, *при-скочіти*.

Часословны префіксы суть поліфункчны, зато ся функція того-котрого префікса не дасть прісно огранічіти, напр. префікс **на-** може мати вышытки три уведжены функції: **на-писати** (перфектівізачна) – **на-ва-**

рити (лексично-перфективізацна) – *на-скоčiti* (лексична).

Префіксальне словотворіння субстантивів і ад'єктивів фунгує в меншій мірі. При субстантивах іде о суфікси з конкретним значінням місця, часу і міри: *над-вага*, *під-выжыва*, *анти-комуніста*, *перед-скокан*. В словотворінню ад'єктивів ся префікси хоснують при тзв. **елації** (лексичнім ступнєванню) на виражіння великої або малої міри якості: *пре-мудрый* – *за-мудрый* – *при-мудрый*; *за-куртый* – *при-куртый*, *пре-куртый*; *за-малый* – *пре-малый* – *при-малый*; *пре-добрый* – *при-добрый* – *за-добрый*.

Інвентарь присловниковых префіксів є тыж малый: *перед-вчера*, *по-завтра*, *од-теперь*.

Префікси ся вживають при творінню слов **префіксальним словотворним поступом**.

7.3 Граматична морфема

Граматична морфема фунгує як словотворний формант в tych припадах, кідь ся мотиват одлишує од свого мотиванта лем граматичнов або дакількома граматичныма (респ. релачныма) морфемами, напр.: *камін'-Ø* → *камін'-а*, *злат-о* → *злат-ый*, *товст-ый* → *товст-'і-ти*, *гр-а-ти* → *гр-а*, *выбух-ну-ти* → *выбух-Ø*.

7.4 Самостатны морфемы

Самостатны морфемы ся/сі/собі ся вживають на творіння рефлексивних (zvratných) часослов. Даний словотворний поступ ся зве **рефлексивізація**, напр.: *жыти* → *жыти сі/собі*, *оддати* → *оддати ся*, *бити* → *бити ся*, *говорити* → *говорити сі/собі*.

7.5 Комбінований формант

Комбінований формант (конфікс) ся складать з двох (даколи і з трьох) формантів. Поняття комбінованого форманту не є в розпорі з тезов о бінарности словотворной штруктуры, бо конфікс із функчного аспекту ся розумить як єден словотворний формант. Комбіновати ся можуть:

- **префікс + суфікс**: *хмара* → *за-хмар-е-ный*, *горы* → *під-гор-'ський*, *море* → *при-мор-'ський*, *пец* → *при-пец-ок*;

• префікс + граматична морфема: *ног-а* → *без-ног-ий*, *рук-а* → *без-рук-ий*, *довг-о* → *пре-довг-ий*, *добр-’і* → *за-добр-ий*;

• префікс + самостативні дериваційні морфемні *ся/сі/собі*: *їсти* → *на-їсти ся*, *сидіти* → *по-сидіти сі/собі*;

• суфікс + морфема *ся/сі/собі*: *санк-ы* → *санк-овати ся*, *лиж-ы* → *лиж-овати ся*, *біг-Ø* → *біг-а-ти сі/собі*, *плач-Ø* → *по-плач-а-ти сі/собі*;

• граматична морфема + морфемні *ся/сі/собі*: *рівн-ый* → *рівн-а-ти ся*, *глух-ый* → *глух-ы-ти ся*, *добр-ый* → *добр-и-ти ся*;

• префікс + суфікс + морфемні *ся/сі/собі*: *жад-ати* → *до-жад-овати ся*, *прос-и-ти* → *до-прош-овати ся*, *їс-ти* → *пере-їд-а-ти ся*, *спів-ати* → *по-спів-овати сі/собі*;

• префікс + граматична морфема + морфемні *ся/сі/собі*: *галуз-я* → *роз-галуз-и-ти ся*, *корін-я* → *за-корін-и-ти ся*, *дум-ы* → *при-дум-а-ти сі/собі*.

ЗАДАЧІ

1. **Найдіть мотивуючі слова к даним одводженим словам і визначте в них словотворну основу і словотворний формант.**

А) Поштарь, прутя, шрубовак, старина, шатня;

Б) Фарбистый, загуба, бріхач, історік, родючий;

В) Златый, пропатація, песій, слушность, породніця;

Г) Утерак, настінный, робітництво, дурачок, безрадный.

2. **Найдіть мотивуючі слова к одводженим субстантивам, визначте в них словотворну основу і словотворний формант і повіджете яким словотворним поступом суть тоты слова утворены.**

А) Некатолик, колегыня, сліпак, солянка, заголовок, трубка, обручка;

Б) Шпацірка, доброта, бородач, музикантка, чекарня, передчитовач, образовка;

В) Стрільба, шаленство, мышка, штудентка, рідкість, піняженка, загуменка;

Г) Бухот, терня, вовчіця, мішачка, Підкарпатя, скорость, уламок.

3. Найдийте мотивуючі слова к одводженим адъєктивам і адвербіям, визначте в них словотворну основу і словотворний формант і повідajte, яким словотворним поступом суть тоты слова утворены.

- А) Завузкий, прималый, бесхарактерный, куртенький, літній, неточный, видимый;*
- Б) Безголовый, жовткастый, надмірний, деревяный, постарший, хробачный, розгласовый;*
- В) Злегка, передвчером, надраном, намісті, замолода, оддавна, спершу;*
- Д) Одзавтра, боком, накурто, скоком, міджічасом, неслідно, надовго.*

4. Визначте в словах словотворны суфікси, респ. варіації або варіанти словотворных суфіксів. Повідajte о якы тіпы іде.

- А) Столець, рубці, кісцёви, шмалцём, палців, горня;*
- Б) Сердічко, сердічок, сонічко, сонічок, колеско, колесок;*
- В) Вертячка, молотячка, другачка, третячка;*
- Г) Руський, словацький, сполочництво, пыхоньский, чертіжняньский;*
- Д) Пчолій, ягнячий, курячий, потячий, козій, псячий;*
- Е) Сестрин, стрыкова, дідів, дівчин, мамина, уйкова;*
- Є) Бавовнярьство, столярьство, обувництво, кочовник;*
- Ж) Столик, травник, Попрадчан, Камюнчан, Ублян, Пряшівчан.*

8 Словотворный взорець

Словотворный взорець є схема, котра зображує формалну шструктуру словотворно мотівованого слова. Зображує ся в ній тіп словотворной основи (субстантивний, адъєктивний...) і експліцитный словотворный формант. Обща форма словотворного взорця є: $O_x + -\Phi$. Мож ей характеризувати так:

а) Індекс x (ікс) при словотворній основі – значить словотворну основу подля части речі:

- с – субстантивна (називникова),
- ад – адъєктивна (придавнікова),
- в – вербална (часословна),
- адв – адвербіална (присловникова),
- прон – прономінална (містоназивникова),
- пп – партіціпална (пасівный часопридавник),
- нум – нумерална (чісловникова),
- парт – партікулярна (часткова).
- інт – інтеръєкціонална (чуттєсловна).

б) Словотворный формант:

● **Суфікальний:** випише ся цілый суфікс і з граматічними морфемами.

● **Префікальний:** випише ся цілый префікс (перед словотворнов основов).

● **Трансфлексный** (без дерівачной морфемы): зназорнить ся скорочінём P_{xn} (при субстантивах і адъєктивах) або Γ_{xn} (при часословах і присловниках), де P є релачна морфема, Γ є граматічна морфема, индекс x значить часть речі а n є число, яке значить догоднутый порядок в рамках тіпу склонёваня або часованя.

Трансфлексны форманты окремых частей речі:

Субстантивы:

P_{m1} – релачна морфема мужского роду, перше склонёваня,

P_{m2} – релачна морфема мужского роду, друге склонёваня,

$P_{ж1}$ – релачна морфема женского роду, перше склонёваня,

- $P_{ж3}$ – релачна морфема женьского роду, третє склонёваня,
 Pc_2 – релачна морфема середнёго роду, друге склонёваня,
 Pc_4 – релачна морфема середнёго роду, четверте склонёваня,
 $P_{п1}$ – релачна морфема подвойного роду, перше склонёваня.

Адъсктiвы:

- $P_{ад1}$ – релачны морфемы тiпу *новый*,
 $P_{ад2}$ – релачны морфемы тiпу *синий*.

Вербы:

- $\Gamma_{в1}$ – часословны граматiчны морфемы, перше часованя (-е-часованя),
 $\Gamma_{в2}$ – часословны граматiчны морфемы, друге часованя (-и-/-і-/-ы-часованя).

Адвербiї:

- $\Gamma_{адв1}$ – адвербiалны морфемы, тiп *легко*,
 $\Gamma_{адв2}$ – адвербiалны морфемы, тiп *добрї*,
 $\Gamma_{адв3}$ – адвербiалны морфемы, тiп *помалы*.

- **Рефлексiвный:** выпише ся цiлий без злучника, тым ся пiдкреслить, же є то самостатна морфема.
- **Конфiксалный:** префiксална часть ся выпише перед оснований, суфiксална, трансфлексна, респ. рефлексiвна часть за оснований.

Словотворный взорець копозитiв є комплiкованiший, обсягує двi словотворны оснований з конкретным iндексом як при дерiватах, експлiцiтно выражену споюючу морфему i формант за другов оснований, кiдь там є.

Приклады:

- судця → судкыня ($O_c + -P_{ж1}$)
 масть → мастити ($O_c + -\Gamma_{в2}$)
 серьёзный → серьёзно ($O_{ад1} + -\Gamma_{адв1}$)
 злато → златый ($O_c + -P_{ад1}$)

мокрый $\rightarrow$ мокро ($O_{ад1} + -P_{адв1}$)

хворый $\rightarrow$ хворота ($O_{ад} + -ота$)

Русин $\rightarrow$ русинський ($O_c + ьск + -P_{ад1}$)

мороз $\rightarrow$ морозити ($O_c + -I_{в2}$)

кум $\rightarrow$ кума ($O_c + -P_{ж1}$)

скочіти $\rightarrow$ перескочіти (пере- + O_v)

тяжкий $\rightarrow$ нетяжкий (не- + $O_{ад}$)

ох $\rightarrow$ охкати ($O_{інт} + кати$)

вчера $\rightarrow$ позавчера (поза- + $O_{адв}$)

западати $\rightarrow$ запад ($O_v + -P_{м2}$)

качка $\rightarrow$ качачій ($O_c + -P_{ад2}$)

пышный $\rightarrow$ спышніти (с- + $O_{ад} + -I_{в2}$)

валальский $\rightarrow$ по валальскы (по- + $O_{ад} + -I_{адв3}$)

чорна земля $\rightarrow$ чорнозем ($O_{ад} + -о- + O_c$)

руси́нский і слова́цкий $\rightarrow$ руси́нсько-слова́цький ($O_{ад} + -о- + O_{ад}$)

тверда голова $\rightarrow$ твердоголовый ($O_{ад} + -о- + O_c + -P_{ад1}$)

ЗАДАЧІ

1. Напиште мотиванта ку кождому мотивату і мотиваты запиште взорцём.

- $\rightarrow$ морозити
- $\rightarrow$ кума
- $\rightarrow$ перескочіти
- $\rightarrow$ нетяжкий
- $\rightarrow$ охкати
- $\rightarrow$ позавчера
- $\rightarrow$ запад
- $\rightarrow$ качачій
- $\rightarrow$ спышніти
- $\rightarrow$ по валальскы
- $\rightarrow$ чорнозем
- $\rightarrow$ руси́нсько-слова́цький
- $\rightarrow$ твердоголовый

9 Способи словотворіня в русиньскім языку

Слова в русиньскім языку, подобно як в словацькім, російськім і українськім ся творять двома способами: **морфологічним і неморфологічним**.

Подля участи словотворчих афіксів у процесах творіня слов, способы словотвору ся ділять на **афіксалны і безафіксалны**.

9.1 Типы морфологічного способу творіня слов

9.1.1 Афіксація

Основным способом словотворіня в русиньскім языку є **афіксація**, т. є. творіня новых слов помочов **суфіксів і префіксів**. Выділяме три способы афіксалного творіня слов:

а) Творіня слов лем суфіксами – **суфіксальный способ** – придавання суфікса к словотворній основі: *млин – млинарь, робота – робітник, фотбал – фотбаліста*.

б) Творіня слов лем префіксами – **префіксальный способ** – придавання префікса перед словотворну основу мотіванта: *робити – переробити, автор – сполуавтор, мудрый – премудрый*.

в) Творіня слов сучасно префіксами і суфіксами є **префіксално-суфіксальный способ** – додавання к словотворній основі префіксів і суфіксів нараз: *обдерати, підписати, сородинець*.

9.1.2 Безафіксалны словотворны поступы

При **безафіксальных** словотворных поступах ся вживають такы словотворны компоненти, як: **основы слов, слова в цілім і споїня слов**. Подля способу їх словотворного вивживання безафіксалне словотворіня евідує такы способы:

а) **Усічїня кінцевої части слова** або основы слова. Найпродуктивніше функціонує при словотворіню назывників од часослов, напр.: *бігати – біг, кричати – крик, плакати – плач, співати – спів, рычати – рык*.

б) **Складання основ слів** з pomocов з'єднуючого гласного **-о-** або без нього, напр.: *літ-о-пис, кул-ё-мет, горізнач*;

в) **Абревіація – абревіатури частковий** – в русиньскім языкy тот способ словотворіня є непродуктивний, перебирають ся до нього переважно абревіатури з інших языків, главно словацького, але під впливом традиції і подля потреби спорадично і з українського ці російського, напр.: *Пліноспол, Газпром, стінгазета...*

В писмовім прояві ся вживають скорочіня тіпу: *і т. д., Інж., доц., ул.*, за котрыма ся пише точка. Окрему групу представляють значкы, напр.: *м, км, цм*, за якыма точку не ставиме.

9.2 Неморфологічны способы творіня слів

В русиньскім языкy новы слова ся можуть творити і неморфологічныма способами:

1. Лексично-сінтаксичным способом – зростанєм словных spoїнь до єдного слова, яке ся найчастіше односить к присловникам, числовникам ці придавникам, напр.: *засвітла, потемрі, нижепідписаний, пятьсто, оддавна*. В рамках даного способу словотворіня часто стрічаєме слова, які vznikли внаслідку скорочіня двойсловных або вєцєсловных назв. Такий поступ ся зве **універбізація**, напр.: *мінерална вода – мінералка, асфальтова путь – асфалтка, школярь пятой класы – пятак*. Уведжєны слова суть штїлістично признаковы, найчастіше ся находять в говорівім штїлі. Опаком універбізації є **мултівербізація**, коли єднословна назва ся замінять вєцєсловнов, причім набывають інше, шпєціфічне значіня. Мултівербізація є частым явом главно в одборнім языкy. Порів.: *Газда орав глyбоко. Тракторіста провів (зробив) глyбоку орбу*.

2. Морфологічно-сінтаксичным способом – переходжінем слів з єдної частини речі до другої. Частыма суть **субстантївація** – переход інших частей речі к назывникам, напр.: *молодий, хворый, ученый*, і **адвербіалїзація** – переход інших частей речі к присловникам, напр.: *кроком, скоком, бігом, плачом*.

3. Лексично-семантичным способом – вивжыванєм уж екзїстуючїх в языкy слів на названя інших предметів, напр.: *сіль – мінерал*, який ся вживає до стравы, і *сіль – главна ідея* (напр. *В чім є сіль твого жывота?*), *правда* – філософічна категорія, і *Правда* – назва новинок, *Волга* – назва рікы, і *волга* – назва особного авта.

10 Способы словотворіння окремих частей речі

10.1 Творіння називників

10.1.1 Творіння називників суфіксами

Суфіксальный способ в русиньскім языку, окрема називників, є основним способом творіння слов і при трёх далшых повнозначных частях речі: **придавниках, часословах і присловниках**. Даний способ словотворіння ся визначає великов пестростёв словотворных суфіксів, з яких многы суть сполочны як про русиньскый, так про український язык, і таких, з яких многы суть згодні про русиньскый і словацькый язык, што є дане шпецифічним поставлінём русиньского языка в переходній зоні міджі выходославянськов і западославянськов языковов групп. В якійсь мірі русиньске словотворіння є представлене в окремих лексично-семантичных группах і суфіксами властныма (напр.: *качка* – *кача*, *облак* – *облача*, *хустка* – *хустя*). Подобна характерістіка платить і про словотворіння інших частей речі.

Називники творять словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суфіксів є стабілізована, але поступно і в русиньскім языку здомашнюють дакотры суфіксы „европского“ характеру, напр.: **-ант** (*практикант, комедіант*), **-ент** (*дірієнт, абстінєнт*). Словотворны суфіксы ся споюють до групп подля семантичных критеріїв, зато і вшыткы одводжены називники ся ділять подля семантичных критеріїв на: **назвы особ, назвы предметів і настроїв, назвы міста, назвы властностей і назвы дії**. К тым группам належать і **назвы жєньских особ, назвы з новым одтінком у значіню – здрібнілы (демінітivy) і збівшєны (аугментативы) назвы, громадны назвы**.

Називники ся творять од часословных, придавниковых і називниковых словотворных основ посередництвом таких суфіксів:

А. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы діючой особы або назвы особ подля їх властностей: **-арь** (-ярь): *писарь, коминарь, малярь, столярь*; **-ач** (-яч): *копач, орач, сїяч*; **-ак** (-як): *жобрак, вояк*; **-ець**: *шпортовець, стрїлець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я (-ніц-я)**: *царіця, служніця*; **-ник (-овник, -євник)**: *дражник, златник, плуковник*,

дружественик; **-к-а**: учителька, докторка; **-ічк-а**: хірургічка, філологічка і ін.

Б. Суфікси, з помочов яких ся творять назви предметів і настрій: **-ак** (-як): держак, маяк; **-анк-а** (-янк-а): писанка, склянка, солянка; **-ачк-а** (-ячк-а): скушачка, вертячка; **-енк-а**: часенка, подобенка; **-ив-о** (-ів-о): паливо, печиво; **-ин-а**: свинина, кочанина; **-інь**: перстін, гребінь; **-к-а**: прикрывка, утерка; **-ок**: покладок, молоток; **-л-о** (-дл-о): шило, мыдло, сідло; **-нічк-а**: леднічка, морознічка; **-ник**: чайник, квітник і ін.

В. Суфікси, з помочов котрых ся творять зобшчуючі і абстрактны назвы: **-б-а**: стрільба, сійба; **-ств-о**: братство, дітинство; **-ізм**: патріотизм, русинизм; **-ин-а** (-ін-а): давнина, величина; **-об-а**: староба, довжоба; **-ость**: радість, старість; **-к-а**: шыр'я, довж'я; **-н-я** (-ін-я): спан'я, саджін'я; **-т-я**: бит'я, пит'я; **-в-а**: женитва, молитва і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы місця: **-анк-а** (-янк-а): кендерічанка, жытнянка; **-н-я** (-арн-я): пекарня, клеярня; **-іц-я** (-ніц-я): книжніця, пивніця; **-ник**: курник, голубник; **-иск-о** (-іск-о, -ениск-о, -аниск-о/-яниск-о): смітиско, боїско, парениско, бандурчаниско, конопляниско; **-я**: роспут'я, розопр'я і ін.

Ґ. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы властностей: **-об-а**: староба, гнилоба; **-от-а**: доброта, густина; **-ств-о**: шаленство, лїнівство; **-тв-о**: добрацтво, силацтво; **-ость**: слабость, малость; **-інь**: шыроцінь, высочінь і ін.

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы з новым одтїнком у значіню. Суть то суфікси субектївного оцінєван'я 1. ступня (напр. *дзвін-ок*) і 2. ступня (*дзвін-очок*), причім основны значін'я дерїватів з нима означують:

а) Зменшеность: **-ик** (-ік): братик, кочік; **-ок** (-очок): листок, дзвіночок; **-к-а** (-очк-а, -оньк-а): хыжка, лампочка, головонька; **-енк-а**: студенка, зоренка; **-а** (-я): кача, кура; **-атк-о**: мачатко, мисятко і ін.

б) Збївшеность (з пейоратївнов конотаціов): **-аль**: носаль, горбаль; **-ач**: бородач, головач; **-иск-о**: бабиско, псиско; **-ищ-е**: домище, бородище; **-ош**: плаксош, чаптош; **-уг-а** (-юг-а): пиячуга, цїганюга і ін.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назвы: **-ник**: березник, дубник; **-нич-а**: ягоднича, малинича; **-ін-я**: бандурчїня, фасолїня; **-івл-я**: копачівля, конарївля; **-ин-а** (-овин-а): звїрина, садовина;

-ств-о: *лодьство, шкoлство*; **-я**: *прутя, скаля*; **-анк-а** (-янк-а): *кендері-чанка, былянка, капустянка* і ін.⁷

10.1.2 Творіня називників префіксами

Називники в русиньскім языку ся творять з помочов префіксів домашніх і пожычених.

З домашніх префіксів фреквентованыма суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-**, напр.: *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, предпис, безнадій, доісторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправа* і ін.

В русиньскім языку функціонують слова утворены і з префіксами чужого походжіня: **ана-, анти-, архі-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прот-, ре-, суб-, супер-, ультра-**, напр.: *анабаза, антівірус, архієпіскоп, денационалізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстрамода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістіка, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтинент, супергенератор, ультрамікроскоп* і ін.⁸

10.1.3 Творіня називників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксално-суфіксалне словотворіня називників в русиньскім языку є малопродуктивне. Є ним утворена часть одназвивниковых і одчасословных утворінь, оформлених **префіксално-суфіксалныма парами**: **пере-, об- ... -к-**: *перегрызка, обрізки*; **роз - ... -к-**: *розвалка, розбушка*; **рос- ... -'а**: *роспуть, роспятя* і ін.

В основі бівшой части префіксално-суфіксалных називників лежать приназвивниково-назвивниковы злуки, припоєны к називниковым

7 Плішкова, А.: Найфреквентованішы словотворны поступы субстантивных дериватів. In: Бенькова, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы* : Зборник рефератів з Міджінародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові - Інштiтут русиньского языка і културы, 2011, с. 68-80.

8 Ябур, В. - Плішкова, А. - Копорова, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанєм русиньского языка. (Правописный і граматічний словник.)* Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

або часословним основам, які ся оформляють слідуючіма парами: **за-** ... **-ічк-**, - 'а: *заушнічка, Закарпатя*; **під-** ... **-н-**, **-ин-**, -'а: *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; **при-** ... - 'а: *присловія, Прикарпатя*; **за-, при-** ... **-ок:** *зап'яток, припецьок*; **при-** ... **-ник:** *приназывник, присловник*; **під-** ... **-ок:** *підпалок*; **по-** ... **-ц-**: *порадця* і ін.

10.2 Творіня придавників

10.2.1 Творіня придавників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники**.

Якостны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ав-** (-яв-): *жылавый, качуравый*; **-аст-** (-яст-): *теркастый, кривулястый*; **-ат-**: *головатый, бородатый*; **-ив-**: *лінивый, плаксивый*; **-ист-**: *конаристый, доджанистый*; **-н-**: *радостный, розумный*; **-ован-**: *квіткований, смужкований*; **-оват-**: *жыловатый, волёватый*; **-овит-**: *їдовитый, працюватый*; **-езн-**: *величезный, грубезный*; **-іцк-**: *добріцкый, маціцкый*; **-еньк-**: *сивенькый, чорненькый*; **-оньк-**: *крегонькый, тононькый*; **-лив-**: *бісідливый, ганьбливый*; **-уч-** (-юч-): *пишучий, літаючий* і ін.

Односны придавники ся творять помочов суфіксів: **-н-**: *народный, літній*; **-ак-** (-як-): *четверакий, двоякий*; **-ан-** (-ян-): *бандурчаний, вовняний*; **-ов-** (-ёв-): *липовый, полёвый*; **-ьск-** (-ск-): *морьський, пряшівський*; **-ушн-**: *зимушній, літушній*; **-шн-**: *вчешній, вонкашній*; **-ч-**: *вонячий, пахнячий*; **-алн-**: *театральный, формальный*; **-арн-**: *дісциплінарный, легендарный*; **-івн-**: *інштінктивный, масівный*; **-ічн-**: *географічний, педагогічний* і ін.

Присвойны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ів-**: *братів, няньків, дідів*; **-ин-**: *мамин, бабин, сестрин*; **-ій** (-ачій, -ячій): *вовчий, качачій, рыбацій* і ін.

10.2.2 Творіня придавників префіксами

Подобно як назывники, і придавники ся творять помочов домашніх і пожычених префіксів, з яких бівша часть є приназывникового походжіня: **пра-, су-, пре-, пред-, без-/бес, небез-/небес-, до-, за-, з-, над-, не-, перед-, під-, по-, при-, поза-, общо-, поло-**, напр.: *праруськый, сумірний, предобрий, предвічний, безногий, бесспорный, небездухый, небесхыбный, довойновый, заграничний, задовгий, зъявный*,

надокенный, неконечный, передволебный, подводный, подорожный, прикладный, позавчерашний, общоосвітній, пологрубый і ін.

Пожичены придавніковы префікси ся збігають з називниковыма: **а-, анти-, архі-, діс-, квазі-, про-, сін-, супер-, ультра-**, напр.: *аморальный, антибактериальный, архиепископский, диспропорционный, квазинаучный, прорусиньский, сингенетичный, суперсучасный, ультравысокий і ін.*

10.2.3 Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксално-суфіксалным способом придавніки в русиньскім языку ся скоро не творять. В языку екзистує мало таких придавників, звичайно історично утворених од часословных основ pomocов префіксално-суфіксалных пар: **о-, об-, су- ... -н-**, напр.: *обачный, обшый, сучасный і ін.*

В сучаснім русиньскім языку префіксално-суфіксалны придавніки ся творять од приназивниково-називниковых злук, злук часослова з частков НЕ, а тыж од дакотрых називниковых і часословных словотворных основ. Споміджі придавниковых суфіксів найфреквентованішыма суть: **-н-, -ов-, -ан-** (-ян-), **-ьск-/ск-, -зьк-, -ічн-, -лив-, -лн-, -ови-, -аньск-** (-яньск-) і цілий ряд префіксів приназивникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна синонімность: а) **повна**, або б) **часточна**, напр.: а) префікси **до-** і **перед-**, напр.: *доісторичный і передісторичный; над- і **понад-**, напр.: *надоблачный і понадоблачный і ін.* Найчастіше ся вживають слідуочі: **без-/бес-**: *безафіксальный, бессмертный; од-: *одчасословный, одвікий; до-: *добуржоазный, дохристiанський; за-: *заграничный, закарпатський; міджі-: *міджіштатный, міджівойновий; на-: *назорный, набоженський; над-: *надгробный, наддунайський; перед-: *передъярний, передмаёвий; під-: *підземный, подводный; по-: *пообідній, пореволучный; поза-: *позавчерашний, позавтрашний; при-: *приміський, прибережний; проти-: *протиштатный, протитанковый; мімо-: *мімошкольський, мімоштатный і ін.***************

Частка-префікс НЕ ся споює переважно з префіксалныма часословныма основами завершеного виду, а рідше – з беспрефіксалныма часословныма основами незавершеного виду, напр. *незламный, незабытний, нерозумный і ін.*

10.3 Творіня часослов

10.3.1 Творіня часослов суфіксами

Часослова в русиньскім языку ся творять помочов суфіксів: **-і-** (-ї-): *дівчіти, парібчіти, клеїти, кроїти*; **-н-**: *квасити, веселити*; **-ова-** (-ёва-): *майстровати, кралёвати*; **-а-** (-я-): *слухати, вечеряти*; **-ну-**: *глухнути, слїпнути*; **-ка-**: *выкати, кукати* і ін.

10.3.2 Творіня часослов префіксами

В русиньскім языку творіня часослов помочов префіксів є живе. Вывжывають ся вшыткы префіксы, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназывники (вы-, роз-/рос-).

Префіксы дають часословам значіня **току (смеру) дії** (*выйти, обыйти, дойти*), **зачатку або кінця дії** (*донести, принести*), **потворёваня дії** (*побіговати, постуковати*) і ін. З єднов часословнов основов ся можуть споєвати два або і три префіксы: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основным префіксам в часословнім словотворі русиньского языка належать: **в-** (**во-**)/**у-** (**уво-**), **вы-**, **од-** (**одо-**), **до-** (**ді-**), **за-**, **з-** (**зо-**, **зі-**, **із-**)/**с-** (**іс-**, **со-**), **на-**, **над-** (**надо-**), **о-**, **об-** (**обо-**), **пере-**, **перед-**, **під-** (**підо-**), **по-/пі-**, **попо-**, **при-**, **про-**, **роз-** (**розо-**)/**рос-**, напр.: *вдарити/ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрати, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалишовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, піти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розкроїти* і ін.

Пожычених часословных префіксів ся вжывать порівняно менше, як назывниковых, суть то напр.: **де-** (**дез-**), **діс-**, **ре-**, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, дискваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чужді слова.

10.3.3 Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами

Префіксально-суфіксальним способом часослова ся творять од мен-них (називниковых, придавниковых, містоназивниковых і числовни-кових) і часословных основ.

10.3.3.1 Часослова утворены од мен

Найпродуктивніше є творіння часослов префіксально-суфіксальним способом од називниковых і придавниковых словотворных основ. В русиньскім языку найшыршы можности творити словотворны пары з префіксами мають часословны суфікси **-і-** (**-ы-**, **-и-**). К найпродуктивнішым префіксам належать: **з-/с-**: *збогатити, спорожнити*; **у-/в-**: *удобрити (ся)/вдобрити (ся), уродити (ся)/вродити (ся)*; **вы-**: *выпорожнити, викорїнити*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, обдарити*; **по-**: *полегыти, потурчіти* і ін.

10.3.3.2 Часослова утворены од часослов

Префіксально-суфіксальним способом од часословных основ є утворена порівняно невелика група часослов. Найпродуктивнішыми словотворными тіпами суть префіксально-суфіксальны пары: **по-, вы-, під-, при-, пере- ... -ова-**: *поспівовати, вивідовати ся, підкреслєвати, при-таковати, перескаковати* і ін.

10.4 Творіння присловників

10.4.1 Творіння присловників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять присловники од:

а) Основ якостных придавників з помочов суфіксів: **-о** (**-ё**): *красно, порожнё*; **-і** (**-ї**): *важні, добрі*; **-оньк-, -еньк-, -оніньк-, -іцк-** (здрібніло-пестливы формы): *тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко...*

б) Од називників суфіксом **-ом**: *кроком, скоком, часом*.

10.4.2 Творіння прислівників префіксами

Прислівники ся творять од:

а) Придавників у непрямых падах в споїню з приназивниками-префіксами: **з- (с-), за-, до-, од-, на-, не-, пре-**, напр.: *здавна, справа, завидна, догола, оддавана, набіло, немило, пребогато...*

б) Називників з приназивниками-префіксами: **в/в-, на/на-, по/по-, з/з-, од/од-**, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – по добрім, з рана – зрана, од рана – одрана...*

в) Прислівників з префіксами: **од-, до-, пре-, поза-, перед-, на-, за-**, напр.: *одднесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвечур, наспак, завелё...*

г) Містоназивників в споїню з приназивниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк і ін.*

10.4.3 Творіння прислівників сучасно префіксами і суфіксами

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню прислівників у русиньскім языку є споїня приназивників-префіксів **на-, в-/у-, по-** найчастіше із придавником, часопридавником, прислівником із суфіксом **-к-**: *навыкручанкы, в/употемку, украдомкы, постоячкы і ін.*

Прислівники ся творять і од **містоназивників** з помочов приназивника **по**: *по нашім, по твоім*; подобно і од **придавників**: *по прирательскы, по русиньскы*; **чісловників**: *по перше, по двоє і ін.*

ЗАДАЧІ

1. Утворьте суфіксалным способом деріваты од слов.

Млин:

Рано:

Три:

2. Утворьте префіксалным способом деріваты од слов.

Сидіти:

Глупый:

Автор:

3. Утворьте префіксально-суфіксальним способом деріваты од слов.

Границя:

Христіан:

Місто:

4. Утворьте присловники од назывників суфіксами.

Скок:

Плач:

Крок:

5. Утворьте якостны придавники од назывників суфіксами.

Розум:

Квітка:

Голова:

6. Од слов *борода, голова, ніс* утворьте суфіксами (по два приклады) на:

А) Демінутивы:

Б) Аугментативы

7. Утворьте деріваты (по єднім прикладї) з префіксально-суфіксальныма парами:

при- ... -ник:

роз- ... -к-:

ЛІТЕРАТУРА

Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985.

Večerka, R.: *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno, 1987.

Дзендзелівський, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993.

Ганудель, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*, 3 томи. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1981 – 1989; Prešov: Exco, 2001.

Horálek, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. vyd. Praha, 1962.

Гумецька, Л. Л.: *Напис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.* Київ, 1958.

Dolník, J.: *Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; 2. vyd. 2007.

Horecký, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1989.

Жовтобрюх, М. А.: *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ, 1979.

Kopečný, F.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

Латта, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1991.

Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русинський язык Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007.

Мельничук, А. С., ред.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986.

Мельничук, О. С., ред.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення словянських мов*. Київ: Наукова думка, 1966.

Общезакарпатський діалектологічний атлас, 6 вип. Скопје-Кишинев-Москва-Warszawa-Bratislava-Budapest, 1989 – 2002.

Orgoňová, O. – Bohunická, A.: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. 2. vydanie. Praha: Columbus, 2012.

Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Панько, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Плішкова, А.: Найфреквентованіші словотворні поступы субстантивних дериватів. In: Бенькова, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовської в контексті сучасної русинської літератури : Збірник рефератів з Міжджнародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштут русинського языка і културы, 2011, с. 68-80.

Плющ, М. Я.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа, 1994.

Современный русский язык. Часть 2. Словообразование. Морфология. Морфология. Москва: Издательство: „Плопресс, Попурри“, 1998.

Супрун, А. Е. – Калюта, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск, 1981.

Фонтанський, Г. – Хомяк, М.: *Граматыка лемківського языка*. Катовіце, 2000.

Furdík, J.: *Slovenská slovtvorba*. 1. vyd. Prešov: Náuka, 2004.

Ябур, В.: Дакотры знакы русинських діалектів Словенська в порівнянню з руськыма і українськыма діалектами. In: *Народны новинкы*, IV, 32 – 33, 1994, с. 5-6.

Ябур, В. – Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2002.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 2. класу середніх школ*. Пряшів: Русинська оброда, 2003.

Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русинський язык про 3. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2004.

Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Русинський язык про 4. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

Ябур, В. – Плїшкова, А. – Копорова, К.: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

Ябур, В. – Плїшкова, А.: П. Літературный язык. Пряшівска Русь. In: Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007, с. 147-209.

Ябур, В.: *Русинський язык (выбраты капітолы)*. Пряшів: МПЦ, 2002.

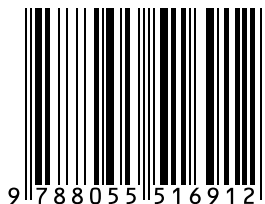
Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Сучасный русинський списовный язык*. Prešov: ÚRK, 2009.

Янко-Триницкая, Н. А.: *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Издательство „Индрик“, 2001.

Vasil' Jabur – Kvetoslava Koporová – Anna Plišková
Morfológia a slovotvorba rusínskeho jazyka
Vysokoškolská učebnica

Recenzenti: prof. Dr. Mihály Kaprály, CSc., prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných
menšín – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Jazykový redaktor: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.
Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila
Tlač: Grafotlač Prešov, s.r.o.
Počet strán: 188
Rok vydania: 2016
Vydanie prvé

ISBN 978-80-555-1691-2

ISBN 978-80-555-1691-2

